

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 5/2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Латковська Тамара Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0003-3159-5994

Редакційна колегія:

Біла-Тіунова Любов Романівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-7886-793X

Гнатівська Альона Ільдухівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0001-7171-3209

Дудченко Валентина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор кафедри загальної теоретичної юриспруденції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-0915-6530

Давидова Ірина Віталіївна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5622-671X; Researcher ID AAG-9051-2019

Колодін Денис Олексійович, кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-6368-0849

Глиняна Катерина Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-1778-1021; Researcher ID AAN-4546-2019

Латковський Павло Павлович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2406-766X

Манжосова Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0002-8873-4783

Марущак Анна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2337-0402 – відповідальний секретар

Сідак Микола Васильович, доктор юридичних наук, професор, Вища школа економіки та менеджменту публічної справи в м. Братислава (Словаччина), orcid.org/0000-0002-4895-8037

Чанишева Галія Інсафівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-1852-8068

Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія, SCOPUS ID 56968006800

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 27.11.2025 р. (протокол № 4)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.jes.nuoua.od.ua

Мови видання: українська, англійська, німецька, польська, румунська, французька

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року (ідентифікатор медіа – R30-03882).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Національний університет «Одеська юридична академія» (Фонтанська дорога, буд. 23, м. Одеса, 65009, chancellery@onu.edu.ua, тел. +38 (048) 719-88-01).

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1188 від 24.09.2020 р. (додаток 4) журнал "Juris Europensis Scientia" включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (D8 «Право»). До 1 липня 2020 р. журнал виходив під назвою «Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 94(498):342.5»1821»

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.1>

Я. В. Попенко

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права*

*Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
orcid.org/0000-0003-0841-0875*

І. В. Беседіна

старший викладач кафедри права

*Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
orcid.org/0000-0001-8631-8332*

КОНЦЕПЦІЯ ВЛАДИ ТА НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В РАННІХ МАНІФЕСТАХ ТУДОРА ВЛАДИМИРЕСКУ

У статті досліджуються державно-правові погляди Тудора Владимиреску на основі двох ключових програмних документів повстання 1821 року – Падешської прокламації (23 січня 1821 р.) та «Вимог румунського народу» (16 лютого 1821 р.). Аналіз цих джерел дозволяє виокремити ранню політико-правову концепцію лідера повстання, що формувалася на перетині традиційного уявлення про владу господаря (правителя), зростання автономістських настроїв та впливу ідей європейської політичної модерності.

У роботі простежено, як у ранніх маніфестах Т. Владимиреску поступово оформлюється концепція народного суверенітету: народ виступає носієм політичної волі, а влада господаря розглядається як похідна від суспільного блага та загального інтересу. Особлива увага приділяється визначенню ролі боярства та місцевого управління, критиці зловживань влади та прагненню до створення більш прозорої моделі державного та політичного правопорядку. В дослідженні акцентовано, що хоча вимоги Т. Владимиреску ще не утворювали цілісної правової доктрини, але вони містили виразну програму реформ: обмеження влади господаря та бояр, посилення відповідальності державних чиновників, утвердження принципів справедливості, захисту прав селян та рівності перед законом. На підставі текстуального аналізу показано, що ці документи становлять ранній етап формування політичної концепції Т. Владимиреску, який став підґрунтям для подальших звернень та програмних заяв лідера повстання. Дослідження підкреслює значення цих актів, як важливих маркерів державно-політичної еволюції румунського суспільства у період подальших модерних трансформацій на шляху створення власної незалежної держави.

Отже, Падешська прокламація та «Вимоги румунського народу» репрезентують зародження модерної румунської політико-правової думки, у центрі якої – ідея легітимності влади через служіння народові.

Ключові слова: «Вимоги румунського народу», народний суверенітет, Падешська прокламація, повстання 1821 р., політико-правові ідеї.

Popenko Ya. V., Besedina I. V. THE CONCEPT OF POWER AND POPULAR SOVEREIGNTY IN THE EARLY MANIFESTOS OF TUDOR VLADIMIRESCU

The state and legal views of Tudor Vladimirescu on the basis of two key program documents of the 1821 uprising such as the Padesh Proclamation (January 23, 1821) and the «Demands of the Romanian People» (February 16, 1821) have been researched in the article. The analysis of these sources allows singling out the early political and legal concept of the leader of the uprising, which has been formed at the intersection of the traditional idea of the power of the master (ruler), the growth of autonomist sentiments and the influence of the ideas of the European political modernity. The concept of popular sovereignty is gradually taking shape in the early manifestos of T. Vladimirescu has been traced in the work such as the people act as the bearer of political will, and the power of the master is considered as derived from the public good and general interest. Particular attention is paid to the definition of the role of the boyars and local government, the criticism of abuses of power and the aspiration to the creation of more transparent model of state and political law and order. It has been accented in the research that although T. Vladimirescu's demands haven't formed the holistic legal doctrine yet, they have contained the clear program of reforms such as the limitation of the power of the master and boyars, strengthening of the responsibility of state officials, establishment of the principles of justice, the protection of the rights of peasants and equality before the law. Based on textual analysis, it has been shown that these documents constitute the early stage in the formation of T. Vladimirescu's political concept, which has become the basis for the further appeals and programmatic statements of the leader of the uprising.

The research emphasizes the meaning of these acts as the important markers of the state and political evolution of the Romanian society during the period of further modern transformations on the way of the creation its own independent state. Thus, the Padesh Proclamation and the «Demands of the Romanian People» represent the origin of the modern Romanian political and legal thought centered on the idea of the legitimacy of power through service to the people.

Key words: «Demands of the Romanian People», popular sovereignty, the Padesh Proclamation, uprising of 1821, political and legal idea.

Постановка проблеми та актуальність. Проблематика державно-правових поглядів Т. Владимиреску посідає важливе місце в дослідженнях румунської державно-правової думки першої половини XIX ст. Повстання 1821 р. традиційно розглядається, як соціально-політичний рух, що відіграв ключову роль у переході Валахії від фанаріотського правління до нової епохи політичних трансформацій. Водночас питання змісту та еволюції політико-правових уявлень самого Т. Владимиреску нерідко залишаються на периферії уваги дослідників, оскільки більшість праць акцентують передусім на перебігу подій, військово-політичних аспектах та соціальній базі руху. Особливо недостатньо вивчено ранні програмні документи – Падешська прокламація (23.01.1821 р.) та «Вимоги румунського народу» (16.02.1821 р.), які за своїм змістом виходять за межі звичайних повстанських звернень та відображають спробу концептуалізувати нові засади державно-правового порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історіографії наявні ґрунтовні дослідження, присвячені соціальним витокам повстання, його наслідкам та ролі Т. Владимиреску, як військового та політичного діяча [4]. Однак аналіз програмних актів 1821 р. здебільшого подається фрагментарно, а їхній правовий зміст залишається недостатньо розкритим [1; 5; 7]. Відсутність системного аналізу цих текстів ускладнює розуміння того, яким чином формувалася концепція влади, справедливості, ролі боярства, господаря та народного суверенітету у поглядах лідера повстання. Саме тому звернення до ранніх маніфестів Т. Владимиреску є важливим як для відтворення внутрішньої логіки його політичного мислення, так і для ширшого контексту розвитку румунської державно-правової думки доби перед модерними реформами.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є з'ясувати ключові особливості державно-правових поглядів Т. Владимиреску на основі аналізу Падешської прокламації та «Вимог румунського народу» 1821 р. Для досягнення визначеної мети передбачено виконання наступних завдань: проаналізувати зміст обох документів як програмних актів повстання; визначити основні елементи державно-правових ідей Т. Владимиреску; простежити формування концепції влади та народного суверенітету; окреслити уявлення лідера про систему управління князівством, принципи суспільної справедливості; визначити місце цих

документів у розвитку румунської державно-правової думки першої половини XIX ст.

Отже, стаття спрямована на заповнення наявної дослідницької прогалини та пропонує цілісне розуміння ранніх маніфестів Т. Владимиреску як важливого джерела становлення модерних державно-правових уявлень в Румунії.

Виклад основного матеріалу. На думку Н. Йорги, повстання Т. Владимиреску стало справжнім соціальним вибухом у Румунії – «сильною та сміливою революцією, яка не змогла досягти своєї мети і, отже, не змогла проявити себе повною мірою, тому і не була гідно оцінена сучасниками» [4, р. III]. Дослідник підкреслював, що головною метою діяльності Т. Владимиреску було національне державотворення, яке він намагався реалізувати в умовах складної внутрішньої та зовнішньополітичної ситуації.

Зазначимо, що події 1821 р. в Дунайських князівствах розгорталися на тлі взаємодії внутрішнього національного чинника (повстання Т. Владимиреску у Валахії та виступ О. Іспиланті в Молдавії) і протистояння міжнародної дипломатії (насамперед османської, австрійської та російської). Фактично повстання Т. Владимиреску стало не лише румунським (національним), а й важливим європейським політичним фактором, здатним суттєво змінити розстановку сил у Карпато-Дунайському регіоні. Виникла ситуація, за якої конституційно-правові ідеї цього часу проявилися у протиставленні революційної легітимності та міжнародно-правового протекторату, у зародженні федеративних проєктів та у першій зміні статусу князівств під зовнішнім тиском [6, р. 12]. За Н. Йоргою, створення Румунської держави та консолідації нації Т. Владимиреску прагнув досягти через утвердження земельної (територіальної), економічної, соціальної та політичної свободи, а основою цього державотворчого процесу мала стати ідея «торжества прав, які були і залишаються у румунів усіх станів» [4, р. XVI].

Відзначимо, що на початку XIX ст. влада в Дунайських князівствах фактично опинилася в руках іноземців, і навіть місцеві дворянські (боярські) роди були значною мірою позбавлені впливу. Подібна ситуація стала наслідком політики Османської імперії, яка, порушуючи договори та власні зобов'язання, передала владу в князівствах фанаріотам. Їхнє правління привело до соціально-економічного та національно-культурного занепаду регіону [1, р. 17–18]. Підтвердження цьому знаходимо у свідченнях

очевидців тих подій. Зокрема, за спостереженнями М. Чорану, напередодні повстання всю владу в країні – від митрополита та єпископів, шкільну систему, місцеве духовенство, торгівлю та державну адміністрацію – контролювали греки. Румунська мова була витіснена: навчання та богослужіння здійснювалися виключно грецькою. Лише селяни залишалися румунами, проте саме вони найбільше потерпали від утисків та були позбавлені права на спадкові землі. Доведені до відчаю, місцеві мешканці ставали розбійниками («йшли у ліс») або втікали за Дунай на територію Туреччини, де, за свідченнями сучасників, жилося значно легше [4, р. 230].

Як наслідок, основною причиною повстання 1821 р. визначався «немилосердний грабунки місцевого люду» з боку адміністрації. Це була своєрідна пряма «реакція» румунського населення на свавілля місцевих бояр, іноземних найманців та жорстоке управління в умовах фанаріотського режиму. Як показав подальший перебіг подій (стаття не передбачає аналіз військових подій 1821 р. – *авт.*), дії Т. Владимиреску засвідчили, що, з одного боку, народне невдоволення об'єднувало населення у боротьбі проти соціально-економічної несправедливості та корупції, а з іншого – демонструвало прагнення румунів захищати свої права, зміцнювати автономію та посилювати контроль над внутрішнім управлінням. До речі, саме таку соціальну-правову причину повстання відмічали і тогочасні австрійські політичні кола, підкреслюючи, що революція Т. Владимиреску поєднувала захист громадянських прав, обмеження влади місцевих еліт та відновлення «справедливості». Паралельно висловлювалося і занепокоєння, що подібна «демагогічна теорія» може знайти прихильників у Молдавії, де рух спротиву очолив О. Іспиланті [6, р. 13].

Слід наголосити, що державно-правова та соціально-політична програма Т. Владимиреску, так само як і усвідомлення необхідності реформування системи управління у Валахії, формувалися поступово. У листі від 05.02.1815 р. майбутній лідер повстання окреслює низку концептуальних ідей, які згодом стануть фундаментом його політичної програми. Зокрема, він висуває думку, що легітимність національного провідника/лідера має ґрунтуватися не лише на формальному наданні влади, а й на довірі народу, – що свідчить про зародження ідеї народного представництва. Він засуджує державне свавілля, наголошуючи, що влада, яка вдається до покарання без суду та практикує принцип колективної відповідальності, втрачає моральну та правову легітимність (протест проти застосування позасудових репресій) [1, р. 22].

Окремо він визначає, що джерелом суспільної цінності людини є не її походження чи станове положення, а користь і служіння громаді/

суспільству, формуючи тим самим ідею «соціальної справедливості» та «проторівності». Важливим є і його твердження про право народу на самооборону та підтримання правопорядку, що корелюється з природно-правовою традицією права на опір та захист від узурпації влади. Паралельно вибудовується ранній національно-державницький дискурс, у межах якого захист гідності народу постає як колективна цінність. Зрештою, простежується і ключовий принцип його політико-правової етики: несправедливий суспільний лад неминує породжувати спротив, а моральна влада є правомірною лише в тому випадку, коли вона є справедливою («справедлива влада = моральна влада») [2, р. 90–91].

Одним із перших звернень Т. Владимиреску до мешканців Валахії стала так звана «Падешська прокламація» від 23.01.1821 р. Зазначений документ не лише закликав до загального повстання, а й містив низку державно-політичних, правових та соціальних поглядів Т. Владимиреску:

1. Звертаючись до мешканців Малої Валахії (*Олтенія – історична область на південному заході сучасної Румунії*), Т. Владимиреску наголошував, що він розпочав опір не проти Османської імперії, а виключно проти греків-фанаріотів, які разом із місцевими боярами нещадно грабували румунський народ, позбавляли його прав та ігнорували законні інтереси. Таким чином, він формально не заперечував зверхність султана, але виступав проти «посередників-намісників». Його ідеалом було створення автономної та законної Валахії під верховною владою султана, але без фанаріотів;

2. Проголошення ідеї народного суверенітету та законності влади («збори мають організовуватися для блага та користі всієї країни»; «законність та справедливість мають стосуватися всіх станів, а не лише знаті»). В даному контексті відзначимо, що такі юридичні визначення (терміни), як «зібрання народу», «воля всього народу», «громадський порядок» та ін., взагалі характерні для практично всіх листів, прокламацій, звернень Т. Владимиреску. Це у свою чергу, за висловом сучасних дослідників, підкреслює «єдність концепції та стилю» [1, с. 24] його поглядів на реформування князівства.

3. Утвердження принципу відповідальності правителів (керівників) перед суспільством – «керівник не має діяти всупереч інтересам народу»;

4. Заклик до військової мобілізації для захисту своїх прав – участь у зборах та організований опір трактується як демонстрація права народу на збройний захист своїх свобод та майна [1, с. 26];

5. Морально-релігійна легітимація права на повстання («жодне правило не забороняє людині зустрічати зло злом»; «якщо зло не прийнято Богом, руйнівники творців зла роблять добру справу перед Ним»). Апеляція автора до вищих

сил є спробою надати народній боротьбі проти тиранії морального та релігійного виправдання;

6. Захист соціально-економічних інтересів селян і міщан. Приватне майно «простих людей» є недоторканим, а об'єктом конфіскації мало стати лише майно можновладців (їхнє майно «має бути взяте для загального блага») [2, р. 207–208]. Ця теза, з одного боку, стала демонстрацією соціальної спрямованості повстанського руху. З іншого боку, конфісковані маєтки, отримані шляхом зловживань або іншим незаконним способом, мають служити «для загального добра» [7, р. 96]. Це свідчить про прояв ідеї публічного/громадського інтересу, тобто раннього аналога сучасних понять «державне або громадське благо» та «суспільна користь як критерій права».

Акцентуючи на соціально-економічному аспекті спротиву, Т. Владимиреску здобув міцну народну підтримку. Проголосивши звільнення селян від сплати непомірних податків та повернення їхніх прав, він отримав підтримку місцевих сіл та повітів, особливо тих, що страждали від зловживань фанаріотів. Це створило потужну базу для подальших дій і стало початком організованого руху за відновлення прав у Валахії [1, р. 24].

В цілому «Падешська прокламація» стала одним із перших «політико-правових актів» модерної доби на території Валахії. Документ заклав ідею необхідності запровадження державного права, яке спирається на народну волю; він став основою для концепції соціальної справедливості та правової рівності. Фактично прокламація виконала роль своєрідної програмної декларації революційних подій 1821 р.

Вторгнення О. Іпсиланті в Молдавське князівство дозволило Т. Владимиреску отримати додатковий час та ресурси для зміцнення своєї влади та підготовки до подальших дій, не вступаючи в пряме зіткнення з силами османів. Окремо слід відзначити, що прокламації, зроблені О. Іпсиланті в Молдавії, опосередковано підтримали Т. Владимиреску, створюючи сприятливі умови для румунського патріотичного руху та послаблюючи контроль грецьких чиновників. Вони певною мірою підсилювали легітимність Т. Владимиреску як захисника прав і свобод повсталих румунів.

Найбільш повно та узагальнено державно-правові та соціально-економічні погляди Т. Владимиреску знайшли своє відображення у «*Cererile porodului rumînesc*» («Вимоги румунського народу»). Документ датований 16.02.1821 р. (румунською мовою) [2, р. 272–274] і, за даними дослідників, наведений також у більш розширеній версії німецькою мовою [2, р. 274–281; 3, р. 593–594]. Він став не просто переліком соціально-економічних вимог, а містив цілісну програму державно-правових перетворень у Волооському князівстві. Цей акт, без сумніву,

став важливим елементом становлення та розвитку ідей і проєктів раннього конституціоналізму та суспільного договору з елементами соціального і національно-визвольного руху в румунському середовищі 1820-х рр. XIX ст. Основні концептуальні ідеї та їх підтвердження в тексті документу від 16.02.1821 р. в узагальненому вигляді можна представити так:

1. З позицій стратегічного державотворення у програмі Т. Владимиреску простежується прагнення впровадження домінування національного пріоритету як ключового вектора розвитку держави, спрямованого на зміцнення нації як політичної спільноти, що володіє власною ідентичністю та здатністю до самостійного інституційного відтворення та розвитку. Ця ідея знайшла своє відображення у п. 1, де визначалося, що «господар може привести не більше чотирьох грецьких бояр»; у п. 2 передбачалося звільнення румунської церкви від іноземного впливу: «усі єпископські кафедри та монастирі повинні бути звільнені від грецьких ченців, за винятком найстаріших» [2, р. 278]. Цей пункт мав важливе значення для розвитку князівства з точки зору підготовки національних управлінських кадрів, адже церква мала утримувати школи, «де румунська молодь – заможна та незаможна – навчалася б за кошт церкви».

Обмеження для іноземців передбачалися і в інших сферах життєдіяльності князівства: п. 11 – скасування всіх податкових привілеїв іноземців; п. 14 – «припинення платні іноземцям». Водночас, для забезпечення стабільного розвитку економіки князівства зазначалося, що «іноземці, які оселяються у країні», впродовж року податки не сплачуватимуть (п. 25) [2, р. 280].

2. Національні збройні сили, у розумінні Т. Владимиреску, мали стати ключовим інститутом державності, забезпечуючи захист суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності (автономності) князівства. Вони мали виконувати не лише військові функції, а й виступати важливим чинником консолідації суспільства, гарантом безпеки та опорою у процесах національного державотворення. У п. 13 передбачалося створення війська чисельністю 4 200 чол., утримання якого мало здійснюватися за рахунок прибутків монастирів та доходів, звільнених від оподаткування [2, р. 279].

3. Народ є єдиним джерелом влади в князівстві (ідея народного суверенітету). У тексті документу саме народ має визначати правителя (керівника); зокрема, у п. 32 зазначалося: «Тудор Владимиреску визнається обраним народом провідником і управителем, відповідальним за внутрішній і зовнішній порядок» [2, р. 281]. Це обмеження стосувалося не лише правителя. За народом закріплювалося також право визна-

чати, хто обійматиме посаду митрополита. Так, у п. 18 передбачалося: «митрополита, обраного без згоди народу, змістити і замінити тим, кого обере народ» [2, р. 279]. Важливою ознакою впровадження прогресивних принципів «конституційного» ладу князівства стала теза, що ніхто не може узурпувати державну владу, яка належить народові. Важливі рішення мають схвалюватися народом та працювати на користь держави; наприклад, у п. 9 передбачалося, що податки та надзвичайні збори можливі лише у разі потреби держави та за згодою всього народу. З позиції теорії сучасного конституційного права, можемо констатувати, що мова йде про право народу (нації) на проведення референдуму, як форми безпосередньої демократії.

4. Ідея державного суверенітету, легітимності влади та юридичне закріплення устрою князівства. Програма, з одного боку, відображає реальний стан автономного підпорядкування Волоського князівства Османській імперії. З іншого боку, всі проголошені у документі вимоги реформ мали бути закріплені письмово, скріплені присягою та підтверджені імперською (султанською) грамотою за згодою австрійської та російської монархій. У цьому контексті можна відстежити прагнення підтвердити автономію князівства та легітимність нової влади з боку Османської імперії, а також надати реформам міжнародно-правового захисту з боку Австрійської та Російської імперій. В даному випадку – усі положення матимуть силу юридичного договору з відповідними наслідками [2, р. 281].

5. Обмеження влади правителя (господаря) князівства. У документі чітко простежується ідея необхідності впровадження інституту договірної монархії, коли влада правителя обмежується певними угодами (як правило, конституцією). Ця форма правління, на думку Т. Владимиреску, мала замінити абсолютну монархію. Теза відображена в останньому абзаці документу: «Кожний новий господар перед вступом у країну зобов'язаний підписати ці пункти на березі Дунаю – і лише після цього може увійти до держави» [2, р. 281]. Влада господаря, при цьому, обмежується внутрішнім законодавством: п. 1 – господар може привести не більше чотирьох грецьких бояр (прагнення відновити національний контроль над управлінням та зменшити вплив фанаріотської адміністрації у державному апараті); п. 5 – заборона підвищувати податки понад визначені раніше угоди; п. 17 – скасування всіх привілеїв, ухвалених всупереч волі народу. Водночас у програмі Т. Владимиреску встановлювалися окремі привілеї для господаря та його родини (п. 26) [2, р. 280]. Таким чином, документ не скасовував сам монархічний інститут правління, а накладав на нього обмежувальні (законні) умови.

6. Важливим прогресивним елементом зміни існуючої системи державного управління, мав стати принцип меритократії. Згідно з цим принципом керівні посади мають обіймати найкомпетентніші люди, незалежно від їхнього соціального походження або фінансового стану. Іншими словами, влада надається за заслуги, досягнення та вміння, а не за родинні зв'язки чи багатство. Підтвердження цієї ідеї чітко відображено у кількох пунктах документу: п. 7 – «державні та церковні посади не повинні продаватися»; п. 8 – «посади надавати за заслуги, а не за походження» [5, р. 45]. Впровадження та реалізація принципу меритократії доповнювалася ефективною антикорупційною «програмою» реформ державної системи. Її складовими мали стати: скасування окремих посад; обмеження чисельності чиновників та зниження оплати їх утримання; реформа адміністрації задля підвищення ефективності (пп. 12, 15-16, 20, 22); боротьба з корупцією та зловживаннями посадових осіб у вигляді конфіскації майна (п. 30), усунення з посад (п. 31) та застосування різного виду кримінальних покарань (пп. 23, 28-29).

Особливе місце у програмі Т. Владимиреску займав п. 4. У ньому проголошується необхідність визнати недійсними всі розпорядження попереднього господаря О. Суцу, за винятком тих, що сприяли добробуту батьківщини [1, р. 32]. Окремо підкреслювалося, що державні посади повинні оновлюватися не частіше ніж раз на дванадцять років, що мало запобігти концентрації влади в руках окремих осіб та обмежити можливості для корупційних зловживань. По суті, цей пункт відображає прагнення встановити законність, ефективність управління та обмежити свавілля господарів, що відповідає ідеї модернізації всіх державних інститутів.

7. У програмі також відображено окремі принципи соціальної справедливості, що передбачали скасування надмірних та несправедливих податків. Зокрема, у документі (п. 3) декларується необхідність ліквідації двох із шести податкових зборів, а також повернення до попереднього податкового навантаження (пп. 20-21), яке було більш лояльним. Будівництво та утримання інфраструктури князівства, зокрема столиці, пропонувалося фінансувати за рахунок митних зборів, а не селян (п. 27). Крім того, запроваджувалося заборона стягувати «зайві побори» з цехових організацій та інших груп населення (п. 9) [1, р. 32; 2, р. 278-280].

Важливою складовою програми була митна реформа. Зокрема, п. 6 передбачав скасування внутрішніх мит; мито «як у цивілізованих народів» пропонувалося стягувати виключно на державних кордонах; експорт до Османської імперії мав бути вільним. Окрема увага приді-

лялася регулюванню цінової політики на продовольство – дозволено націнка не повинна була перевищувати 10 %, а державним службовцям заборонялося штучно підвищувати ціни (п. 19).

8. Вагоме місце в програмі займали соціальні гарантії для населення, зокрема підкреслювалася необхідність підтримки незаможних верств. У цьому контексті важливим є п. 33, який передбачав, що саме держава брала на себе фінансування продуктивних запасів, які традиційно надавалися населенню монастирями чи боярами [2, р. 281]. Це свідчить про прагнення до централізації та соціальної відповідальності.

Програма також містила вимоги скасування примусових форм праці (п. 10), які розцінювалися як інструмент зловживань. Пункт 24 програми Т. Владимиреску, який передбачав заборону формування насильницьких «компаній» з селян, відображає прагнення лідера валаського повстання захистити селян від примусових та збройних форм організації праці та контролю. Під такими «компаніями» розумілися напіввійськові формування, створювані поміщиками або чиновниками для примусового збору податків, придушення повстань або для виконання особистих інтересів заможних верств населення. Заборона їх формування мала на меті забезпечити соціальний захист селян, обмежити експлуатацію та насильство над ними і встановити справедливі (законні) відносини між владою та населенням. Таким чином, цей пункт програми засвідчує важливість соціальної рівності та правового регулювання у процесі реформування суспільних відносин на місцевому рівні.

Таким чином, у документі від 16.02.1821 р. простежується прагнення обмежити владу господаря юридичними механізмами; забезпечити верховенство закону та скасувати свавільні фіскальні та адміністративні практики; реформувати систему державної служби на засадах професійної компетентності. Важливою складовою є національний характер програми – усунення іноземного (фанаріотського) впливу, захист інтересів корінного населення, утвердження підзвітної громаді церкви та розвиток освіти.

Документ передбачав створення власних збройних сил для охорони кордонів і підтримання громадського порядку, виражену податкову та митну систему, орієнтовану на стимулювання торгівлі та зменшення фіскального тиску, а також окреслював принципи соціальної справедливості та відповідальності посадовців за зловживання. Усе це дозволяє розглядати документ як маніфест національного відродження, проект модернізації державного устрою та важливе джерело формування румунської політико-правової

думки, що заклало основи переходу від феодально-привілейованої моделі влади до концепції держави, орієнтованої на закон, націю та суспільний запит. М. Чорану, оцінюючи події 1821 р. та роль Т. Владимиреску, зазначав: «Попри те, що завершення цієї революції було сумним і трагічним, саме Тудор став тим, хто, наслідуючи приклад предків, уперше підняв національний прапор. Він усунув греків із престолів князівств і повернув румунів на престолі їхньої батьківщини. Безперечно, нація досягла б набагато більшого, якби ті, що називали себе її опорою, не виступили проти неї» [4, р. 228].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз ранніх маніфестів Т. Владимиреску дозволяє стверджувати, що ідеї народного суверенітету, законності влади та соціальної справедливості стали фундаментом ранньорумунського конституційного мислення. Повстання 1821 р. у Валахії, його програми та документи, зокрема «Падешська прокламація» та «Cererile norodului rumînesc», демонструють прагнення поєднати народну підтримку, обмежити свавілля правителів та забезпечити верховенство права та закону. Ці джерела свідчать про ранню форму національної державності та розвиток концепції суспільного договору в румунському суспільстві. Дослідження ідей Т. Владимиреску відкриває широкі перспективи для подальшого вивчення еволюції конституційних поглядів у Румунії, порівняльного аналізу з європейським конституціоналізмом та розвитку сучасних правових та політичних інститутів.

Література

1. Avram C.G., Cercel S. Concepte și argumente juridice în documentele programatice ale Revoluției de la 1821. 1821–2021. *Bicentenarul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu*. Târgoviște : Editura Cetatea de Scaun, 2021. P. 15–37.
2. Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne. Vol. I. București : Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1959, 442 p.
3. Hurmuzaki E. (red.). Documente privitoare la istoria românilor. Vol. X : Rapoarte consulare prusiene din Iași și București 1763–1844. București : Stabilimentului grafic I.V. Soccec, 1897. 694 p.
4. Iorga N. Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu. București : Librăriile «Cartea Românească» și Pavel Suru, 1921. 423 p.
5. Militaru I. Conștiința de sine reflectată în programele revoluționare ale modernității românești. 1821–2021. *Bicentenarul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu*. Târgoviște : Editura Cetatea de Scaun, 2021. P. 38–45.
6. Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe. București : Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 496 p.
7. Șendrulescu I.Gh. Proclamația de la Padeș. Studii și Articole de Istorie. 1973. XXIII. P. 95–97.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.12.2025
 Дата публікації: 30.12.2025

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.2>

А. В. Шевцова

доктор філософії в галузі права

orcid.org/0009-0002-5334-1215

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ ТА МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ

У статті здійснено комплексний історико-правовий аналіз еволюції систем реабілітації військовослужбовців, членів їхніх сімей та цивільного населення від найдавніших часів до сучасності. Досліджено трансформацію підходів до медичної допомоги пораненим воїнам – від емпіричних практик стародавніх цивілізацій до формування правового інституту реабілітації як фундаментального права людини. Проаналізовано ключові етапи становлення систем медичного забезпечення: від валетудинаріїв Стародавнього Риму та монастирських шпиталів середньовіччя до створення державних військово-медичних служб у ранньомодерну добу. Особливу увагу приділено зародженню міжнародного гуманітарного права у XIX столітті, коли було підписано Женевські конвенції, що заклали правові основи захисту жертв війни. Розглянуто вплив світових воєн на розвиток комплексного підходу до реабілітації, що охоплює не лише медичний, а й психологічний, соціальний та правовий виміри. Проаналізовано сучасні міжнародні стандарти, зокрема Резолюцію ГА ООН № 60/147 (2005), яка визначила реабілітацію як одну з п'яти основних форм відшкодування шкоди, та Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю (2006). Особливу увагу приділено українському досвіду – від козацьких шпиталів до сучасних викликів, пов'язаних із повномасштабною збройною агресією Російської Федерації. Стаття демонструє, що реабілітація пройшла шлях від привілею до юридично закріпленого обов'язку держави, що має критичне значення для забезпечення прав людини, соціальної стабільності та відновлення постраждалих від воєнних дій в Україні.

Ключові слова: реабілітація військовослужбовців, міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції, права жертв війни, військова медицина, посттравматичний стресовий розлад, соціальний захист ветеранів, відшкодування шкоди, історія права, система охорони здоров'я.

Shevtsova A. V. HISTORICAL EXPERIENCE OF LEGAL FRAMEWORK FOR REHABILITATION OF MILITARY PERSONNEL, THEIR FAMILIES, AND THE CIVILIAN POPULATION

The article provides a comprehensive historical and legal analysis of the evolution of rehabilitation systems for military personnel, their families, and civilians from ancient times to the present. The transformation of approaches to medical care for wounded warriors is examined – from the empirical practices of ancient civilizations to the formation of rehabilitation as a legal institute and fundamental human right. Key stages in the development of medical support systems are analyzed: from the valetudinaria of Ancient Rome and medieval monastic hospitals to the creation of state military medical services in the early modern period. Special attention is given to the emergence of international humanitarian law in the 19th century, when the Geneva Conventions were signed, establishing the legal foundations for protecting war victims. The impact of world wars on developing a comprehensive approach to rehabilitation is examined, encompassing not only medical but also psychological, social, and legal dimensions. Modern international standards are analyzed, including UN General Assembly Resolution 60/147 (2005), which defined rehabilitation as one of five basic forms of reparation, and the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006). Particular attention is paid to Ukrainian experience – from Cossack hospitals to contemporary challenges related to the Russian Federation's full-scale armed aggression. The article demonstrates that rehabilitation has evolved from a privilege to a legally enshrined state obligation, which is critical for ensuring human rights, social stability, and recovery of war-affected populations in Ukraine.

Key words: rehabilitation of military personnel, international humanitarian law, Geneva Conventions, rights of war victims, military medicine, post-traumatic stress disorder, social protection of veterans, reparation for harm, history of law, healthcare system.

Історія розвитку людської цивілізації невід'ємно пов'язана з війнами, які завжди супроводжувалися значними людськими втратами, каліцтвами, хворобами та соціальними потрясіннями. Унаслідок цього у різні історичні епохи формувалася потреба у створенні певних механізмів надання допомоги пораненим воїнам, підтримки їхніх родин та захисту цивільного населення, що страждало від наслідків воєнних дій. Спершу такі заходи мали переважно емпіричний характер і виявлялися у діяльності народних цілителів або військових медиків, які утримувалися при арміях Стародавнього Єгипту, Індії, Греції чи Риму. Згодом вони трансформувалися у більш організовані системи – від римських валетудинаріїв до шпи-

талів при монастирях і військових частинах у середньовічній та ранньомодерній Європі.

Поступово, із розвитком державності та права, виникає розуміння того, що надання допомоги пораненим та їхня реабілітація не є лише приватною ініціативою чи благодійним актом, а становлять обов'язок держави. У цьому виявляється принципово новий етап: турбота про воїнів і постраждалих від війни починає сприйматися як правове зобов'язання, невиконання якого загрожує не лише моральним осудом, а й юридичною відповідальністю. Таким чином, медична й психологічна допомога поступово трансформувалася у правовий інститут, що поєднує соціальні, гуманітарні та юридичні аспекти.

Особливої актуальності ця проблематика набуває для сучасної України, яка в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації зазнає безпрецедентних людських втрат. Щодня тисячі військовослужбовців отримують поранення, які потребують довготривалого лікування та реабілітації. Значна кількість сімей військових стикається з психологічними і соціально-економічними проблемами, спричиненими втратою годувальників, посттравматичними розладами та зміною звичного способу життя. Не менш вразливою є й категорія цивільного населення, яке зазнає фізичних і психологічних травм унаслідок обстрілів, окупації, депортацій чи вимушеного переміщення.

У цих умовах питання реабілітації постає як багатовимірне явище, що охоплює медичні, психологічні, соціальні та правові виміри. Конституція України гарантує право кожного на охорону здоров'я та медичну допомогу (ст. 49), а також покладає на державу обов'язок забезпечувати соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей [1]. Водночас міжнародні документи, зокрема Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006), закріплюють право осіб із травмами чи інвалідністю на реабілітацію та інтеграцію в суспільство [2]. Це означає, що забезпечення реабілітації є не лише проявом соціальної солідарності, а й юридично закріпленим обов'язком держави.

Важливо наголосити, що міжнародне право також чітко визначає місце реабілітації у системі захисту жертв війни. Зокрема, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН резолюція № 60/147 «Базові принципи і керівні положення щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди» (2005) відносить реабілітацію до п'яти основних форм відновлення порушених прав поряд із реституцією, компенсацією, сатисфакцією та гарантіями неповторення [3]. Це положення стало концептуальним проривом, адже воно юридично закріпило реабілітацію як самостійну правову категорію.

Отже, актуальність теми полягає у необхідності системного осмислення як історичного досвіду правового забезпечення допомоги постраждалим від воєнних дій, так і сучасних міжнародних стандартів у цій сфері. Для України сьогодні це питання має не лише теоретичне, а й прикладне значення. Адже вироблення ефективної, науково обґрунтованої системи реабілітації військових, членів їхніх сімей та цивільних постраждалих є одним із ключових чинників забезпечення соціальної стабільності, відновлення національної безпеки та реалізації прав людини.

Метою даної статті є комплексний історико-правовий аналіз еволюції систем реабілітації військовослужбовців, членів їх сімей та цивільного населення від найдавніших часів до сучасності; виявлення ключових етапів становлення

правового регулювання реабілітації; дослідження трансформації підходів від медичної допомоги як привілею до реабілітації як юридично закріпленого права; а також визначення актуальних тенденцій та перспектив розвитку правового забезпечення реабілітації в Україні з урахуванням міжнародних стандартів та історичного досвіду.

Питання реабілітації військовослужбовців, членів їхніх сімей та цивільного населення після воєнних дій має багатогранну історіографію, яка охоплює як медико-соціальний, так і правовий виміри. Аналіз наукових джерел засвідчує, що увага дослідників концентрувалася на різних аспектах цієї проблематики залежно від історичної епохи та панівних інтелектуальних парадигм, однак історико-правові особливості залишалися за межами наукових розвідок.

Перші свідчення про організовану медичну допомогу воїнам сягають цивілізацій Стародавнього Сходу. В Єгипті, Месопотамії та Індії при арміях утримувалися цілителі, які володіли емпіричними знаннями про лікування ран, переломів та інфекційних захворювань. Історики стверджують, що лікарі Стародавнього Вавилону здійснювали хірургічні втручання, від так не виключено що воно могло бути і до військових осіб. Проте на цьому етапі медична допомога не мала правового характеру – вона надавалася на розсуд військових командирів та правителів і розглядалася радше як засіб підтримання боєздатності армії, ніж як обов'язок перед пораненими воїнами [4, с. 59].

У Стародавній Греції військова медицина набула більш систематичного характеру. Праці Гіппократа та його послідовників заклали основи раціональної медицини, що застосовувалася і для лікування воїнів. У грецьких полісах існували спеціальні лікарі-хірурги, які супроводжували війська у походах. Проте правового регулювання їхньої діяльності практично не існувало – медична допомога залишалася привілеєм, а не правом воїна.

Значний крок уперед було зроблено у Стародавньому Римі. Римська армія створила систему валетудинаріїв – стаціонарних військових лікарень, розташованих у фортецях та військових таборах. Валетудинарії були обладнані палатами для поранених, операційними приміщеннями та аптеками. Їхня діяльність регулювалася військовими статутами та підпорядковувалася чіткій ієрархії – від рядових медиків (*medici*) до старших лікарів (*medici principales*). Важливо, що у Римі вперше з'являється розуміння медичної допомоги як елементу військової дисципліни та обов'язку держави перед воїнами. Хоча ці норми ще не становили цілісної системи реабілітації у сучасному розумінні, вони заклали важливий прецедент правового захисту воїнів.

У період Середньовіччя, після занепаду Римської імперії, функції надання медичної допомоги

значною мірою перейшли до християнської Церкви. При монастирях створювалися шпиталі (від лат. *hospitium* – притулок), які надавали притулок і догляд не лише хворим, а й пораненим воїнам та паломникам. Особливу роль відігравали чернечі ордени, які спеціалізувалися на медичній допомозі, зокрема орден іоанітів (госпітальєрів) [5].

Проте правове регулювання діяльності таких шпиталів було мінімальним. Надання допомоги розглядалося передусім як християнський обов'язок милосердя, а не як юридично закріплене право пацієнта. Водночас саме в цей період закладаються моральні та етичні основи, які згодом ляжуть в основу міжнародного гуманітарного права.

Військові рицарські ордени, такі як тамплієри, тевтонці та згадані вище іоаніти, створювали власні системи медичного забезпечення. Статути цих орденів містили норми, що регулювали догляд за пораненими братами-рицарями. Хоча ці норми не мали загальнодержавного характеру, вони демонструють перші спроби правової інституціоналізації медичної допомоги у військовому середовищі.

На українських землях важливу роль у наданні медичної допомоги відігравали козацькі шпиталі та братські лікарні. Запорізька Січ мала власну систему медичного забезпечення, що включала шпиталі при паланках та курінях. Поранені козаки отримували не лише медичну допомогу, а й матеріальну підтримку від Війська Запорізького. Ці заклади стали прообразами інституціоналізованих механізмів медичної опіки, що поєднували традиції народної медицини з елементами організованої системи [6, с. 31].

У XVI–XVIII століттях у Європі відбувається становлення регулярних армій та централізованих держав. Це призводить до створення державних систем військово-медичного забезпечення. Військові госпіталі стають постійними установами, що фінансуються з державного бюджету. У Франції, Пруссії, Австрії та Росії приймаються перші військово-медичні статути, які регламентують організацію медичної служби, обов'язки лікарів та права поранених воїнів. Проте ці норми ще не передбачали комплексної реабілітації. Медична допомога зосереджувалася переважно на лікуванні гострих станів, а питання психологічної підтримки, професійної реінтеграції та соціального захисту інвалідів війни залишалися поза увагою законодавця.

У XIX столітті українські землі перебували під владою Російської імперії та Австро-Угорської монархії. Земські лікарні Російської імперії та шпиталі Австро-Угорщини заклали підвалини для поєднання медичної практики з правовими гарантіями. Земська медицина у Російській імперії, хоча й орієнтувалася переважно на цивільне населення, створила передумови для розвитку доступної медичної допомоги, що згодом поширилася й на ветеранів війн.

Переломним моментом у розвитку правового забезпечення допомоги пораненим стала битва при Сольферіно (1859), свідком якої став швейцарський підприємець Анрі Дюнан. Вражений жахливими умовами, в яких перебували поранені воїни, Дюнан опублікував книгу «Спогад про Сольферіно» (1862), в якій запропонував створити міжнародну організацію для допомоги пораненим та укласти міжнародну угоду про їхній захист [7].

У 1863 році було засновано Міжнародний комітет допомоги пораненим, який згодом отримав назву Міжнародного комітету Червоного Хреста. Вже в 1864 році держави підписали Першу Женевську конвенцію про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях, що стала першим міжнародним договором, який юридично закріплював обов'язки держав щодо гуманного поводження з пораненими, охорони медичного персоналу та нейтралітету санітарні.

Подальша еволюція міжнародного гуманітарного права відбулася шляхом поступового розширення Женевських норм. У 1906 році була прийнята оновлена редакція Першої Женевської конвенції, що уточнювала та удосконалювала положення 1864 року. Принципи захисту поранених та хворих на морі були адаптовані у Гаазькій конвенції 1907 року, яка поширила гуманітарні стандарти на морську війну. У 1929 році було прийнято Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими, яка вперше системно врегулювала права та гарантії для осіб, захоплених у полон. Ці документи поступово сформували цілісну міжнародно-правову основу для захисту жертв війни, закріпивши права поранених, хворих, військовополонених.

Перша світова війна (1914–1918) стала першим глобальним конфліктом індустріальної епохи. Масштаби людських втрат та кількість інвалідів війни були безпрецедентними. Це змусило держави переглянути підходи до реабілітації військовослужбовців. У багатьох країнах було створено спеціалізовані центри з фізичної реабілітації, протезування та професійної перепідготовки інвалідів війни.

Водночас саме під час Першої світової війни вперше було зафіксовано масові випадки психологічних розладів серед воїнів – так званий «снарядний шок» (*shell shock*), що став прообразом сучасного посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Це привернуло увагу до необхідності психологічної реабілітації, хоча системні програми такої допомоги ще не були створені [8].

У міжвоєнний період багато країн прийняли законодавство про соціальний захист ветеранів, що включало пенсійне забезпечення, медичну допомогу та професійну реабілітацію. Проте Друга світова війна (1939–1945) знову поставила перед світом проблему реабілітації у небачених раніше масштабах.

Після Другої світової війни у 1949 році було прийнято чотири Женевські конвенції, які залишаються основою міжнародного гуманітарного права дотепер. Ці конвенції закріпили обов'язок держав забезпечувати лікування й догляд за пораненими та хворими незалежно від їхньої належності, а також встановили гарантії для військовополонених та цивільного населення [9].

У другій половині XX століття під впливом досвіду В'єтнамської війни, Афганської війни та інших конфліктів відбувається усвідомлення необхідності комплексного підходу до реабілітації. Реабілітація перестає розглядатися лише як медична процедура і починає включати психологічну підтримку, соціальну адаптацію, професійну перепідготовку та правовий захист. Важливим кроком стало прийняття у 1977 році Додаткових протоколів до Женевських конвенцій, які розширили захист цивільного населення та конкретизували права жертв війни на реабілітацію та відшкодування шкоди.

У XXI столітті реабілітація остаточно визнається як самостійна правова категорія та фундаментальне право людини. Ключовими документами стали: Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006) [2], яка закріпила право осіб з інвалідністю, зокрема постраждалих у війнах, на реабілітацію, абілітацію та інтеграцію в суспільство. Окрім того важливою є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 60/147 (2005) [3], яка визначила реабілітацію як одну з п'яти основних форм відшкодування шкоди жертвам грубих порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права. Реабілітація включає медичну та психологічну допомогу, а також юридичні та соціальні послуги.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначила реабілітацію як глобальний пріоритет системи охорони здоров'я. У 2023 році було прийнято резолюцію про зміцнення реабілітації у системах охорони здоров'я, яка підкреслює обов'язок держав забезпечувати доступність реабілітаційних послуг у будь-яких надзвичайних ситуаціях, включаючи военний час [10]. Міжнародний комітет Червоного Хреста розробив керівні принципи з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, які акцентують на необхідності комплексної допомоги як військовим, так і цивільним особам, що пережили війну [11].

Таким чином, протягом тисячоліть відбулася еволюція від емпіричної медичної практики до комплексної системи правового забезпечення реабілітації, яка охоплює всі виміри відновлення особи після травматичних подій. Історико-правовий аналіз еволюції систем реабілітації вій-

ськовослужбовців, членів їхніх сімей та цивільного населення дозволяє сформулювати наступні висновки. Реабілітація пройшла довгий шлях від емпіричної медичної практики до комплексної правової категорії. Від стихійних заходів народних цілителів у стародавньому світі до сучасних міжнародних стандартів, закріплених у резолюціях ООН та міжнародних конвенціях. Ключовими етапами цієї еволюції стали: створення валеутудинаріїв у Стародавньому Римі, розвиток монастирських шпиталів у середньовіччі, формування державних систем військово-медичного забезпечення у ранню модерну добу, зародження міжнародного гуманітарного права у XIX столітті, та остаточне визнання реабілітації як права людини у XXI столітті. Вирішальну роль відіграло міжнародне право у трансформації реабілітації з привілею у юридично закріплене право. Женевські конвенції, резолюція ООН № 60/147 та Конвенція про права осіб з інвалідністю створили міцну правову основу для захисту жертв війни.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Міжнародний документ від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
3. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law: UN General Assembly Resolution 60/147, 16 December 2005.
4. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навчальний посібник. Львів: Світ, 2001. 384 с.
5. Davies DB From Milites Medici to Army Medics – A two-thousand-yea. *Journal of Military and Veterans' Health*. Vol. 24, No. 2, 2016. URL: <https://jmvh.org/article/692/>
6. Мацелюх І. А., Мусієнко А. В. Еволюція карантинних заходів та формування епідеміологічного законодавства в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2021. № 1 С. 30 – 34. URL: <http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/6-116-21.pdf>
7. Dunant, Henri. Un souvenir de Solférino. Genève: Jules-Guillaume Fick, 1862. URL: [Un souvenir de Solférino](https://www.gutenberg.org/files/10000/10000-h/10000-h.htm) | Gallica
8. Jones E., Wessely S. 3 Shell Shock to PTSD: Military Psychiatry з 1900 до Gulf War. *Military Medicine*. Vol. 169, No. 5. 2005. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3181586/>
9. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153
10. WHO Resolution on Strengthening Rehabilitation in Health Systems. Geneva: World Health Organization, 2023.
11. ICRC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support. Geneva: International Committee of the Red Cross, 2018.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.65:341.24(477)(0.072)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.3>**І. А. Гамбург**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету
orcid.org/0000-0002-9315-8987

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена комплексному дослідженню міжнародного співробітництва у сфері здійснення нотаріальної діяльності під час воєнних дій, зокрема в умовах збройної агресії проти України. Проаналізовано українське законодавство та тимчасові заходи, що запроваджені під час воєнного стану, механізми визнання нотаріальних документів за кордоном (відповідно до Гаазької Конвенції від 5 жовтня 1961 р. про апостилю). Розкрито правові засади взаємодії між державами та міжнародними інституціями у забезпеченні безперервності нотаріальних функцій, необхідних для захисту прав фізичних і юридичних осіб. Проаналізовано ключові міжнародні договори, конвенції та двосторонні угоди, що регулюють питання визнання документів, здійснення консульських нотаріальних дій, а також обміну інформацією між компетентними органами.

Особливу увагу приділено проблематиці адаптації нотаріальних процедур до умов війни, включно з цифровізацією, застосуванням електронних засобів і віддаленої ідентифікації, що стають важливими інструментами для забезпечення доступності правової допомоги. Розглянуто роль таких міжнародних організацій, як Гаазька конференція з міжнародного приватного права та Міжнародний союз латинського нотаріату, у гармонізації стандартів нотаріальної діяльності в кризових умовах.

У статті визначено основні виклики, що виникають у процесі міжнародної взаємодії, серед яких – необхідність забезпечення автентичності документів, захисту персональних даних та дотримання вимог безпеки. Запропоновано напрями вдосконалення нормативного регулювання, спрямовані на підвищення ефективності міжнародного співробітництва та посилення стійкості нотаріальної системи в умовах воєнних загроз, рекомендації щодо покращення трансграничної взаємодії нотаріатів у кризових умовах. Дослідження робить внесок у формування сучасних підходів до правового забезпечення нотаріальної діяльності в умовах глобальної нестабільності.

Ключові слова: нотаріат, воєнний стан, міжнародне співробітництво, апостилю, дистанційне посвідчення, електронні послуги.

Hamburh I. A. INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF NOTARIAL ACTIVITIES DURING ARMED CONFLICT: A LEGAL ASPECT

The article is devoted to a comprehensive study of international cooperation in the field of notarial activities during hostilities, particularly in the context of the armed aggression against Ukraine. It analyses Ukrainian legislation and the temporary measures introduced under martial law, as well as the mechanisms for recognition of notarial documents abroad pursuant to the Hague Convention of 5 October 1961 (Apostille Convention). The legal foundations of interaction between states and international institutions in ensuring the continuity of notarial functions necessary for the protection of the rights of natural and legal persons are examined. Key international treaties, conventions and bilateral agreements governing the recognition of documents, the performance of consular notarial acts, and the exchange of information between competent authorities are analysed.

Particular attention is paid to the challenges of adapting notarial procedures to wartime conditions, including digitalisation, the use of electronic tools and remote identification, which are becoming important instruments for ensuring access to legal assistance. The role of such international organisations as the Hague Conference on Private International Law and the International Union of Latin Notaries in harmonising standards of notarial practice in crisis situations is considered.

The article identifies the main challenges arising in the process of international cooperation, including the need to ensure the authenticity of documents, the protection of personal data and compliance with security requirements. It proposes directions for improving the regulatory framework aimed at enhancing the effectiveness of international cooperation and strengthening the resilience of the notarial system under conditions of military threats, as well as recommendations for improving cross-border interaction between notarial systems in times of crisis. The study contributes to the development of contemporary approaches to the legal framework of notarial activity in a context of global instability.

Key words: notarial system, martial law, international cooperation, apostille, remote notarisation, electronic services.

Уже майже чотири роки Україні доводиться існувати в межах воєнного стану, що введений у зв'язку з початком військової агресії Російської Федерації Указом Президента України № 64/2022 на 30 діб [1], строк дії якого багато разів продовжувався. Нещодавно прийнятий Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»» від 21.10.2025 р. № 4643-IX [2]. Вказаним указом від 21.10.2025 р. № 793/2025 визначено, що строк дії воєнного стану та проведення загальної мобілізації в Україні продовжується ще на 90 діб – з 05 години 30 хвилин 05 листопада 2025 року [3].

Запровадження воєнного стану в Україні зумовило істотні зміни у функціонуванні правової системи держави, зокрема у сфері нотаріату. З урахуванням того, що нотаріальна діяльність забезпечує стабільність цивільного обороту, посвідчує юридичні факти, надає правову визначеність майновим і особистим немайновим відносинам, у надзвичайних умовах важливим є збереження неперервності здійснення нотаріальних дій, адже вони безпосередньо пов'язані з реалізацією права власності, спадкування, укладення договорів, представництва інтересів фізичних та юридичних осіб.

Воєнні дії створюють істотні труднощі для забезпечення безперервності нотаріальної діяльності та визнання документів за кордоном. Українські громадяни, які були змушені виїхати, часто стикаються з проблемами підтвердження повноважень, спадкових прав чи майнових угод. У цих умовах міжнародне співробітництво нотаріальних органів стає ключовим інструментом забезпечення правової визначеності та захисту прав та законних інтересів осіб.

Проблематика функціонування нотаріату в умовах воєнного стану привертає увагу сучасних дослідників, чий напрацювання склали джерельну базу дослідження. Це, зокрема статті: О. Письменного щодо сучасних проблем інституту нотаріату в умовах воєнного стану [4]; О. Тимощука щодо захисту прав і свобод людини і громадянина через призму діяльності інституту нотаріату в Україні в умовах війни [5]; Л. Вдовіченої та А. Павлюк щодо адаптації нотаріальної діяльності до умов воєнного стану [6] та ін. Проте, продовження військових дій на території України висвітлює нові проблеми у здійсненні нотаріальної діяльності, що потребує наукового обґрунтування та формулювання пропозицій щодо вдосконалення.

Метою статті є визначення правових засад і практичних механізмів міжнародного співробітництва у сфері нотаріальної діяльності в умовах воєнного стану, а також виявлення напрямів гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами.

Надзвичайні ситуації та воєнні дії створюють додаткові правові та організаційні перепони для вчинення нотаріальних дій та обміну нотаріально посвідченими документами між державами. Так, під час воєнного стану робота державних реєстрів і технічна інфраструктура може бути порушена, тому нормативи дозволяли тимчасове коригування строків внесення відомостей і запроваджували альтернативні механізми фіксації нотаріальних дій. Це має прямий вплив на міжнародну обігосдатність документів і ставить завдання узгодження таких тимчасових рішень з іноземними контрагентами. Також, до практичних проблем міжнародного співробітництва під час воєнних дій можна віднести: порушення інфраструктури та контактних каналів (обмежена робота консульств, поштового зв'язку та електронних сервісів, що ускладнює обмін документами і взаємну перевірку їх достовірності); різноманітність правил щодо дистанційного посвідчення (відсутність єдиних стандартів щодо електронної ідентифікації та відеопроцедур зводить нанівець ефективність дистанційних рішень у міжнародному вимірі); проблеми з апостилом/легалізацією у кризових умовах (хоч апостиль спрощує процедуру, в окремих випадках (країни, що не є сторонами Конвенції) або при тимчасових збоях в роботі компетентних органів виникає потреба в альтернативних механізмах співпраці); безпека і захист персональних даних (перехід на електронні інструменти вимагає підвищених заходів кібербезпеки та регулювання обігу персональних даних у трансграничному контексті) тощо.

Отже, забезпечення доступності нотаріальних послуг, захист прав громадян та правовий обіг документів у міжнародному вимірі потребують як національних тимчасових рішень, так і координації з іноземними партнерами та міжнародними організаціями. Основним чинником вирішення вказаних проблем є ефективне правове забезпечення як національне, так і міжнародне.

Основою правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні є Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. Він визначає повноваження нотаріусів, порядок вчинення нотаріальних дій, ведення реєстрів тощо [7]. У зв'язку з початком широкомасштабних воєнних дій Кабінет Міністрів України і Міністерство юстиції України запровадили низку тимчасових заходів для забезпечення безперервності нотаріальної діяльності. Вже у перші дні воєнного стану Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», яка містить спеціальні процедури вчинення нотаріальних дій та порядок роботи нотаріусів у цих умовах [8]. Крім того, протягом 2022 та подальших років були ухвалені додаткові зміни та доповнення, що дозволили адаптувати практику нотаріального оформлення (зокрема – поря-

док внесення відомостей до реєстрів, визначення переліку нотаріусів, уповноважених на вчинення певних дій у воєнних умовах тощо, наприклад, відповідно до Наказу Міністерства юстиції України від 17.10.2024 № 2994/5 «Про затвердження Порядку переміщення документів нотаріального діловодства та архіву державної нотаріальної контори в умовах воєнного стану» [9]). Ці зміни фіксувалися як у постановах Уряду країни, так і в наказах Міністерства юстиції України. Такі документи встановлюють особливі умови для вчинення нотаріальних дій, ведення реєстрів, визначення уповноважених нотаріусів тощо. Додаткові роз'яснення надавалися Міністерством юстиції України у наказах та методичних рекомендаціях [10].

Цілісну систему, що захищає нотаріальний процес у часи нестабільності та дозволяє нотаріату залишатися фундаментом правової безпеки формують на міжнародній арені такі міжнародні організації, як Гаазька конференція з міжнародного приватного права та Міжнародний союз латинського нотаріату. При цьому перша створює нормативну основу, а друга забезпечує практичну реалізацію професійних стандартів. Так, Гаазька конференція з міжнародного приватного права не є «нотаріальною» організацією, але її міжнародні конвенції встановлюють загальнообов'язкові стандарти, які прямо визначають роботу нотаріусів. У кризових ситуаціях (військові дії, кібератаки, переміщення населення, колапс інфраструктури) саме єдині міжнародні інструменти забезпечують правову визначеність та доступність доказів, документів і посвідчувальних дій (наприклад, під час воєнної евакуації дітей, біженців нотаріуси мають діяти відповідно до міжнародно погоджених процедур – це зменшує ризик правового вакууму). Також, ця організація просуває електронні апостили, електронні реєстри, визнання електронних документів між державами. У кризових умовах це особливо важливо: якщо архіви або офіси знищено; якщо нотаріальні дії виконують дистанційно; якщо фізичні печатки та журнали недоступні [11].

Міжнародний союз латинського нотаріату – це професійна організація, яка безпосередньо формує міжнародні стандарти нотаріальної професії латинського типу (в тому числі європейського та українського). Його робота значною мірою визначає якість нотаріальних послуг у надзвичайних ситуаціях. За своїми повноваженнями організація надає: експертні висновки щодо змін до законодавства; методичну допомогу під час реформи нотаріату; підтримку національним палатам (як це було в Україні після 2014 та 2022 років). Також, просуває дистанційне посвідчення, цифрову ідентифікацію, електронні реєстри, захищені канали зв'язку між нотаріусами. У воєнних чи

інших кризових умовах: це дозволяє здійснювати нотаріальні дії навіть при обмеженні доступу до офісів; зберігає докази та електронні архіви; підтримує юридичну безпеку бізнесу і населення [12].

Ключовим міжнародним документом, який спрощує обіг нотаріальних документів, є Конвенція Гааги від 5 жовтня 1961 р. (англ. Hague Apostille Convention) про скасування вимоги легалізації іноземних офіційних документів (Apostille) [13]. При цьому «апостиль» (від фр. *apostille* – «позначка, зауваження») – це «спеціальний штамп, що засвідчує дійсність підписів, статусу осіб, печаток та проставляється на українських документах, які будуть використовуватись за кордоном в усіх країнах-учасницях Гаазької конвенції» [14].

Україна приєдналася до Конвенції у 2002 році, і відтоді документи, засвідчені апостилем, визнаються без додаткової консульської легалізації у понад 120 державах. При цьому, у випадках, коли держава не є учасницею цієї Конвенції, застосовуються двосторонні угоди про правову допомогу, які встановлюють спрощений порядок взаємного визнання документів. Прикладами таких двосторонніх угод за участю України є: 1. Україна – Польща (1993 р.). Угода про правову допомогу у цивільних і кримінальних справах (ст. 15-17) звільняє документи, видані в одній державі, від будь-якої легалізації в іншій. Це означало, що українські нотаріальні документи визнаються у Польщі без апостиля, а це, безумовно, критично важливо для мільйонів українців, які там перебувають під час війни. 2. Україна – Литва, Латвія, Естонія (1994–1997 рр.). Аналогічні положення діють між Україною та країнами Балтії, що дозволяє безперешкодне використання нотаріально посвідчених документів. 3. Україна – Туреччина (2000 р.). Договір про правову допомогу у цивільних справах також передбачає взаємне визнання нотаріальних актів без легалізації (використовувалося при оформленні спадщини, довіреностей, угод щодо нерухомості українців у Туреччині).

Також Гаазькою конвенцією передбачено впровадження моделі електронного апостилю (англ. «e-Apostille») як способу організації та реалізації переходу від традиційної паперової процедури апостилювання до повністю або частково електронного формату. Під цим терміном та супутньою ініціативою e-APP (Electronic Apostille Programme) мається на увазі, що апостиль може бути виданий в електронному форматі – електронний сертифікат, що підтверджує автентичність документа та/або підпису/печатки, та використовується для міжнародного визнання документа. Е-апостиль має відповідати певним умовам: бути виданим компетентним органом держави-члена Конвенції, бути підписа-

Таблиця 1

Країна	Рік запровадження	Особливості системи	Уроки для України
Естонія	2010	Повністю електронна система апостиля з QR-кодом та онлайн-перевіркою; інтеграція з e-ID	Модель для побудови українського e-Apostille через «Дію»
Грузія	2011	Онлайн-видача апостиля через портал Мін'юсту; цифровий підпис	Технічно і нормативно близька до України
Франція	2016	Центральна система e-Apostille France; перевірка документів онлайн	Централізація забезпечує довіру та безпеку
США (штати Колорадо, Техас)	2019–2020	Електронний апостиль PDF з цифровим підписом державного секретаря	Приклад децентралізованого підходу
Україна (у розробці)	–	Мін'юст готує національну платформу e-Apostille, інтегровану з «Дією»	Необхідно забезпечити міжнародну сумісність системи

ним електронним підписом/цифровим сертифікатом, мати можливість перевірки онлайн (реєстр, QR-код тощо). Певні країни вже запровадили у себе моделі електронного апостилю (табл. 1).

Отже, e-Apostille дозволяє дистанційно засвідчувати документи навіть за умов воєнних дій, зменшуючи залежність від консульських каналів. Проте, у країнах, де знаходиться найбільше число біженців з України (приблизно, станом на жовтень 2025 р.: Німеччина – 1,3 млн., Польща – 1 млн., Чехія – 300 тис. та ін.) не запроваджена модель e-Apostille, тому нагальною потребою є укладання тимчасових угод/меморандумів зі всіма цими державами про взаємне визнання електронних нотаріальних документів у період воєнного стану.

У своєму дослідженні щодо регулювання нотаріальної діяльності в умовах цифрової трансформації О. О. Чижигов робить висновок, що міжнародний досвід доводить: «впровадження електронних систем може значно підвищити ефективність роботи нотаріусів. Такі країни, як Грузія, Естонія та ін., вже мають успішні приклади цифрової трансформації нотаріату» [15]. Ми підтримуємо запропоновані автором напрями вдосконалення законодавства України з метою адаптації системи нотаріату до сучасних цифрових вимог, що включає: створення єдиного електронного реєстру нотаріусів із зазначенням їхніх послуг, запровадження обов'язкового використання кваліфікованого електронного підпису та розроблення автоматизованої платформи для взаємодії між нотаріусами, клієнтами та державними реєстрами. До того ж необхідно посилити кібербезпеку нотаріальної діяльності шляхом застосування сучасних програм захисту інформації [15].

Таким чином, умови воєнного стану в Україні спричинили істотні зміни в організації та правовому регулюванні нотаріальної діяльності. Вжиті державою заходи, зокрема запровадження тимчасових порядків, розширення територіальної компетенції нотаріусів та використання електронних

засобів ідентифікації дали змогу зберегти основні функції нотаріату.

Перспективними напрямами подальшого розвитку є: нормативне закріплення механізмів дистанційного вчинення нотаріальних дій; впровадження єдиного електронного архіву нотаріальних документів; посилення гарантій захисту нотаріальних архівів у кризових ситуаціях; удосконалення процедур ідентифікації осіб за допомогою електронних сервісів.

Міжнародне співробітництво у сфері нотаріальної діяльності під час воєнних дій є не лише технічним, а й правозахисним питанням. Досвід України та зарубіжних держав свідчить, що поєднання двосторонніх угод і електронних інструментів (e-Apostille) забезпечує безперервність правового обігу документів навіть у кризових умовах. Впровадження таких механізмів сприятиме захисту прав українських громадян і підвищенню довіри до національної системи нотаріату на міжнародному рівні. Таким чином, реформування системи нотаріату в умовах воєнного стану сприятиме зміцненню правової стабільності, безперервності цивільного обороту та реалізації прав громадян навіть у надзвичайних обставинах.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 02.11.2025).
2. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження дії воєнного стану в Україні» : Закон України від 21.10.2025 р. № 4643-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4643-20#Text> (дата звернення: 02.11.2025).
3. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 20.10.2025 р. № 793/2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/793/2025#n2> (дата звернення: 02.11.2025).
4. Письменний О. Сучасні проблеми інституту нотаріату в умовах воєнного стану. *Публічне право*. 2023. № 1. С. 23–30. DOI: 10.32782/2306-9082/2023-49-3.

5. Тимощук О. Г. Захист прав і свобод людини і громадянина через призму діяльності інституту нотаріату в Україні в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 195–197. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/45>.

6. Вдовічена Л. І., Павлюк А. Ю. Адаптація нотаріальної діяльності до умов воєнного стану: нормативний аспект. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Випуск № 03. Частина 2. С. 57-62.

7. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383 (Редакція від 10.01.2025).

8. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 03.11.2025).

9. Про затвердження Порядку переміщення документів нотаріального діловодства та архіву державної нотаріальної контори в умовах воєнного стану: Наказ Міністерства юстиції України від 17.10.2024 № 2994/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1574-24#Text> (дата звернення: 03.11.2025).

10. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/find/a?text>

11. Гаазька конференція з міжнародного приватного права. Сайт. URL: <https://www.hcch.net/ukrainian>

12. Нотаріальна палата України. Сайт. Міжнародний союз латинського нотаріату. URL: <https://npu.ua/palata/mizhnarodne-spivrobitnictvo/mizhnarodnij-soyuz-notariatu/>

13. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів. Дата підписання 05.10.1961. Дата приєднання України 10.01.2002. Дата набуття чинності: 22.12.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082#Text (дата звернення: 03.11.2025).

14. Апостиль. Київське міжрегіональне управління Міністерства юстиції України. Публікація від 01.04.2024. URL: https://centraljust.gov.ua/news/info/scho-take-apostil-i-dlya-chogo-vin-potriben?utm_source=chatgpt.com

15. Чижиков О. О. Правові аспекти регулювання нотаріальної діяльності в умовах цифрової трансформації. *Академічні візії*. 2024. Випуск 38. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14506910> URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1551>

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 347.214:347.232:347.451.1(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.4>

О. І. Князь
аспірант

Київського університету інтелектуальної власності та права
orcid.org/0009-0006-1666-7856

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ НЕРУХОМОСТІ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексний аналіз нормативно-правового правового об'єктів комерційної нерухомості в Україні, що охоплює цивільно-правові, земельні, містобудівні, реєстраційні та оціночні аспекти. Розкрито розуміння нормативного регулювання як системи юридично обов'язкових норм, спрямованих на впорядкування поведінки учасників ринку, забезпечення передбачуваності та юридичної визначеності. Показано, що вітчизняна доктрина розглядає правове регулювання як динамічну багаторівневу систему, яка включає нормативні приписи, акти реалізації права та державні гарантії, а також поєднує централізовані й децентралізовані моделі впливу. Встановлено, що конкуренція з господарським законодавством має формальний характер і не впливає на приватноправову природу відповідних відносин. Особливу увагу приділено положенням земельного законодавства, які визначають правовий статус земельних ділянок, їх цільове призначення, порядок відведення та ведення кадастру, що є фундаментом для функціонування комерційних об'єктів. Розглянуто містобудівні процедури, включаючи планування територій, одержання містобудівних умов, виконання будівельних робіт і введення об'єктів в експлуатацію, які формують просторові та організаційні рамки розвитку ринку нерухомості. Деталізовано роль державної реєстрації речових прав як інструменту підтвердження юридичних фактів, який забезпечує захист прав учасників обороту, публічність інформації та стабільність переходу майнових прав. Показано значення нормативного регулювання оцінки комерційної нерухомості, зокрема визначення видів вартості, застосування методичних підходів та професійних стандартів, що гарантують достовірність економічних показників. Наголошено, що нормативна база у сфері комерційної нерухомості залишається фрагментарною та містить низку колізій, що погіршує рівень юридичної визначеності й ускладнює правозастосування. Вказано на необхідність уніфікації законодавства, посилення цифровізації реєстраційних процедур, врегулювання майнових прав на об'єкти незавершеного будівництва та гармонізації правових норм з європейськими стандартами.

Ключові слова: адміністративні акти, будівництво, державна реєстрація, договори оренди, інвестиційна привабливість, комерційна нерухомість, майнові права, містобудівна діяльність, оцінка майна, орендні відносини, речові права, реєстраційні процедури, ринок нерухомості, цивільне законодавство, земельні ділянки.

Kniaz O. I. REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF OBJECTS OF LEGAL REGULATION OF COMMERCIAL REAL ESTATE IN UKRAINE

The article presents a comprehensive analysis of the normative regulation of the legal regime of commercial real estate in Ukraine, covering civil-law, land, urban planning, registration and valuation aspects. It reveals the concept of normative regulation as a system of legally binding rules aimed at structuring market participants' behaviour, ensuring predictability and legal certainty. It is shown that the national doctrine understands legal regulation as a dynamic multi-level system that includes normative prescriptions, acts of implementation of law and state guarantees, combining both centralised and decentralised regulatory models. It is established that the competition between civil and commercial legislation is largely formal and does not affect the private-law nature of the respective relations. Particular attention is paid to land legislation, which determines the legal status of land plots, their designated use, procedures for allocation and cadastral registration, forming the basis for the functioning of commercial facilities. Urban planning procedures are examined, including territorial planning, obtaining planning conditions and restrictions, carrying out construction works, and commissioning facilities, which together establish the spatial and organisational framework for the development of the real estate market. The role of state registration of property rights as an instrument for confirming legal facts, ensuring the protection of market participants' rights, the publicity of information, and the stability of the transfer of proprietary rights is detailed. The significance of normative regulation of commercial property valuation is highlighted, including the definition of types of value, methodological approaches and professional standards that ensure the reliability of economic indicators. It is emphasised that the regulatory framework remains fragmented and contains numerous inconsistencies, which negatively affect legal certainty and complicate law enforcement. The article identifies the need to unify legislation, strengthen the digitalisation of registration procedures, regulate proprietary rights to unfinished construction, and harmonise national norms with European standards.

Key words: administrative acts, building construction, civil legislation, commercial real estate, investment attractiveness, land plots, lease agreements, market of real estate, methodological valuation, planning activity, property rights, real estate registration, registration procedures, tenancy relations, urban development.

Вступ. Нормативно-правове регулювання комерційної нерухомості в Україні є однією з ключових сфер приватноправового впорядкування, оскільки охоплює широкий комплекс майнових, земельних, містобудівних та реєстраційних відносин. В умовах трансформації національної економіки та поступової інтеграції до

європейського правового простору саме якість правової регламентації визначає стабільність та передбачуваність цивільного обороту. Комерційна нерухомість безпосередньо пов'язана з інвестиційною діяльністю, розвитком підприємництва та формуванням сучасної ринкової інфраструктури.

Сучасна доктрина трактує нормативне регулювання як систему юридично обов'язкових правил, спрямованих на впорядкування поведінки суб'єктів у сфері нерухомості та забезпечення стабільності правового середовища. Цивільне, земельне, реєстраційне та містобудівне законодавство створюють комплексну нормативну модель, у межах якої визначаються порядок набуття, переходу, здійснення та захисту майнових прав. При цьому правове регулювання має багаторівневий характер, включаючи нормативні приписи, акти реалізації права та державні гарантії. Національна правова система поєднує централізовані та децентралізовані форми регулятивного впливу, що зумовлює складність і різноманітність правових конструкцій.

Проблематика нормативного регулювання комерційної нерухомості проявляється у фрагментарності чинного законодавства, дублюванні норм, наявності колізій та відсутності чітких критеріїв правового статусу окремих категорій майнових прав. Значна частина важливих процедур, зокрема реєстрація речових прав, нотаріальне посвідчення правочинів, визначення вартості нерухомості чи порядок введення об'єктів в експлуатацію, регулюється підзаконними актами, які нерідко суперечать одне одному. Судова практика підтверджує, що конкуренція норм цивільного та господарського законодавства продовжує створювати правову невизначеність для учасників ринку.

Актуальність дослідження зумовлена потребою формування цілісної та сучасної нормативної моделі, здатної забезпечити стабільність та передбачуваність правового режиму комерційної нерухомості. Воєнні та післявоєнні трансформації, прискорена цифровізація публічних послуг та гармонізація із правом Європейського Союзу висувають нові вимоги до нормативного регулювання. Від ефективності правових норм залежить рівень інвестиційної привабливості, захищеність учасників ринку та розвиток підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері правового регулювання комерційної нерухомості демонструється зростання наукової уваги до концептуальних засад регулятивного впливу, що простежується у працях С. Бервено, Т. Кіт, М. Матушак, Ю. Морозова, О. Мухіна, Н. Саглаєва, О. Юрченко та ін. Дослідники акцентують на потребі узгодження адміністративних, цивільних і спеціальних норм, підкреслюючи роль принципів у забезпеченні стабільності та прозорості ринку нерухомості. Їхні праці формують сучасний науковий підхід до розуміння принципів правового регулювання як ключового інструменту впорядкування публічно-приватних відносин у сфері комерційної нерухомості.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії права, адміністративного та цивільного права, а також законодавчих актів проаналізувати нормативно-правове регулювання об'єктів правового регулювання комерційної нерухомості в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове регулювання у науковій традиції трактується як система юридично обов'язкових норм, що встановлюються компетентним органом держави або наддержавною інституцією і спрямовані на цілеспрямоване владне впорядкування поведінки суб'єктів у певній сфері. Таке регулювання передбачає прийняття загальнообов'язкових правил (standard-setting), їх моніторинг та забезпечення виконання шляхом санкцій або інших форм впливу. Нормативне регулювання покликане забезпечити передбачуваність, юридичну визначеність та стабільність суспільних відносин і є ключовим інструментом правового управління в демократичних державах [1, с. 25–29].

В теорії права поняття правового регулювання розкривається як особливого різновиду соціального впорядкування, що здійснюється за допомогою спеціальних юридичних засобів і способів, спрямованих на організацію юридично значущої поведінки учасників суспільних відносин. Правове регулювання має комплексну структуру, включаючи нормативні приписи, акти реалізації та застосування права, і поширюється лише на ті відносини, які об'єктивно потребують юридичного впорядкування. Важливою ознакою визначається державна забезпеченість, оскільки держава формує загальні засади регулювання, здійснює нормотворчість і гарантує результативність правового впорядкування. Виокремлюються види правового регулювання, залежно від характеру правил (нормативне та індивідуальне), розподілу компетенції (централізоване і децентралізоване), порядку формування правил (субординаційне та координаційне) та участі адресата (гетерономне і автономне). Правове регулювання подається як динамічна система, елементи якої утворюють логічно узгоджений комплекс, необхідний для забезпечення ефективності правового впливу [2, с. 95–102].

М. Матушак здійснено порівняльно-правовий аналіз нормативного регулювання договору найму (оренди) нежитлових приміщень у праві України та Федеративної Республіки Німеччина, що дозволяє виявити ключові відмінності у підходах до регламентації комерційної нерухомості без урахування російського законодавства. Підкреслюється, що в Україні основні правила оренди ґрунтуються на положеннях Цивільного кодексу, який містить як загальні, так і спеціальні норми щодо договорів найму будівель та споруд, але при цьому не встановлює легального визначення договору найму нежитлових при-

міщень, що зумовлює застосування аналогії. Німецьке цивільне уложення (BGB), навпаки, формує більш деталізовану нормативну модель: хоча формальне визначення договору найму відсутнє, законодавець чітко окреслює зміст, обов'язки та елементи договору, у тому числі порядок виникнення прав користування й механізми захисту сторін. Важливою нормою є правило про "подвійне володіння" та розмежування безпосереднього і опосередкованого володіння, що має значення для правового захисту орендаря й орендодавця. Також звертається увага на принципи визначення істотних умов договору, зокрема строку, предмета та орендної плати, а також на підхід німецького законодавця до тлумачення договорів і застосування середньоринкових ставок за відсутності конкретної домовленості. Окремий акцент зроблено на нормативному регулюванні обов'язків щодо утримання та ремонту приміщення, які в Німеччині за загальним правилом покладаються на орендодавця, що суттєво відрізняється від українського підходу [3].

Ю. Морозова проаналізувати юридичну природу договору оренди нежитлових приміщень, будівель і споруд, при цьому наголошується, що нормативне регулювання таких договорів є подвійним, оскільки одночасно охоплює норми Цивільного та Господарського кодексів України. Доводиться, що детальне й системне нормативне регулювання міститься саме у главі 58 ЦК України, особливо в § 4 «Найм будівлі або іншої капітальної споруди», тоді як ГК України не містить спеціальних норм щодо оренди нежитлових приміщень. Це дозволяє зробити висновок, що базове регулювання правовідносин оренди має цивілістичну природу, а на практиці суди також застосовують саме норми ЦК України як пріоритетні. Аналіз судових рішень підтверджує, що навіть у господарських спорах суди посиляються на статті 526, 629, 763, 764, 777 та інші норми ЦК України, уникаючи посилань на ГК України, що свідчить про фактичне домінування цивільного підходу. Крім того, підкреслюється, що юридичний факт укладення договору оренди в цій сфері породжує наслідки виключно цивільного характеру користування майном, встановлення взаємних прав та обов'язків, реалізацію принципу свободи договору [4].

Т. Кіт ґрунтовно проаналізував сучасний стан нормативного регулювання ринку нерухомості в Україні, при цьому підкреслюється, що правове забезпечення ґрунтується переважно на положеннях Цивільного кодексу України та спеціальних законів, які регулюють державну реєстрацію речових прав, іпотечні відносини та оренду землі. Акцентується на тому, що наявна законодавча база залишається фрагментарною, оскільки окремі акти дублюють один одного, а низка важливих

процедур оцінка, реєстрація, нотаріальне засвідчення регламентуються підзаконними актами, які нерідко суперечать між собою. Відзначається, що ключові нормативні акти Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», Закон «Про іпотеку», Закон «Про оренду землі», а також Національний стандарт № 1 щодо оцінки майна мають різний концептуальний підхід до визначення складу нерухомості та порядку встановлення прав. Значна увага приділена впливу збройної агресії росії, яка фактично зруйнувала сталість правового регулювання та актуалізувала потребу у створенні єдиної цифрової системи, що забезпечить повну юридичну визначеність прав на нерухомість. Обґрунтовується необхідність уніфікації нормативного масиву, оскільки сучасні реєстраційні процедури залишаються складними, а дублювання норм підвищує ризики правової невизначеності та корупційних зловживань. Гармонізація законодавства з нормами ЄС та цифровізація реєстраційних сервісів є ключовими умовами ефективного функціонування ринку нерухомості в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій. Підсумовується, що правова система у сфері нерухомості здатна забезпечити інвестиційну привабливість і стабільність лише за умови комплексного реформування, що охопить як базові закони, так і підзаконні акти [5].

С. Бервено ґрунтовно проаналізував нормативне регулювання майнових прав у договорах купівлі-продажу нерухомості, підкреслюючи, що чинні положення ЦК України (статті 656–657) допускають укладення таких договорів, але не визначають належним чином правовий статус майнових прав, що створює правову невизначеність для практики. Акцентується, що суперечності між нормами ЦКУ, вимогами нотаріального посвідчення, станом державної реєстрації та неповною інтеграцією реєстрів формують прогалини нормативного регулювання, особливо щодо об'єктів незавершеного будівництва. Аналізується колізія між зобов'язальним та речовим характером майнових прав, яка ускладнює їхню класифікацію та застосування, а також ставить під сумнів обов'язковість нотаріальної форми. Значна увага приділена порівнянню з романо-германськими системами, де нормативні акти Франції, Румунії, Болгарії та Німеччини містять чіткіші положення про майнові права, визначають обов'язковість нотаріального посвідчення та встановлюють сувору реєстраційну модель. Обґрунтовується, що в Україні відсутність чітко унормованої категорії майнових прав у законодавстві ускладнює судовий захист та створює ризики для покупців у випадку банкрутства забудовника. Порівняльний аналіз доводить, що ефективність нормативного регу-

лювання прямо залежить від наявності чітких правил реєстрації майнових прав та узгодженості норм між ЦКУ, реєстраційним законодавством і нотаріальними процедурами [6].

Отже, нормативно-правове регулювання трактується як система обов'язкових юридичних норм, покликана впорядковувати поведінку учасників правовідносин та забезпечувати юридичну визначеність, однак у сфері комерційної нерухомості воно демонструє суттєві відмінності та прогалини. У порівняльному вимірі наголошується, що окремі іноземні правопорядки застосовують більш деталізовані підходи до визначення змісту договорів найму та купівлі-продажу нерухомості, встановлюючи чіткі механізми нотаріального посвідчення, розмежування правомочностей сторін і реєстрації прав. Українське законодавство натомість характеризується фрагментарністю: регулювання міститься в різних актах, часто без узгодження між собою, а норми Основного цивільного кодексу не охоплюють усіх аспектів майнових прав та орендних відносин. Спостерігається конкуренція цивільного й господарського підходів, однак судова практика підтверджує домінування цивільно-правової природи таких правовідносин.

Цивільний кодекс України, будучи основним актом цивільного законодавства, комплексно визначає нормативне регулювання правового регулювання комерційної нерухомості через загальні положення про майнові відносини, учасників цивільного обороту та юридичні факти. Кодекс встановлює, що майнові відносини регулюються на засадах свободи договору, рівності сторін та неприпустимості свавільного втручання у сферу власності, що формує базову конструкцію для здійснення операцій з комерційною нерухомістю. Правове регулювання здійснюється виключно законами, при цьому саме ЦК України є актом прямої дії щодо набуття, зміни та припинення прав на нерухомість як об'єкт цивільних прав. Норми Кодексу передбачають порядок виникнення та здійснення цивільних прав, включно з виникненням речових прав на підставі правочинів чи рішень органів влади, що безпосередньо стосується обороту комерційної нерухомості. Значення має регламентація дії актів цивільного законодавства в часі, що унеможливорює зворотню дію щодо правомочностей власників та користувачів нерухомого майна. Кодекс також визначає обов'язковість державної реєстрації речових прав, передбачаючи виникнення прав та обов'язків безпосередньо за актів цивільного законодавства [7].

Нормативно-правове регулювання правового регулювання комерційної нерухомості в Україні, відповідно до Земельного кодексу України у чинній редакції, ґрунтується на

положеннях про землю як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави, та на визначенні земельних відносин як суспільних відносин щодо володіння, користування й розпорядження земельними ділянками, на яких розташовуються об'єкти комерційної нерухомості. Регулювання таких відносин здійснюється Конституцією України, Земельним кодексом та іншими нормативно-правовими актами, що прямо передбачено ст. 3 Кодексу, а завдання земельного законодавства полягає у забезпеченні права на землю громадян і юридичних осіб, раціональному використанні та охороні земель (ст. 4). Правове регулювання комерційної нерухомості охоплює систему повноважень Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, зокрема їх компетенцію щодо розпорядження землями, встановлення меж, викупу земельних ділянок для суспільних потреб та організації землеустрою. Значну роль відіграють положення щодо ведення Державного земельного кадастру, державного контролю за використанням земель, здійснення земельної реформи й визначення правового режиму спеціальних зон [8].

Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» у чинній редакції встановлює комплексне нормативне регулювання, яке визначає офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни та припинення речових прав на комерційну нерухомість шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру прав. Закон прямо поширює свою дію на всі правочини та юридичні факти щодо нерухомого майна, у тому числі об'єктів незавершеного будівництва та майбутніх об'єктів, визначаючи обов'язковість державної реєстрації як ключову умову виникнення прав. Нормативне регулювання охоплює визначення термінів, порядок реєстраційних дій, процедури подання документів різними категоріями заявників, включаючи власників, девелоперів, концесіонерів та органи публічної влади. Закон чітко встановлює засади державної реєстрації об'єктивності, достовірності, публічності та відкритості даних, а також одночасність нотаріальної дії та реєстрації прав, що безпосередньо впливає на безпеку угод з комерційною нерухомістю. Регулятивна модель визначає вичерпний перелік речових прав та обтяжень, що підлягають реєстрації, зокрема право власності, довірчої власності, емфітевзис, суперфіцій, оренду будівель і споруд, іпотеку, арешт і заборону відчуження [9].

Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» у чинній редакції встановлює комплексне нормативне регулювання, яке

визначає правові та організаційні основи планування, забудови та використання територій, що безпосередньо охоплює правове регулювання комерційної нерухомості. Закон закріплює систему містобудівної документації державного, регіонального та місцевого рівнів, яка визначає функціональне призначення територій, умови та обмеження забудови, а також планувальну організацію зон громадської, виробничої та іншої забудови, у межах яких розміщується комерційна нерухомість. Нормативне регулювання включає вимоги до проектної документації, порядку отримання містобудівних умов та обмежень, видачі адміністративних актів на виконання будівельних робіт і прийняття об'єктів в експлуатацію, що забезпечує чітку послідовність процедур для створення комерційних об'єктів. Закон визначає повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері містобудування, їх компетенцію щодо планування територій, контролю за дотриманням будівельних норм і правил, а також здійснення державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду. Встановлюється обов'язковість дотримання вимог містобудівної документації всіма суб'єктами, що визначає межі допустимого використання земельних ділянок та об'єктів комерційної нерухомості. Закон передбачає стратегічну екологічну оцінку містобудівних документів, що впливає на формування просторових рішень та розвиток інфраструктури, важливої для функціонування комерційних об'єктів [10].

Закон України «Про оренду землі» у чинній редакції забезпечує нормативне регулювання правового режиму комерційної нерухомості через визначення засад оренди земельних ділянок, на яких розміщуються будівлі, споруди та інші об'єкти господарської діяльності. Закон встановлює, що оренда землі є строковим платним володінням і користуванням земельною ділянкою для здійснення підприємницької діяльності, що прямо охоплює комерційне використання нерухомості. Нормативне регулювання базується на положеннях Земельного та Цивільного кодексів України, а також цього Закону, які спільно визначають порядок укладення, зміни, переходу та припинення прав оренди, що безпосередньо впливає на правовий статус об'єктів комерційної нерухомості. Закон закріплює коло орендодавців і орендарів, включно з юридичними особами, іноземними суб'єктами та органами влади, що розширює можливості використання земельних ділянок у комерційних цілях. Значення мають положення щодо переходу права оренди разом з об'єктом нерухомості, що забезпечують юридичну стабільність при відчуженні будівель і споруд. Регулюються також питання суборенди, можливості відчуження права оренди, страхуван-

ня об'єкта та розподілу ризиків, що формує правову визначеність у господарському обороті [11].

Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» комплексно визначає нормативне регулювання правового регулювання комерційної нерухомості, оскільки поширюється на оцінку будівель, споруд, об'єктів незавершеного будівництва та майбутніх об'єктів нерухомості, що прямо включає комерційні об'єкти. Закон установлює, що оцінка є процесом визначення вартості майна за процедурами, встановленими нормативно-правовими актами, та здійснюється суб'єктами оціночної діяльності відповідно до вимог національних стандартів. Він визначає обов'язковість проведення оцінки у випадках приватизації, відчуження, оренди, страхування та інших операцій із державним і комунальним майном, що безпосередньо впливає на обіг комерційної нерухомості. Встановлюються вимоги до складу звіту про оцінку, процедури рецензування, строків, порядку його підготовки й використання, що забезпечує достовірність вартості об'єктів. Закон також містить обмеження, які гарантують неупередженість оцінювача при визначенні вартості комерційного майна [12].

Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1440 від 10 вересня 2003, визначає обов'язкові правила нормативного регулювання, що застосовуються під час оцінки майна, у тому числі комерційної нерухомості, шляхом установлення єдиних понять, принципів та процедур. Стандарт поширюється на нерухоме майно, включаючи будівлі, споруди, їх частини та інші об'єкти, що належать до нерухомості відповідно до законодавства, забезпечуючи уніфікований підхід до визначення їх вартості. Документ встановлює основні принципи оцінки корисності, попиту і пропонування, заміщення, очікування, внеску та найбільш ефективного використання – які є підґрунтям для визначення ринкової вартості комерційних об'єктів. Стандарт містить класифікацію об'єктів оцінки, базові терміни («ринкова вартість», «ліквідаційна вартість», «вартість заміщення», «інвестиційна вартість»), що визначає правові параметри їх оцінювання. До нормативного регулювання включено вимоги щодо вибору бази оцінки, яка має відповідати меті оцінювання та умовам використання результатів, а за відсутності спеціальних вказівок визначається ринкова вартість. Документ регламентує застосування методичних підходів порівняльного, витратного та доходного залежно від доступності ринкової інформації та особливостей об'єкта комерційної нерухомості [13].

Отже, нормативно-правове регулювання правового режиму об'єктів комерційної нерухомо-

сті в Україні формується через комплекс положень, що визначають порядок набуття, переходу, використання та захисту прав на майно, включно з вимогами щодо реєстрації, оцінювання, оренди та забудови. Основою є регламентація майнових прав, принципів свободи договору, рівності сторін і охорони власності, що забезпечує юридичну визначеність обороту комерційних об'єктів. Значну роль відіграють норми, які встановлюють особливий правовий режим земельних ділянок, визначають їх цільове призначення, порядок відведення, викупу, контролю та ведення кадастру, що є фундаментом для функціонування комерційної нерухомості. Важливими є правила державної реєстрації речових прав і обтяжень, що забезпечують офіційне визнання юридичних фактів та захист учасників ринку шляхом публічності та достовірності інформації. Регулятивне значення має встановлення процедур планування та забудови територій, вимог до містобудівної документації, умов виконання будівельних робіт і прийняття об'єктів в експлуатацію.

Висновки. Отже, нормативно-правове регулювання об'єктів комерційної нерухомості ґрунтується на системі юридично обов'язкових норм, спрямованих на забезпечення впорядкованої поведінки учасників цивільного обороту. У національній та зарубіжній доктрині воно визначається як інструмент встановлення стандартів поведінки, моніторингу їх виконання та застосування санкцій у разі порушень.

Основним масивом нормативно-правового регулювання комерційної нерухомості є положення цивільного законодавства, яке визначає порядок набуття, переходу та припинення майнових прав. Центральне місце займають норми, що встановлюють свободу договору, рівність сторін та неприпустимість свавільного втручання у сферу власності. Орендні та інші зобов'язальні відносини щодо комерційних приміщень мають переважно приватноправову природу, що підтверджується судовою практикою та структурою законодавчої регламентації. Договори оренди, купівлі-продажу, найму і користування будівлями та спорудами регулюються цивілістичною моделлю, яка забезпечує передбачуваність та стабільність майнових відносин.

Правовий режим комерційної нерухомості залежить від правового статусу земельної ділянки, її цільового призначення та пов'язаних процедур землеустрою й кадастрового обліку. Земельне законодавство встановлює правила володіння, користування, розпорядження та контролю за використанням земель, що забезпечує стабільність правового середовища для забудови та експлуатації об'єктів. Паралельно містобудівне законодавство визначає планування територій, розміщення комерційних об'єк-

тів, режими забудови та вимоги до проектною документації.

Реєстраційне законодавство забезпечує офіційне підтвердження та визнання фактів набуття, зміни чи припинення речових прав на комерційну нерухомість шляхом внесення їх до державного реєстру. Встановлюється вичерпний перелік прав і обтяжень, що підлягають реєстрації, включно з правом власності, оренди будівель і споруд, емфітевзисом, суперфіцієм, іпотекою та спеціальними майновими правами. Публічність і відкритість реєстру підвищують рівень юридичної визначеності та захищають сторони від шахрайства й подвійних продажів.

Оцінка комерційної нерухомості має нормативно визначений характер, оскільки здійснюється на підставі спеціальних законів та національних стандартів, що забезпечують єдині підходи до визначення вартості об'єктів. Встановлюються принципи та методичні підходи до оцінювання, включно з витратним, доходним і порівняльним, що дозволяє враховувати специфіку комерційних об'єктів. Обов'язковість оцінки у випадках відчуження, приватизації, оренди, страхування чи інших операцій гарантує прозорість економічних процесів і захищає інтереси учасників ринку.

Отже, нормативно-правове регулювання об'єктів комерційної нерухомості в Україні має комплексний характер і охоплює цивільне, земельне, реєстраційне, містобудівне та оціночне законодавство, однак залишається фрагментарним і потребує системної узгодженості. Наявність норм у різних актах без належної інтеграції спричиняє дублювання, колізії та нерідко створює правову невизначеність. Важливою проблемою є відсутність єдиних чітких вимог до майнових прав, нотаріального посвідчення та повної інтеграції реєстрів, що ускладнює оборот комерційних об'єктів.

Література

1. Baldwin, R., Cave, M., & Lodge, M. (2012). *Understanding Regulation: Theory, Strategy, and Practice* (2nd ed.). Oxford University Press. P. 25–29.
2. Загальна теорія права : Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Баїте, 2015. 392 с.
3. Матушак М. Р. Особливості правового регулювання відносин, що виникають із договору найму (оренди) нежитлових приміщень, в Україні, Російській Федерації та Федеративній Республіці Німеччина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Вип. 36. Том 1. С. 115–119.
4. Морозова Ю. В. Правова природа правового регулювання договору оренди нежитлових приміщень, будівель і споруд. *Цивільне право і процес*. 2017. № 3. С. 40–43.
5. Кіт Т. Г. Правове регулювання ринку нерухомості в Україні: сучасний стан та перспективи реформування. *Економіка. Фінанси. Право*. 2025. № 5. С. 19–21. DOI: 10.37634/efp.2025.5.3

6. Бєрвєно С. М. Правова природа майнових прав у договорах купівлі-продажу нерухомості: український та зарубіжний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 90, ч. 2. С. 11–15. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.1>

7. Цивільний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 16 січня 2003 № 435-IV. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>

8. Земельний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 25 жовтня 2001 № 2768-III. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14>

9. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01 липня 2004 № 1952-IV. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1952-15>

10. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 № 3038-VI. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3038-17>

11. Про оренду землі : Закон України від 06 жовтня 1998 № 161-XIV. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/161-14>

12. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12 липня 2001 № 2658-III. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2658-14>

13. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України; Стандарт від 10 вересень 2003 № 1440. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1440-2003-%D0%BF>

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.919.7:346.9]-047.36

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.5>**Т. В. Проскурня**

*членкиня Комітету з питань господарського права та процесу
Національної асоціації адвокатів України,
адвокатка, керівна партнерка
Адвокатського об'єднання «Група Бізнес Партнерів»
orcid.org/0009-0004-3168-0501*

**МОНІТОРИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ**

Метою дослідження є аналіз впливу моніторингу судових рішень на забезпечення єдності судової практики у господарському судочинстві. Авторка звертає увагу на ключову роль моніторингу судової практики у правовому моніторингу нормативно-правового акта та (або) його окремих структурних елементів, що передбачений розділом XII Закону України «Про правотворчу діяльність». У статті акцентується увага на визначенні ролі Верховного Суду у процесі моніторингу судових рішень, адже саме Верховний Суд має бути суб'єктом, що забезпечує ефективний аналіз судової практики, готує відповідні звіти та ініціює зміни до законодавства на підставі виявлених колізій та прогалин у нормативних актах. Досліджуються чинні нормативні акти, якими унормовано проведення правового моніторингу та зазначено про відсутність методології та інституційного механізму моніторингу судової практики, що є важливим для впровадження ефективного правового моніторингу нормативно-правового акта та (або) його окремих структурних елементів. Авторка доходить висновку, що сам процес моніторингу судової практики потребує впровадження офіційних моніторингових звітів, що будуть передаватися Верховним Судом як суб'єктом даного моніторингу до правотворця.

Окрема увага приділяється проблематиці, з якою стикаються судді касаційної інстанції при передачі справ на розгляд палат Верховного Суду та їх повернення для продовження розгляду попередньо визначеному складу суду. Піднімаються питання щодо необхідності визначення чітких критеріїв для обґрунтування передачі справи на палату колегією Верховного Суду (з урахуванням ієрархії правових висновків) та пошук останніх правових позицій Верховного Суду у подібних справах. Проведено огляд роботи існуючих баз судових рішень, а саме Єдиного державного реєстру судових рішень України та бази правових позицій «Supreme LAB». Зазначено про важливість доопрацювання відповідних баз судових рішень, з метою ефективного налаштування пошукових фільтрів, що дозволить спростити аналіз судової практики на предмет її відповідності рішенням ЄСПЛ та пошук останніх правових висновків Верховного Суду щодо правозастосування норм права.

Ключові слова: єдність судової практики, судова практика, механізми забезпечення судової практики, моніторинг, моніторинг судової практики, Верховний Суд, преюдиція, механізми забезпечення єдності судової практики, огляд судової практики, дайджест судової практики, палата Верховного Суду, об'єднана палата Верховного Суду, Велика Палата Верховного Суду, передача справи на розгляд палати, ієрархічний критерій, темпоральний критерій, розвиток правотворчого процесу.

Proskurnya T. V. MONITORING AS A TOOL FOR ENSURING THE UNITY OF JUDICIAL PRACTICE IN THE ECONOMIC PROCESS

The purpose of the research is to analyze the impact of monitoring court decisions with regard to ensuring the uniformity of judicial practice in economic proceedings. The author draws attention to the key role of monitoring judicial practice in the legal monitoring of normative legal acts and/or their particular structural elements, provided for in Section XII of the Law of Ukraine «On Law-Making Activities». The article focuses on defining the role of the Supreme Court in the process of monitoring court decisions, as it is the Supreme Court that should be the body responsible for ensuring effective analysis of judicial practice, preparing relevant reports, and initiating changes to legislation based on disclosed contradictions and lacunas in normative acts. The article examines the effective normative acts that regulate legal monitoring and notes the absence of a methodology and institutional mechanism for monitoring judicial practice, which is important for the implementation of effective legal monitoring of normative-legal acts and/or their particular structural elements. The author concludes that the process of monitoring judicial practice itself requires the implementation of official monitoring reports, which will be submitted by the Supreme Court, as the subject of this monitoring, to the lawmaker.

Special attention is paid to the problems encountered by judges of the court of cassation when submitting cases for consideration by the chambers of the Supreme Court and returning them for further consideration by a previously determined composition of the court. Questions are raised regarding the need to define clear criteria for justifying the submission of a case to a chamber by a panel of the Supreme Court (taking into account the hierarchy of legal conclusions) and the search for the latest legal positions of the Supreme Court in similar cases. A review of the work of existing databases of court decisions was conducted, namely the Unified State Register of Court Decisions of Ukraine and the database of legal positions «Supreme LAB». The importance of refining the relevant databases of court decisions was highlighted in order to effectively configure search filters, which will simplify the analysis of court practice for

compliance with ECHR decisions and the search for the latest legal conclusions of the Supreme Court regarding the application of legal norms.

Key words: uniformity of judicial practice, judicial practice, mechanisms for ensuring judicial practice, monitoring, monitoring of judicial practice, Supreme Court, prejudgment, mechanisms for ensuring the uniformity of judicial practice, review of judicial practice, digest of judicial practice, chamber of the Supreme Court, joint chamber of the Supreme Court, Grand Chamber of the Supreme Court, submission of a case for consideration by a chamber, hierarchical criterion, temporal criterion, development of the law-making process.

Постановка проблеми. Моніторинг судової практики є важливим інструментом забезпечення єдності судової практики у господарському судочинстві. Його суть полягає у систематичному аналізі судових рішень, зокрема постанов Верховного Суду, з метою виявлення тенденцій правозастосування, суперечностей та формування узагальнених підходів. Завдяки моніторингу забезпечується оперативне реагування на різні тлумачення норм права різним складом суду, що сприяє виробленню єдиних правових позицій і підвищує передбачуваність судових рішень.

Верховний Суд відіграє ключову роль у забезпеченні єдності судової практики, з огляду на те, що згідно з нормами статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [1], а згідно з нормами частин п'ятої та шостої статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [1].

Згідно з нормами частини четвертої статті 236 Господарського процесуального кодексу України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду [2].

Узагальнення практики на основі постійного моніторингу судових рішень мінімізує ризик ухвалення Верховним Судом різних правових позицій у подібних правовідносинах. Моніторинг судової практики є потужним інструментом правотворчої діяльності, що сприяє розвитку права та адаптації права до мінливих реалій, зокрема у сфері господарювання.

Таким чином, моніторинг судової практики виступає невід'ємним елементом механізму забезпечення єдності судової практики у господарському процесі, сприяє стабільності, правовій визначеності та підвищенню довіри до судової системи.

Доктор юридичних наук, професор Козюбра М.І. у підручнику «Загальна теорія права» зазна-

чив, що в Україні законодавець не наділив суд напряду компетенцією із творення права. Але здійснення правосуддя – основної функції суду, з дотриманням принципів верховенства права (справедливості, свободи, рівності та інших, у тому числі щодо неможливості відмовити у правосудді з посиланням на відсутність відповідної норми) де-факто вимагає від суду добудовувати право там, де законодавець не зміг цього зробити або зробив з явним порушенням вказаних принципів. Подолання прогалин у законодавстві, вирішення колізій, невідповідність існуючих нормативних приписів основоположним правам людини – це ті виключні випадки, в яких суд на підставі відповідної аргументації може виступити як суб'єкт правотворення [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика моніторингу судової практики була предметом наукових досліджень Гриняка А.Б., Васелини Н.В., Юшкевич О.Г. Значний внесок у розробленні теоретичних та практичних засад судового моніторингу здійснила Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), яка у своєму посібнику «Моніторинг судових процесів» акцентувала увагу на ролі судового моніторингу та його значенню у процесі правотворчості. Водночас, питання здійснення моніторингу судової практики у господарському судочинстві залишається недостатньо дослідженим, з огляду на те, що саме сфера господарювання має вкрай важливе значення для економічного розвитку держави. Передбачуваність і сталість судових рішень у господарських спорах є важливим чинником залучення інвестицій в Україну, що, у свою чергу, формує довіру інвесторів до національної судової системи.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні відсутній законодавчий механізм, що унормовує проведення моніторингу судової практики судами України. Водночас, такий моніторинг постійно здійснюється Верховним Судом через свої палати (об'єднану палату та Велику Палату) як для формування правових позицій, так і узагальнення судової практики.

Верховний Суд активно використовує такі інструменти для забезпечення єдності судової практики, як оприлюднення на своєму сайті інформаційних листів, оглядів та дайджестів судової практики Верховного Суду. Судді нижчих інстанцій користуються ними як дороговказом для ухвалення рішень, адвокати – для формуван-

ня правової позиції, а науковці – для аналізу тенденцій розвитку судової практики, що є орієнтиром на подальше удосконалення законодавства.

Саме регулярний аналіз судової практики дозволяє оперативно виявити розбіжності в правозастосуванні судами тих чи інших норм права, що є підставою для передачі справ до відповідних палат Верховного Суду для узагальнення.

Так, якщо за результатами розгляду справи у касаційному порядку колегія суддів буде вважати за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з цієї ж палати або у складі такої палати, така колегія може застосувати механізм передачі справи на палату, до якої входить така колегія (ст. 302 Господарського процесуального кодексу України [2]).

Якщо за результатами розгляду справи у касаційному порядку колегія суддів дійде висновку про необхідність відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з іншої палати або у складі іншої палати чи об'єднаної палати, суд, який розглядає справу в касаційному порядку передає справу на розгляд об'єднаної палати (ст. 302 Господарського процесуального кодексу України [2]).

Справа може бути передана на розгляд Великої Палати у випадку, якщо суд касаційної інстанції, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати вважає за необхідне:

- відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду, або

- викладеного в раніше ухваленому рішенні Великої Палати, або

- дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики (ст. 302 Господарського процесуального кодексу України [2]).

Водночас, наявність такого законодавчо закріпленого механізму як передача справи на палату (об'єднану палату, Велику Палату) Верховного Суду для забезпечення єдності судової практики у господарському процесі не означає, що він є практично ефективним.

26 вересня 2025 року на II Щорічній судово-практичній конференції «Єдність судової практики: ключові правові висновки Верховного Суду у 2025 році» суддями Верховного Суду було приділено увагу проблематиці, що пов'язана з передачею справ на об'єднану палату та Велику

Палату Верховного Суду та повернення цих справ для подальшого розгляду попередньо призначеною колегією Верховного Суду [4].

Так, визначений статтею 302 Господарського процесуального кодексу України [2] порядок передачі справ колегією суддів Верховного Суду на палати виявився недосконалим. Кількість ухвал об'єднаних палат та Великої Палати Верховного суду про відмову у відкритті провадження у справі свідчить про те, що цей механізм потребує додаткового регулювання.

В ухвалі від 10 вересня 2025 року в справі № 910/10365/15 Велика Палата Верховного Суду, повертаючи справу для продовження розгляду попередньо визначеному складу суду, звертає увагу на те, що в цілях застосування норм права в подібних правовідносинах за наявності протилежних правових висновків суду касаційної інстанції потрібно базуватися на тому, що висновки, які містяться в судових рішеннях судової палати касаційного суду, мають перевагу над висновками колегії суддів, висновки об'єднаної палати касаційного суду – над висновками палати чи колегії суддів цього суду, а висновки Великої Палати Верховного Суду – над висновками об'єднаної палати, палати й колегії суддів касаційного суду [5].

У разі, якщо правові висновки мають однаковий пріоритет (тобто не переважають один над одним залежно від того, сформульовані вони колегією суддів, судовою палатою, об'єднаною палатою чи Великою Палатою Верховного Суду), Велика Палата Верховного Суду наголошує, що суди під час вирішення спорів у подібних правовідносинах мають враховувати саме останній правовий висновок Великої Палати Верховного Суду [5].

І тут виникає питання наявності, по-перше, чітких критеріїв для обґрунтування передачі справи на палату колегією Верховного Суду (з урахуванням ієрархії правових висновків), а по-друге, темпорального критерію, який на сьогодні вкрай важко дотриматись з огляду на наступне.

Єдиний державний реєстр судових рішень немає фільтрів, які б дозволили пошуковій системі відокремити пошук правових висновків Верховного Суду за нормою права та відслідкувати останній за часом з урахуванням ієрархічного критерію.

База правових позицій «Supreme LAB», розроблена Верховним Судом, також не дозволяє здійснити відповідний пошук за певною нормою права, що ускладнює процес моніторингу останніх релевантних правових позицій до подібних правовідносин.

Слід також зазначити, що, з огляду на обраний Україною євроінтеграційний вектор, важливо проводити аналіз судової практики й на предмет її відповідності рішенням ЄСПЛ, адже згідно

з нормами ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Європейську Конвенцію з прав людини та практику ЄСПЛ як джерело права [6]. Так, наприклад, рішення ЄСПЛ «Олександр Волков проти України» (2013) [7] стало підставою для зміни законодавства щодо притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Завдяки рішенням ЄСПЛ «Бурмич та інші проти України» (Burmich and Others v. Ukraine, заява № 46852/13 та ін.) [8] було внесено зміни у законодавство щодо виконання рішень.

До того ж, моніторинг судової практики є складовою правового моніторингу стосовно нормативно-правового акта та (або) його окремих структурних елементів, передбаченого розділом XII Закону України «Про правотворчу діяльність» [9], який хоч і набрав чинності, але не введений у дію в силу норм, що викладені в прикінцевих положеннях цього закону. Водночас, зазначений закон уже є частиною законодавчої системи України і суди активно посиляються у своїх рішеннях на його норми.

Судова практика згідно з частиною четвертою статті 68 Закону України «Про правотворчу діяльність» [9] є джерелом інформації та даних, необхідних для оцінки нормативно-правових актів щодо якого (яких) проводиться правовий моніторинг.

Завдяки моніторингу судової практики законодавець може отримувати системні дослідження щодо правозастосування, виявити прогалини та колізії у нормативних актах.

Гриняк А. Б. у своєму дослідженні виснував, що судовому моніторингу притаманні наступні ознаки: а) здійснення моніторингу на професійній основі; б) здійснення моніторингу у встановлених законом процесуальних формах; в) здійснення моніторингу уповноваженим та компетентним суб'єктом судової влади; г) здійснення моніторингу на основі аналізу судових актів та безпосередньо судового процесу; д) виокремлення в процесі моніторингу окремих прецедентів, що формуються на підставі конкретних індивідуалізованих рішень [10].

Законодавцем надано право Верховному Суду за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики звернутися до суб'єкта правотворчої діяльності з пропозицією щодо необхідності прийняття, внесення змін, зупинення або дострокового відновлення дії структурного елемента відповідного нормативно-правового акта, визнання його таким, що втратив чинність (стаття 71 Закону України «Про правотворчу діяльність» [9]).

Слід зауважити, що частиною третьою статті 65 Закону України «Про правотворчу діяльність» [9] надано право суду для подолання

правової прогалини застосовувати у випадках, передбачених законом: 1) аналогію закону – шляхом застосування до не врегульованих суспільних відносин положень закону, який регулює подібні суспільні відносини; 2) аналогію права – шляхом застосування до суспільних відносин, не врегульованих нормативно-правовими актами, загальних принципів права.

Одним з останніх прикладів, що демонструє як Верховний Суд може усунути прогалину у законодавстві – є постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у справі №201/5876/22 [11]. Частиною першою статті 20 Господарського процесуального кодексу України [2] передбачено, що господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності (крім справ, передбачених частиною другою цієї статті), та інші справи у визначених законом випадках, зокрема справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні правочинів у господарській діяльності, крім правочинів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем, а також у спорах щодо правочинів, укладених для забезпечення виконання зобов'язання, сторонами якого є юридичні особи та (або) фізичні особи – підприємці та ін. Однак, аналіз судової практики показав, що на практиці постійно виникали неузгодженості в частині предметної юрисдикції господарських та цивільних спорів, зокрема, щодо скасування рішень державного реєстратора про припинення договору іпотеки, укладеного для забезпечення виконання умов кредитного договору, сторонами якого є юридичні особи (похідні від кредитних правовідносин суб'єктів господарювання).

Незважаючи на те, що відповідний проект Закону від 03.12.2024 №12282 «Про внесення змін до статті 20 Господарського процесуального кодексу України щодо юрисдикції господарських судів» [12], спрямований на вдосконалення предметної юрисдикції господарських та цивільних спорів, був зареєстрований у Верховній Раді України ще у 2024 році, але і досі не ухвалений, завдяки правовим висновкам, викладеним у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у справі № 201/5876/22 [9], зазначену прогалину у правозастосуванні усунуто.

Одним з принципів правотворчої діяльності є принцип наукового забезпечення (стаття 3 Закону України «Про правотворчу діяльність» [9]).

Пунктом 12 частини першої статті 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [13] визначено, що наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

З огляду на вищевикладене, моніторинг судової практики слід розглядати не лише як інструмент забезпечення єдності правозастосування, а й як складову науково-дослідницької діяльності, що сприяє розвитку правотворчого процесу у широкому розумінні. Однак, з існуючою пошуковою системою у ЄДРСР та базі правових позицій «Supreme LAB» здійснювати моніторинг за відповідними нормами права вкрай важко й потребує значного часу для налаштування пошукових фільтрів.

З цього приводу доцільно погодитись з Василюю Н.В. і Шикіром Д.О., які зазначили, що перспективною ініціативою також є інтеграція сучасних технологій для автоматичного аналізу та моніторингу судової практики з метою виявлення відхилень від правових висновків. Це може включати використання технологій штучного інтелекту, що дозволять аналізувати значний масив даних і сигналізувати про відхилення або суперечливі рішення, що не суперечать правовим висновкам Верховного Суду. Впровадження таких технологій сприятиме підвищенню рівня правової визначеності та уніфікації судової практики [14].

Висновки. Законодавець визначив моніторинг судових рішень частиною правового моніторингу, що проводиться для аналізу чинних нормативних актів, водночас не розкрив методологію та інституційний механізм такого моніторингу. Процес моніторингу судової практики потребує впровадження офіційних моніторингових звітів, що будуть передаватися Верховним Судом як суб'єктом даного моніторингу до правотворця.

Існуючі порядок здійснення правового моніторингу щодо підзаконних нормативно-правових актів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 травня 2024 р. № 574 [15] та Порядок здійснення правового моніторингу нормативно-правових актів, включених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів, затверджений постановою КМУ від 23 серпня 2024 р. № 976 [16] не містять ані порядку проведення моніторингу судових рішень, ані порядку передачі відповідних звітів за результатами такого моніторингу.

Отже, для того, щоб моніторинг судових рішень став повноцінним інструментом правового моніторингу, передбаченого законом, порядок його проведення та формування звітності за його результатами підлягає ретельному доопрацюванню і нормативному закріпленню на законодавчому рівні.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII / Верховна Рада України. *Голос України*, 2017, 11, 28.11.2017 N 221-222, ст. 13, ст. 36.

2. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII / Верховна Рада України. *Голос України*, 2017, 11, 28.11.2017 N 221-222, ст. 236.

3. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. С. 202.

4. П. Щорічна судово-практична конференція «Єдність судової практики: ключові правові висновки Верховного Суду у 2025 році» [Відео]. Верховний Суд. 2025. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZO5zFn1VpZE> (дата звернення 10.10.2025)

5. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 10 вересня 2025 року у справі № 910/10365/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130644086> (дата звернення 10.10.2025).

6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV / Верховна Рада України. *Офіційний портал Верховної Ради України* : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 10.10.2025).

7. Справа за заявою № 21722/11 «Олександр Волков проти України». Європейський суд з прав людини. Рішення від 9 січня 2013 року. *Офіційний портал Верховної Ради України* : вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення 10.10.2025).

8. Справа за заявою № 46852/13 «Бурмич та інші проти України». Європейський суд з прав людини. Рішення від 12 жовтня 2017 року. *Офіційний портал Європейського суду з прав людини* : вебсайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%222001-192193%22%7D> (дата звернення 10.10.2025).

9. Про правотворчу діяльність. Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX / Верховна Рада України. *Офіційний портал Верховної Ради України* : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення 10.10.2025).

10. Гриняк А.Б. Моніторинг цивільного законодавства України за результатами узагальнення судової практики. *Нове українське право*, 2024, № 3, С. 86–93 (дата звернення 13.10.2025).

11. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у справі від 06.11.2023 року № 201/5876/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114848834> (дата звернення 10.10.2025).

12. Проект Закону від 03.12.2024 №12282 «Про внесення змін до статті 20 Господарського процесуального кодексу України щодо юрисдикції господарських судів». *Офіційний портал Верховної Ради України* : вебсайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/45366> (дата звернення 10.10.2025)

13. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII / Верховна Рада України. *Офіційний портал Верховної Ради України* : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення 10.10.2025).

14. Василю Н.В., Шикір Д.О. Сутність і правове підґрунтя обов'язковості правових висновків Верховного Суду у цивільному судочинстві. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2024, № 6, с. 205–211 (дата звернення 13.10.2025).

15. Порядок здійснення правового моніторингу щодо підзаконних нормативно-правових актів. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2024 р. № 574. *Офіційний портал Верховної Ради України* : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

laws/show/574-2024-%D0%BF#Text (дата звернення 10.10.2025).

16. Порядок здійснення правового моніторингу нормативно-правових актів, включених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів,

Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. № 976. *Офіційний портал Верховної Ради України* : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації:

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.422

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.6>**Т. Є. Харитонова**

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри земельного, екологічного та енергетичного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-7998-5089

ПЛАНУВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ МІСТОБУДІВНОГО, ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ДЕРЖАВНУ РЕГІОНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ

У статті вивчається планування відновлення територій у контексті норм містобудівного, земельного, енергетичного законодавства та законодавства про державну регіональну політику. Визначено, що необхідний нормативно-правовий базис для планування відновлення територій уже сформований. Аргументовано науково-методологічну тезу про доцільність подальшого провадження обраного галузевого, а не запропонованого у літературі інтегрального його розвитку.

Встановлено, що юридичне забезпечення планування відновлення територій залежить від правового режиму цих територій: а) для тих регіонів та територіальних громад, що відносяться до територій відновлення, встановлено зобов'язання розробити план відновлення та розвитку (за бажанням вони можуть додатково розробити і затвердити програму комплексного відновлення); б) для усіх інших областей і територіальних громад є можливість добровільно розробити програму комплексного відновлення.

Доведено, що під час розробки документів відновлення, юридична природа яких має програмний характер, уповноважені органи мають право не просто автоматично відтворювати попередній стан об'єктів, а передбачати новітні, більш прогресивні рішення, які відповідають ідеям сталого розвитку, циркулярної економіки, енергетичного переходу тощо. Указано, що особливо актуальним це є для відновлення енергетики, адже відповідно до Закону України «Про енергетичну ефективність» на органах місцевого самоврядування лежить обов'язок розробити місцевий енергетичний план. Стратегічні рішення щодо відновлення енергетичної інфраструктури на засадах «зеленої» трансформації мають узгоджуватися в усіх програмних документах, що стосуються планування: плані відновлення та розвитку, програмі комплексного відновлення та місцевому енергетичному плані. Встановлено, що лише у такому випадку є можливим правомірне та безспірне внесення змін до містобудівної та землепорядкової документації, якщо цього потребуватиме процес відновлення енергетики на тій чи іншій території.

Ключові слова: відновлення, планування територій, землі територіальних громад, використання земель, містобудівна документація, енергетика, земельні правовідносини, план відновлення та розвитку.

Kharytonova T. E. PLANNING FOR TERRITORY REGENERATION THROUGH THE PRISM OF URBAN PLANNING, LAND LEGISLATION AND LEGISLATION ON STATE REGIONAL POLICY

The article studies the planning of territorial restoration in the context of the norms of urban planning, land, energy legislation and legislation on state regional policy. It is determined that the necessary regulatory and legal basis for planning territorial restoration has already been formed. The scientific and methodological thesis on the expediency of further implementation of the selected sectoral, rather than the integrated development proposed in the literature, is argued.

It is established that the legal support for planning territorial restoration depends on the legal regime of these territories: a) for those regions and territorial communities that belong to the territories of restoration, an obligation is established to develop a restoration and development plan (if desired, they can additionally develop and approve a comprehensive restoration program); b) for all other regions and territorial communities there is an opportunity to voluntarily develop a comprehensive restoration program.

It is proven that when developing restoration documents, the legal nature of which is programmatic, authorized bodies have the right not only to automatically recreate the previous state of objects, but to provide for new, more progressive solutions that meet the ideas of sustainable development, circular economy, energy transition, etc. It is indicated that this is especially relevant for the restoration of the energy sector, because in accordance with the Law of Ukraine "On Energy Efficiency", local governments are obliged to develop a local energy plan. Strategic decisions on the restoration of energy infrastructure on the basis of "green" transformation must be coordinated in all program documents related to planning: the restoration and development plan, the comprehensive restoration program, and the local energy plan. It is established that only in this case is it possible to make legitimate and indisputable changes to urban planning and land management documentation, if the process of restoring energy in a particular territory requires it.

Key words: restoration, territorial planning, lands of territorial communities, land use, urban planning documentation, energy, land legal relations, restoration and development plan.

Постановка проблеми. Розуміння невідвротної потреби відновлення країни настало уже з першого дня повномасштабних воєнних дій на території України. Глибокі зміни у всіх сферах суспільного життя, які відбулися протягом чотирирічного періоду активних бойових дій, суттєво зачепили матеріальний базис: зафіксовано численні руйнування і пошкодження житлового та громадського фонду, промислових та інфраструктурних об'єктів. Потреба відновлення країни – від загальнонаціонального до місцевого рівня – турбує учених уже з перших днів війни, і з кожним наступним днем така потреба лише загострюється, оскільки кількість понесених втрат лише збільшується.

Водночас, необхідність відновлення містить у собі дві площини проблеми: а) юридичну, що полягає в законодавчому забезпеченні відповідних процесів; та б) фактичну, яка втілюється у визначенні доцільності точного відновлення матеріальних об'єктів у їх попередньому стані з огляду на можливість їх відбудови уже в якісно іншому, більш еволюційно прийнятному стані. Особливо рельєфно це простежується на прикладі енергетичної інфраструктури. Галузь серйозно постраждала внаслідок воєнних дій та потребує всебічного відновлення. Однак разом із цим, вона перебуває в активній фазі енергетичного переходу, тобто виконує кліматично важливі завдання щодо власної декарбонізації, підвищення енергоефективності та локалізації енергозабезпечення. Фактично, процес відновлення може бути використаний як зручний момент для того, щоб включити у плани розвитку регіонів та територіальних громад амбітні енергетичні проекти та реалізувати їх більш органічно. Однак відповідні питання врегульовані одразу кількома важливими нормативно-правовими актами, які відносяться до різних галузей законодавства, що ускладнює юридичне забезпечення такого багатоцільового планування. Необхідно дослідити, як такий процес узгоджується із новітнім правовим регулюванням державної регіональної політики, а також із положеннями оновленого містобудівного, земельного та енергетичного законодавства у частині планування використання та охорони земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Планування використання та охорони земель вивчалися у працях багатьох вітчизняних учених, серед яких В. М. Єрмоленко, І. В. Ігнатенко, І. І. Каракаш, П. Ф. Кулинич, А. М. Мірошніченко, В. В. Носік, А. І. Ріпенко, В. Д. Сидор, О. І. Ущатовська, Д. В. Федчишин, Т. Є. Харитонова, М. В. Шульга та інші. Однак тривалий воєнний стан поставив нові завдання перед наукою, зокрема у частині відновлення територій. Цими питаннями займалися Л. Горбата, О. В. Євсюкова, С. В. Козир, А. Омельченко,

І. С. Пирога та інші учені. Проте наразі обсяг законодавства, яке регулює відносини щодо планування відновлення територій, активно зростає, а його норми все частіше застосовуються органами державної влади і органами місцевого самоврядування у практичній діяльності. При цьому виникає потреба в тлумаченні усієї системи законодавчих положень у їхній сукупності та складних взаємозв'язках.

У зв'язку з цим **метою даної статті** є виявлення головних ознак законодавчого забезпечення планування відновлення територій, здійсненого на основі наукового аналізу норм земельного, містобудівного, енергетичного та адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Необхідність поствоєнного відновлення уже зараз постає перед багатьма регіонами і територіальними громадами України – можна з великим ступенем вірогідності припустити, що така потреба лише поширюватиметься у просторі та зростатиме в обсягах з кожним днем продовження активних воєнних дій. Усвідомлюючи масштабність такого запиту та його потенціал, «замість того, щоб спускати згори конкретні завдання громадам, влада за підтримки міжнародних партнерів вирішила запропонувати методологію планування майбутнього відновлення» [1]. Організація цього процесу регламентована паралельно законодавством про державну регіональну політику та містобудівним законодавством. Цей факт обумовив, по-перше, думки щодо наявності між ними суперечностей, а по-друге, випадки відвертої плутанини їхніх норм навіть на сторінках наукової літератури. Для забезпечення одержання надійних висновків початок даного дослідження буде побудований за методом поступового аналізу: спершу вимог законодавства про державну регіональну політику, а потім – про містобудівну діяльність.

Законодавство про державну регіональну політику є уже досить розвиненою системою, яка будується навколо спеціального Закону України «Про засади державної регіональної політики». Його прийняття у 2015 році у літературі визнане «проривом у формуванні цілісної державної регіональної політики України, а також важливим кроком на шляху до імплементації Угоди про асоціацію Україна – ЄС» [2, с. 241]. Проте оголошення воєнного стану та початок активних руйнувань у країні обумовили потребу в суттєвому перегляді положень цього Закону. Так, у результаті прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» від 09.07.2022 року з'явилася низка норм, відповідно до яких простежується бачення законодавця щодо процесів відбудови держави. Зокрема, було

передбачено новий поділ регіонів та територій залежно від їх функціональних типів на: території відновлення; регіональні полюси зростання; території з особливими умовами для розвитку; території сталого розвитку. Найбільш постраждалими є саме ті території, які відносяться до першого функціонального типу. На офіційному сайті Міністерства розвитку громад та територій України розміщено Перелік територіальних громад, що віднесені до територій відновлення за рішенням Комісії для оцінки і віднесення територій до функціональних типів [3].

Відповідно до положень оновленого Закону територіями відновлення є «мікрорегіони, територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії та/або які були тимчасово окуповані, та/або території яких зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів та/або інших держав» [4]. Порядок визначення територій відновлення було затверджено урядовою постановою [5].

Законодавець зобов'язує ті регіони та територіальні громади, які будуть визнані територіями відновлення, розробити і затвердити особливий документ – *план відновлення та розвитку*. На регіональному рівні у ньому мають бути такі обов'язкові складові: завдання і заходи з відновлення та розвитку; прогнозована потреба та можливі джерела фінансування; індикатори виконання завдань, здійснення заходів з відновлення та розвитку і їх прогнозні значення; перелік проектів регіонального (місцевого) розвитку, реалізація яких передбачається в рамках виконання плану відновлення та розвитку регіонів; регіональні плани відновлення та розвитку. План відновлення та розвитку регіонів затверджується Кабінетом Міністрів України [5].

На місцевому рівні проект плану відновлення та розвитку територіальної громади включає: завдання і заходи з відновлення та розвитку; прогнозовану потребу та можливі джерела фінансування; індикатори виконання завдань, здійснення заходів з відновлення та розвитку і їх прогнозні значення; перелік проектів регіонального (місцевого) розвитку. Сільська, селищна, міська рада та військова адміністрація населеного пункту (населених пунктів) (у разі їх утворення) протягом 10 робочих днів після отримання інформації про погодження Радою міністрів АРК, відповідною обласною державною (військовою) адміністрацією проекту плану відновлення та розвитку територіальної громади забезпечує його затвердження [5].

Разом із цим, план відновлення та розвитку – не єдиний документ, який пропонується сучасним законодавством в якості інструмента планування відновлення територій. Так, до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» також були внесені зміни, обумовлені тим, що потреба відновлення безпосередньо стосується планування, забудови, землекористування та інших пов'язаних питань. Цим Законом запроваджується також новий документ, який може за бажанням розроблятися і затверджуватися в області або територіальній громаді. Так, згідно зі ст. 15¹ і 15² Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» можуть бути розроблені *програми комплексного відновлення області та програми комплексного відновлення території територіальної громади (її частини)* [6]. Незважаючи на схожі лексичні конструкції у назвах, план відновлення та розвитку (по Закону України «Про засади державної регіональної політики») і програми комплексного відновлення області/територіальної громади (по Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності») відрізняються за своїми юридичними ознаками:

- за структурою, обсягами охопленої інформації, поставленої мети, окреслених завдань програма комплексного відновлення є ширшою. Вона має містити аналітичну частину, зокрема вона в обов'язковому порядку повинна включати загальний опис області; аналіз негативних впливів (зокрема бойових дій, терористичних актів, диверсій, надзвичайних ситуацій) та оцінку їх наслідків (збитків), що призвели до необхідності розроблення програми; аналіз ресурсів території для відновлення життєдіяльності області; інформацію щодо необхідності підготовки території (зокрема здійснення розмінування, демонтажу зруйнованих будівель та споруд, рекультивациі земель) тощо. Одним із пунктів, що має бути відображений у програмі комплексного відновлення, є інформація щодо технічної можливості, економічної доцільності відновлення енергетичної інфраструктури;

- розробка програми комплексного відновлення носить добровільний характер, тоді як розробка і затвердження плану відновлення і розвитку є обов'язком для встановленого кола суб'єктів;

- рішення про розробку програми комплексного відновлення можна прийняти в будь-якій територіальній громаді чи області незалежно від обсягу понесених руйнувань чи інших збитків від війни; натомість розробка плану відновлення та розвитку можлива лише у чітко окресленому колі територіальних громад та регіонів, які внесені до переліку територій відновлення;

- план відновлення та розвитку має узгоджуватися із програмою комплексного відновлення, якщо було прийнято рішення про її розробку.

Цікаво, що у нечисленних наукових публікаціях по темі нормативно-правового забезпечення відновлення територій поширеною є думка про те, що у прийнятій на виконання положень Закону України «Про засади державної регіональної політики» постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад» «вказується, що проєкт Плану відновлення та розвитку територіальної громади має бути розроблений *на підґрунті* Програми комплексного відновлення» [7]. Однак оскільки це формулювання не зовсім коректне, зроблений на його основі висновок про те, що «відповідно до підзаконного акту для підготовки Плану відновлення є необхідною дана Програма» [7; 8], не відповідає дійсності. Насправді, в урядовій постанові йдеться про те, що у випадку прийняття рішення про розробку програми комплексного відновлення території, план відновлення та розвитку має узгоджуватися із такою програмою. У разі, якщо рішення про розробку такої програми не приймалося, то творці плану відновлення та розвитку «вільні» від даної умови. У зв'язку з цим між законами України «Про засади державної регіональної політики» та «Про регулювання містобудівної діяльності» у цій частині немає протиріччя.

Отже, з проведеного аналізу випливає, що частина територіальних громад України (а саме ті, які віднесені до територій відновлення) будуть зобов'язані розробити і затвердити власні плани відновлення і розвитку. Разом із цим, будь-яка територіальна громада, включаючи ті, в яких розроблятиметься план відновлення і розвитку, може розробити і затвердити програму комплексного відновлення території. У результаті в Україні можуть сформуватися чотири види громад: а) ті, в яких є тільки план відновлення і розвитку; б) ті, в яких є тільки програма комплексного відновлення; в) ті, в яких є обидва документи про відновлення; г) ті, в яких не розроблено жодного з цих документів.

Звичайно, територіальні громади матимуть потребу не лише у відновленні попередньої інфраструктури, але і в її модернізації та адаптації до нових викликів повоєнної реальності [9]. Саме тому спільною ознакою програми комплексного відновлення території та плану відновлення і розвитку є особливий погляд на майбутнє територіальної громади, а саме: аналізуючи втрати, руйнування, інші проблеми, а також наявні ресурси і потреби, розробники намагаються визначити доцільність повного автентичного відновлення об'єктів у попередньому стані, дати аргументовану відповідь про те, наскільки це корелює із уявленнями про стійкий розвиток, «зелену» трансформацію, циркулярну економіку тощо. Тобто необхідність відновлення розглядається як

унікальна можливість побудувати нову модель сучасних відносин у тій чи іншій сфері, яка уже чекала змін.

Зокрема, дуже гостро стоїть питання про реалізацію енергетичного переходу в умовах відновлення енергетичної системи. Попередні дослідження уже продемонстрували, як реформується сучасна енергетика [10–12]. Передусім, вона переживає активні децентралізаційні процеси за рахунок появи та масштабізації об'єктів альтернативної енергетики. Водночас, такий прогрес вимагає додатково розвитку інших важливих векторів, серед яких енергоефективність.

У результаті децентралізаційних змін багато питань розвитку енергетики було перекладено на місцевий рівень влади, тобто на органи місцевого самоврядування. Для того, щоб вони здійснювали свої повноваження концептуально та більш-менш системно, законодавець зобов'язав місцеві ради розробити та прийняти особливі документи – місцеві енергетичні плани (МЕП) [13]. На жаль, за даними Держенергоефективності, станом на 2025 рік було затверджено лише 50 місцевих енергетичних планів по всій країні [14]. Однак, оскільки такий обов'язок по створенню МЕП не знято, розробка стратегічного бачення відновлення територіальної громади має обов'язково включати питання щодо енергетики та передбачити ті варіанти відновлення, що відповідають принципам енергетичного переходу і узгоджуються із МЕП.

Далі необхідно розібратися із юридичною природою документів про планування відновлення територій та їхнім впливом на планування використання і охорони земель.

Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» прямо зазначає, що програма комплексного відновлення території не є містобудівною документацією. Тим не менш, цей Закон передбачає, що положення програми формують вихідні дані для містобудівної документації, її розробки або внесення до неї змін. Зокрема, програма комплексного відновлення території може включати на обласному рівні «обґрунтовані пропозиції щодо зміни функціонального призначення окремих територій області (які мають вплив на інтереси декількох територіальних громад) з урахуванням існуючої забудови та наявної містобудівної документації», а на місцевому – «пропозиції щодо внесення змін або розроблення містобудівної документації» [15]. Тобто програма комплексного відновлення може містити пропозиції та узагальнення щодо внесення змін до чинної містобудівної документації з метою її актуалізації в контексті поставлених завдань відновлення. Таким чином, юридична природа аналізованої програми комплексного відновлення території полягає у тому, що це один з різновидів програмних документів, а порушення та/або

невиконання її положень не тягне за собою юридичної відповідальності, яка передбачена за порушення вимог містобудівної документації.

Рішення законодавця щодо ідентифікації юридичної природи плану відновлення та розвитку регіонів/території територіальних громад є неоднозначним. З одного боку, норми щодо плану прописані у ст. 7 Закону України «Про засади державної регіональної політики» під назвою «Система документів державної регіональної політики». В ній сказано, що державна регіональна політика здійснюється відповідно до визначених напрямів на основі системи взаємопов'язаних документів стратегічного планування і реалізації державної регіональної політики. Однак з другого боку, аналізовані плани відновлення та розвитку винесені за рамки такої документації, адже вони стоять осторонь від стратегій та планів заходів з реалізації, систему яких законодавець формує у ч. 2 і ч. 3 ст. 7. При цьому законодавець зобов'язує документи стратегічного планування і реалізації державної регіональної політики узгоджувати з відповідною містобудівною документацією, а аналогічних вимог до планів відновлення та розвитку не висувається.

Щодо особливої правової природи планів відновлення та розвитку говорить той красномовний факт, що законодавством прямо передбачене звільнення від обов'язку проходження стратегічної екологічної оцінки їхніх проєктів. До речі, подібні положення передбачені також і для програм комплексного відновлення територій, які не підлягають стратегічній екологічній оцінці та розгляду архітектурно-містобудівною радою.

З одного боку, пряма вказівка законодавця про звільнення від необхідності проходження стратегічної екологічної оцінки є побічним підтвердженням того, що такі документи відносяться до програмних, адже відповідно до Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» відповідні процедури розповсюджуються на проєкти документів державного планування («стратегії, плани, схеми, містобудівна документація, загальнодержавні програми, державні цільові програми та інші програми і програмні документи, включаючи зміни до них, які розробляються та/або підлягають затвердженню органом державної влади, органом місцевого самоврядування» [16]). Проте, з іншого боку, таке звільнення є недостатньо обґрунтованим, оскільки: а) або рівень таких програмних документів сприймається нормотворцем не надто серйозно та визнається, що зобов'язання проводити стратегічну екологічну оцінку є зайвим; б) або це є спрощенням в умовах війни та післявоєнного відновлення з метою підтримки місцевих органів влади для полегшення організації процедур за складних обставин. Однак такий крок є сумнівним з огляду

на важливість окреслених завдань аналізованих документів та їх потенційних вплив на містобудівну документацію. Про вимушену необхідність, але тривожні наслідки цих процесів зазначає Н. Р. Малишева, вказуючи також про прийняття у 2022 році відповідних норм всупереч потужному опору громадських екологічних організацій [17, с. 22].

На прикладі Казанківської селищної територіальної громади на Миколаївщині можна простежити механізми системного вирішення проблем у затвердженому плані відновлення та розвитку. Так, у ньому відзначено, що ресурсний потенціал території формують, зокрема, близькість моря та стабільні, сильні вітри. Це дає можливість погодитися із пропозиціями бізнесу щодо розміщення вітроелектростанцій на території громади. Так, підтриманий інвестиційний проєкт будівництва вітроелектростанції був включений до переліку проєктів Плану відновлення та розвитку Казанківської селищної територіальної громади [18]. Такий пункт плану відновлення та розвитку території територіальної громади має кілька векторів практичного впливу: а) на містобудівну документацію в частині планування використання земель для цілей енергетики; б) на розробку місцевого енергетичного плану у частині передбачення появи нових джерел «зеленої» енергії; в) на потенційну розробку програми комплексного відновлення території, якане є обов'язковою.

Відображення таких майбутніх запланованих енергетичних об'єктів у містобудівній документації є вкрай важливим, адже саме через неї прокладено юридичний місток до більш прикладної землепорядної документації, яка безпосередньо регламентує використання та охорону земель під час виконання робіт. Крім іншого, особливістю енергетичних об'єктів є встановлення навколо них охоронних та санітарно-захисних зон, а їх межі зазначаються в містобудівній документації, документації із землеустрою та кадастрових планах.

Висновки. Отже, за результатами здійсненого дослідження можна підвести деякі підсумки. Передусім, слід погодитися із тим, що «в Україні сформоване законодавство, спрямоване на врегулювання процесів післявоєнного відновлення економіки України» [19, с. 174]. Базис уже створений, і він динамічно еволюціонує. Окремі відстежені лінії його розвитку дозволяють прогнозувати подальшу деталізацію, яка буде активізована потребами практики. Водночас, пропозиції щодо необхідності «прийняття окремого спеціального комплексного закону про післявоєнне економічне відродження України та приведення у відповідність із ним інших законів України» [19, с. 174] здаються наразі недостатньо обґрунтованими, оскільки відповідні заходи відновлення не відособлені – вони не є чимось окремим, яки-

мось новим видом правовідносин. Потреба відновлення є специфічною характеристикою, яка стає притаманною уже існуючим та врегульованим галузевим законодавством відносинам (зокрема, земельним, містобудівним, енергетичним, відносинам регіонального розвитку тощо). Більше того, прийняття нового інтегрального закону про відновлення може порушити ту рівновагу, яка наразі існує, і створити підвалини для появи небажаних законодавчих недоліків.

Юридичне забезпечення планування відновлення територій залежить від правового режиму цих територій: а) для тих регіонів та територіальних громад, що відносяться до територій відновлення, встановлено зобов'язання розробити план відновлення та розвитку (за бажання вони можуть додатково розробити і затвердити програму комплексного відновлення); б) для усіх інших областей і територіальних громад є можливість добровільно розробити програму комплексного відновлення.

Під час розробки документів відновлення, юридична природа яких має програмний характер, уповноважені органи мають право не просто автоматично відтворювати попередній стан об'єктів, а передбачати новітні, більш прогресивні рішення, які відповідають ідеям сталого розвитку, циркулярної економіки, енергетичного переходу тощо. Особливо це актуально для відновлення енергетики, адже відповідно до Закону України «Про енергетичну ефективність» на органах місцевого самоврядування лежить обов'язок розробити місцевий енергетичний план. Стратегічні рішення щодо відновлення енергетичної інфраструктури на засадах «зеленої» трансформації мають узгоджуватися в усіх програмних документах, що стосуються планування. Лише у такому випадку є можливим правомірне та безспірне внесення змін до містобудівної та землепорядкової документації, якщо цього потребуватиме процес відновлення енергетики на тій чи іншій території.

Література

1. Пирого І. С., Пирого М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2023. Вип. 77. Ч. 1. С. 117–123. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.18>
2. Власенко Ю. Л. Регіональна екологічна політика в сфері адаптації до змін клімату в умовах збройних конфліктів. *Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 листопада 2024 р.). Київ : Вид-во «Наукова Столиця», 2024. С. 240–243.
3. Перелік територіальних громад, що віднесені до територій відновлення за рішенням Комісії для оцінки і віднесення територій до функціональних типів. URL: <https://mindev.gov.ua/diialnist/polityka-rehionalnoho-rozvytku/strategichne-planuvannia-rehionalnoho-rozvytku> (дата звернення: 20.11.2025 року)

4. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 90. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#n53>

5. Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2023 р. № 731. *Урядовий кур'єр*. 2023. № 144. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-%D0%BF#n99>

6. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>

7. Горбата Л. Нормативно-правове регулювання процесу відновлення територіальних громад в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Вип. 37. С. 71–75. <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2023.37.13>

8. Дробуш І. В. Відновлення деокупованих громад: актуальні питання правової регламентації. *Малиновські читання: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Острогож, 24 листоп. 2023 р.)* / ред. кол.: Пасічник І. Д., Балацька О. Р., Дробуш І. В. Острогож : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2023. С. 18–19.

9. Євсюкова О. В. Відновлення та розвиток територіальних громад в Україні: проблематика та процесуальна специфіка. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2023. № 4 (82). С. 110–118. <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2023.4.19>

10. Альтернативна енергетика: шляхи законодавчого стимулювання: колективна монографія / за заг. ред. д. ю. н., проф. Т. Є. Харитоновой, д. ю. н., проф. Х. А. Григор'євої. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 520 с.

11. Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Системні проблеми розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики України. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 35–46. <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2023.5>

12. Харитонova Т. Є., Щербак Ю. С. Еволюція законодавства про використання та охорону земель енергетики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 474–480. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.69>

13. Про енергетичну ефективність: Закон України від 21.10.2021 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 2. Ст. 8. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#Text>

14. Лише близько 50 із понад 1400 громад в Україні затвердили власні муніципальні енергетичні плани (МЕП). URL: https://saee.gov.ua/news/lyshe-blyzko-50-iz-ponad-1400-hromad-v-ukraini-zatverdily-vlasni-munitsypalni-enerhetychni-plany-mep?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.11.2025 року)

15. Про затвердження Порядку розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них: постанова Кабінету Міністрів України від 14.10.2022 р. № 1159. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 224. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1159-2022-%D0%BF#n10>

16. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 року. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 16. Ст. 138. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>

17. Малишева Н. Р. Участь громадськості в прийнятті екологічно важливих рішень в умовах воєнно-

го стану в Україні. *Правові аспекти агроекологічного розвитку України*: тези допов. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 травня 2025 р.). Київ: НУБіП України, 2025. С. 20 – 24.

18. План відновлення та розвитку Казанківської селищної територіальної громади Миколаївської області. URL: [https://rada.info/upload/users_files/04375292/](https://rada.info/upload/users_files/04375292/1180fd8ce616eb4a873c644bb3dbc854.pdf)

1180fd8ce616eb4a873c644bb3dbc854.pdf (дата звернення: 20.11.2025 року)

19. Омельченко А. Правове регулювання післявоєнного відновлення економіки України. *Міжнародна економічна політика*. 2024. № 2 (41). С. 166–175. <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/528e4e82-e0d4-4028-843d-d6f039370634/content>

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.7>**Т. І. Білоус-Осін***кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри адміністративного і фінансового права**Національного університету «Одеська юридична академія»**orcid.org/0000-0001-5343-3756*

МІЖНАРОДНІ СИСТЕМИ ВИЗНАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ НАУКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Стаття присвячена дослідженню міжнародних систем визнання результатів наукової діяльності як об'єкту публічного адміністрування науковою діяльністю. Підкреслено, що формування ефективних механізмів визнання наукових результатів є ключовим чинником забезпечення академічної доброчесності, підвищення якості наукових публікацій, формування наукової репутації дослідників та інтеграції національної науки до світового академічного простору. Проаналізовано основні міжнародні наукометричні системи, зокрема Scopus, Web of Science, Google Scholar, а також цифрові ідентифікатори дослідників (ORCID, ResearcherID, Scopus Author ID) як інструменти ідентифікації авторів і відстеження результативності їх наукової діяльності.

Особливу увагу приділено змістовному аналізу поняття «міжнародні системи визнання результатів наукової діяльності», яке розглядається як сукупність технічно-інформаційних платформ, наукометричних баз даних, цифрових профілів вчених, індексів цитування та інших елементів, що забезпечують визнання наукових здобутків у глобальному вимірі. Розглянуто законодавчі аспекти визнання результатів наукової діяльності в Україні та виокремлено базові, додаткові й особливі форми такого визнання.

Виокремлено основні складові міжнародних систем визнання результатів наукової діяльності: 1) наукометричні бази даних, розподіл яких здійснюється за галуззю науки (наприклад, Scopus, Web of Science, Crossref, OpenAlex тощо); 2) цифрові ідентифікатори дослідників (наприклад, ORCID, ResearcherID, Scopus Author ID, профіль Google Scholar тощо); 3) індекси цитування (наприклад, h-index, імпакт-фактор).

Охарактеризовано сучасні підходи до оцінки наукової продуктивності, серед яких ключову роль відіграють бібліометричні показники. Обґрунтовано доцільність державної підтримки доступу до міжнародних наукометричних ресурсів як інструменту інтеграції української науки до світового наукового середовища. Підсумовано, що міжнародні системи визнання результатів наукової діяльності сприяють прозорості наукових процесів, формуванню об'єктивної системи оцінювання наукових досягнень та підвищенню конкурентоспроможності національної науки.

Ключові слова: результати наукової діяльності, визнання, цифровий профіль вченого, індекс цитування, міжнародна наукометрична система.

Bilous-Osin T. I. INTERNATIONAL SYSTEMS OF RECOGNITION OF THE RESULTS OF SCIENTIFIC ACTIVITY AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION OF SCIENTIFIC ACTIVITY

The article is devoted to the study of international systems for the recognition of scientific research results as an object of public administration of scientific activity. It is emphasized that the formation of effective mechanisms for the recognition of scientific results is a key factor in ensuring academic integrity, improving the quality of scientific publications, forming the scientific reputation of researchers and integrating national science into the global academic space. The main international scientometric systems are analyzed, in particular Scopus, Web of Science, Google Scholar, as well as digital identifiers of researchers (ORCID, ResearcherID, Scopus Author ID) as tools for identifying authors and tracking the effectiveness of their scientific activity.

Particular attention is paid to the substantive analysis of the concept of "international systems for the recognition of scientific research results", which is considered as a set of technical and information platforms, scientometric databases, digital profiles of scientists, citation indices and other elements that ensure the recognition of scientific achievements in a global dimension. The legislative aspects of the recognition of scientific activity results in Ukraine are considered and the basic, additional and special forms of such recognition are highlighted.

The main components of international systems for recognizing the results of scientific activity are identified: 1) scientometric databases, which are divided by field of science (for example, Scopus, Web of Science, Crossref, OpenAlex, etc.); 2) digital identifiers of researchers (for example, ORCID, ResearcherID, Scopus Author ID, Google Scholar profile, etc.); 3) citation indices (for example, h-index, impact factor).

Modern approaches to the assessment of scientific productivity are characterized, among which bibliometric indicators play a key role. The feasibility of state support for access to international scientometric resources as a tool for integrating Ukrainian science into the global scientific environment is substantiated. It is concluded that internation-

al systems for the recognition of scientific activity results contribute to the transparency of scientific processes, the formation of an objective system for assessing scientific achievements and increasing the competitiveness of national science.

Key words: results of scientific activity, recognition, digital profile of a scientist, citation index, international scientometric system.

Актуальність дослідження. У сучасному світі розвиток науки досягає такого рівня свого існування, що є рушієм розвитку суспільства та держави, а також таких важливих сфер, як освіта, економіка, державобудування тощо. На означене впливають процеси глобалізації знань та інтернаціоналізації наукових досліджень. Складовою розвитку науки є побудова критеріїв оцінки та визнання наукової діяльності як інструмент забезпечення академічної доброчесності та чинник формування конкурентоспроможного наукового простору. Фактично, набуті вченими результати наукових досліджень є способом їх «визнання» не лише на рівні національних академічних структур, але і в межах наукового міжнародного простору. А тому міжнародні системи визнання результатів наукової діяльності набувають дедалі більшого значення як інструменти забезпечення наукової прозорості, підвищення якості публікацій та формування академічної репутації вченого та пріоритетного напрямку забезпечувального публічного адміністрування. Йдеться про публікації наукових робіт у виданнях, індексованих Scopus та Web of Science, створення цифрових профілів в ORCID, ResearcherID, Google Scholar тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти систем міжнародного визнання результатів наукової діяльності, а саме наукометричних баз та інших платформ було досліджено у працях таких вчених, як С. Кормицкової, О. Іванкевича, О.А. Гальчевської, Т.М. Велентейчик, Ю.Б. Чайкойвського, О.М. Бичко, Т.Л. Новицької, О.Г. Варавенко, В.А. Смірної, А.О. Білощичького, В.Ю. Бикова, Л.В. Строченко тощо. Водночас, попри наявність вагомих наукових праць, у контексті стрімких змін в академічному середовищі актуальним залишається питання адаптації праць дослідників до вимог систем визнання наукових праць міжнародного рівня, що і зумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є проведення аналізу ключових міжнародних систем та наукометричних платформ, індексів цитування, інших інструментів тощо, що використовуються для визнання результатів наукової діяльності та визначення їх ролі у сучасному середовищі науки.

Виклад основного матеріалу. У процесі інтеграції до світового наукового простору важливою умовою визнання наукових праць вчених виступає присутність останніх у міжнародних базах даних, їхня цитованість, а також наяв-

ність елементів, що дають змогу ідентифікувати автора. Всі ці аспекти є такими, що дозволяють говорити про те, що автор та його праці є визнаними не лише на національному, але й на міжнародному рівні.

Фактично на рівні правової доктрини визнання поняття «міжнародні системи визнання результатів наукової діяльності» є відсутнім. Водночас, аналіз поняття «міжнародні системи визнання результатів наукової діяльності» свідчить, що воно складається з двох понять «системи визнання» та «результат наукової діяльності». Примітним є те, що результатом наукової діяльності має стати певний науковий результат. Як передбачено Законом України «Про науково-технічну діяльність», науковим результатом є нове наукове знання, одержане в результаті наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації (у вигляді звіту, опублікованої наукової статті, наукової доповіді, монографічного дослідження, наукового відкриття, проекту нормативно-правового акту тощо) [1].

Поняття «система визнання» як таке не є закріплене чинним законодавством чи правовою доктриною. Натомість, беззаперечним є те, що представлений у будь-якому науковому вигляді науковий результат, щоб набутися риси визнаності зі сторони наукової спільноти, має бути офіційно оприлюдненим. Розмірковуючи щодо оцінювання стану інноваційного розвитку галузей, А. Медведева виокремлює три головні групи показників: 1) статистичні показники науки; 2) патентна статистика; 3) бібліометричні показники (куди віднесено, наприклад, кількість публікацій та обсяг цитувань тощо) [2, с. 50]. Тобто, в даному випадку саме через бібліометричні показники відбувається визнання результатів наукової діяльності.

І. Катеринчук, вивчаючи принципи оцінювання результатів науково-технічної діяльності, звертає увагу на особливу вагу наукометричних показників, що дають змогу провести аналіз наукової активності, продуктивності та наукового прогресу окремих вчених [3, с. 155]. Підтримуючи таку позицію, Л.В. Строченко виокремлює вітчизняні (Наукова періодика України (НБУВ), Україніка наукова тощо) та міжнародні наукометричні бази даних (до яких відносить Web of science, Scopus, Google Scholar тощо). Окрім того, автором також звернено увагу на існування наукометричних профілів вчених (серед яких Researcher ID, Scopus Author ID, ORCID ID тощо) [4, с. 3].

Досліджуючи оцінку результатів наукової діяльності в Україні, І.В. ОDOTЮК запропоновано розробити та прийняти Концепцію оцінювання результатів наукової діяльності, а також надати класифікацію форм визнання наукових результатів досліджень шляхом поділу на: а) основні, до яких віднесено публікацію статей у фахових виданнях; видання навчальних посібників, підручників тощо; затвердження підсумкового звіту про результати виконання науково-дослідної роботи; б) додаткові, до яких включено прийняття результатів наукової діяльності до розгляду органами виконавчої влади; організація громадських наукових заходів (конференції, семінару тощо); в) особливі, складовими чого є присудження нагороди; присудження почесного вченого звання [5, с. 41].

Викладене вище дає уявлення щодо окремих аспектів функціонування міжнародних систем визнання результатів наукової діяльності, як наприклад, наукометричні бази, які виконують функцію надання даних для аналізу наукової продуктивності дослідників. Але беззаперечним є те, що саме лише опублікування результату наукової діяльності не визначає повного визнання праць вчених, оскільки важливими є також якості, рецензування, участь у різного роду освітніх та наукових проектах, що дають загальне уявлення про місце діяльності вченого у науковому соціумі. А тому підходячи до міжнародних систем визнання результатів наукової діяльності та їх складових, важливо розуміти, що це поняття є ширшим, оскільки охоплює всі механізми, що сприяють визнанню наукових здобутків у глобальному академічному просторі на міжнародному рівні.

Таким чином, міжнародні системи визнання результатів наукової діяльності є поєднанням технічно-інформаційних компонентів, що дають змогу забезпечити офіційне визнання наукових результатів на міжнародному рівні, та які мають на меті забезпечення прозорості наукових процесів та формування об'єктивної системи академічної репутації. До складу технічно-інформаційних компонентів міжнародних систем визнання результатів наукової діяльності доцільно віднести наступні.

1. Наукометричні бази даних, що являють собою інструменти вимірювання якості та видимості результатів наукової діяльності. Наукометричною базою даних є базою даних бібліографічного і реферативного призначення, що має на меті відстеження рівня цитованості наукових публікацій [6]. Якщо розглядати основні функції наукометричних баз даних, то серед них виокремимо наступні:

– акумуляція бібліографічної інформації (тобто, таким чином відбувається зберігання наукових публікацій та даних про назву роботи, автора,

науковий журнал, анотація тощо);

– аналіз цитування, оскільки акумуляція бібліографічної інформації дає змогу подальшого проведення обчислення індексів впливу (наприклад, h-індекс, імпаکت-фактор тощо);

– моніторинг наукової діяльності (тобто, оцінювання продуктивності окремих вчених або ж наукових установ за критерієм публікаційної та цитатної активності);

– підтримування академічної доброчесності (оскільки саме наукометричні бази даних дають змогу виявити можливі порушення етики публікацій, такі як дублювання, самоцитування тощо).

Наразі перелік міжнародних наукометричних баз даних є досить великим, серед яких Scopus, Web of Science, MathSciNet, Google Scholar, Index Copernicus, MasterFilePremier тощо. Відповідні бази даних можуть бути розподілені за галуззю науки на: а) тих, що присвячені економічним наукам (Business Source Premier, Econlit); б) тих, що присвячені соціальним наукам (Wilson Social Sciences Abstracts, Journal Citation Reports® тощо); в) тих, що присвячені математичним наукам (MathSciNet, «ZBMATH – The database Zentralblatt MATH» тощо); г) тих, що присвячені гуманітарним наукам (Wilson Humanities Abstracts тощо); д) тих, що є універсальними (INSPEC, Wilson Applied Science & Technology, Wilson Business Abstracts, MasterFilePremier тощо).

Використання наукометричних баз даних активно впроваджується на території України. Примітним є те, що науковим установам та державним закладам вищої освіти гарантується за рахунок держави доступ до таких наукометричних баз даних, як Scopus, Web of Science, що передбачено Наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку забезпечення доступу закладів вищої освіти і наукових установ до електронних баз даних наукової інформації» [7]. Тож слушно видається думка про те, що в Україні найбільш визнаними, серед наукометричних баз даних, є Scopus та Web of Science. Якщо розглядати окремо Web of Science [8], то остання є однією з найбільших в світі пошукових платформ, що має вплив на глобальну наукову спільноту. Головна база Web of Science Core Collection включає такі журнальні колекції як: Science Citation Index Expanded (SCIE) для природничих та технічних наук; Social Sciences Citation Index (SSCI) для соціальних наук; Arts & Humanities Citation Index (AHCI) для гуманітарних наук; Emerging Sources Citation Index (ESCI) мультидисциплінарний індекс [4, с. 13].

2. Цифрові ідентифікатори дослідників. Це є один із ключових елементів визнання наукової діяльності, що дає змогу об'єднати

публікації одного автора. Цифровими ідентифікаторами дослідників, переважно найбільш використовуваними, є ORCID, ResearcherID та Scopus Author ID.

ORCID (Open Researcher and Contributor ID) є безкоштовним, унікальним та постійним ідентифікатором для використання фізичними особами під час дослідницької, наукової та інноваційної діяльності. ORCID є шістнадцятизначним номером, сумісним із ISO 27729 Міжнародним стандартним ідентифікатором назви, який асоціюється з науковцем та забезпечує автоматичні посилання на його дослідження. Важливим є те, що ідентифікатор ORCID не містить жодної інформації про особу, а тому ні за яких обставин особиста інформація дослідника не буде розголошена. Окрім того, ORCID розроблений як універсальний ідентифікатор на всю кар'єру вченого, оскільки він не містить жодної інформації, що може підлягати зміні протягом (наприклад, країна, навчальний заклад, галузь навчання тощо) [9].

ResearcherID та Scopus Author ID є ідентифікаторами, відповідно, у Web of Science та Scopus. Web of Science ResearcherID виявляє себе як унікальний ідентифікатор, який пов'язує дослідника з його публікаціями в наукометричній базі даних Web of Science. Наявність ідентифікатора вченого Web of Science виконує одразу декілька функцій, серед яких: правильна та остаточна ідентифікація автора; забезпечення правильного цитування робіт вчених у Web of Science; формування динамічних показників цитування з основної колекції Web of Science [10]. Scopus Author ID є унікальним постійним ідентифікатором, що присвоюється автору, який здійснює публікацію своїх досліджень в наукометричній базі даних Scopus. Даний ідентифікатор дає змогу автору відстежувати публікації та показники цитувань, що у цілому відображає наукову продуктивність дослідника [11].

З метою покращення статистики цитування та видимості дослідження можливим є проведення інтеграції ідентифікаторів авторів Scopus Author ID та ResearcherID до ORCID. Такі дії дозволять забезпечити автоматичну ідентифікацію автора незалежно від наукометричних баз даних.

Окремо звернемо увагу на створення профілю в Google Академія. Google Академія є широко доступною платформою, створеною на базі пошукової системи Google, яка зберігає повний текст наукових публікацій із чималою кількістю галузей науки дисциплін. Фактично, доступ є безкоштовним, а тому дослідники мають змогу переглянути текст обраної статті, авторство, видання тощо [4, с. 16]. Порівняно із профілями вчених ResearcherID та Scopus Author ID, профіль дослідника в Google Академія є менш статусним, адже відсутнім є суворий відбір наукових джерел, офі-

ційна модерація (а тому можливим є порушення академічної доброчесності) та інтеграція з іншими наукометричними системами. Проте позитивними аспектами створення профілю в Google Академія є доступність, автоматичне додання публікацій, здійснення індексацій широкого обсягу наукових результатів (статті, дисертаційні дослідження, магістерські роботи тощо), а тому він є досить часто використовуваний серед науковців. Як вказує Л.В. Строченко, створення профілю в Google Академія передбачає подальше додання до нього інформації про публікації вченого, що є наявними у такій наукометричній базі даних, що матиме наслідком автоматичне визначення h-індексу (рівня цитування) науковця [4, с. 16].

3. Індокси цитування. Індоксами цитування є кількісні показники, яка відображають обсяг наукового впливу результату наукової діяльності, дослідника або ж певного видання, що базується на кількості цитувань таких наукових робіт. Оскільки індокси цитування дають уявлення про оцінку якості наукових робіт та рейтингу науковців, то якщо індокси є високими, це свідчить про те, що вчений має визначний вплив на розвиток науки, про актуальність наукового інтересу, який він досліджує або ж про інноваційність застосовного ним підходу. На підтвердження, І.О. Кудінов обґрунтовує, що авторитетність наукових статей визначається саме через авторитетність (імпакт-фактор) журналу, в якому опублікована стаття, а також за індоксом цитування статті та індоксом цитованості її автора [12].

На сьогодні основними індоксами оцінювання обсягів цитування наукових робіт дослідників є індокси цитування, імпакт-фактор та індекс Гірша (h-індекс). Індоксом цитування (SCI), як звертають увагу В.Д. Гогунський та Г.О. Оборський, є реферативна база даних наукових публікацій, якою відбувається індексація посилання, що вказані у пристатейних списках цих та яка відображає кількісні показники таких посилань. Для проведення аналізу такого показника із наукових публікацій, які входять до реферативної бази, використовується бібліографічна інформація та списки цитованої літератури [13, с. 11]. Тобто, індекс цитування являє собою загальний обсяг цитувань наукових праць автора у різних наукометричних базах даних.

Імпакт-фактор є показником, який дає уявлення про середню кількість цитувань наукових праць, що були оприлюднені у науковому журналі, не показуючи при цьому якість окремої статті чи результативність вченого. Встановлення обсягу імпакт-фактору відбувається шляхом співвідношення кількості посилань на статті в журналі протягом поточного року до загальної кількості статей, надрукованих у цьому журналі за попередні два роки [14]. Фактично, розрахований

імпакт-фактор відображає науковий рівень журналу, якість опублікованих статей та є орієнтиром для скерування адресної фінансової підтримки перспективним науковцям [15, с. 347–348]. Тобто, чим більший показник імпакт-фактору, тим якіснішою є науковий журнал та опубліковані у ньому статті.

Індекс Гірша (h-індекс), на відміну від попередніх двох показників, являє собою кількісну характеристику продуктивності самого вченого, шляхом аналізу як кількості опублікованих наукових робіт, так і обсягу їх цитованості. Окрім того, індекс Гірша (h-індекс) може бути також застосований для здійснення оцінки кількісної характеристики продуктивності групи вчених, кафедри, факультету, університету, держави тощо. Визначення індексу Гірша відбувається шляхом розподілу опублікованих наукових статей за спаданням кількості їх цитувань [13, с. 11]. Для визначення дійсного рівня цитування наукових робіт та розуміння рейтингу науковця необхідним є аналіз індексу цитування, імпакт-фактору та індексу Гірша у своїй сукупності.

Окрім описаних вище елементів міжнародних систем визнання результатів наукової діяльності, до даного переліку доцільно додати академічні соціальні мережі міжнародного рівня (такі, як ResearchGate, Academia.edu, Mendeley, Publons тощо). Незважаючи на те, що дані платформи не є наукометричними базами даних офіційного рівня, вони активно використовуються дослідниками в якості допоміжних інструментів як академічної комунікації, так і поширення результатів наукової діяльності. До даного переліку також можна включити неформальні, але авторитетні форми академічної участі дослідників, які не фіксуються у наукометричних базах даних, проте мають істотний вплив на репутацію вченого. Сюди може бути віднесено: участь у міжнародних наукових конференціях та, відповідно, презентація наукових досліджень на міжнародному рівні; членство у редакційних колегіях міжнародних журналів, що свідчить про високий статус у науковій спільноті; проведення наукового рецензування статей для міжнародних журналів або конференцій, що дає уявлення експертності вченого. Вказане яскраво свідчить, що формування визнання результатів наукової діяльності учених базується не лише на таких показниках, як рівень цитування, цифрова ідентифікація автора та публікації у наукометричних базах даних, а й також враховує різного роду неформальні фактори, такі, як міжнародна наукова діяльність дослідників та підтримання взаємодії з іншими вченими через академічні соціальні мережі міжнародного рівня.

Висновки. Міжнародні системи визнання результатів наукової діяльності постають

у вигляді взаємопов'язаних технічно-інформаційних інструментів, що дають змогу забезпечити офіційне визнання наукових результатів вчених, як на національному, так і міжнародному рівнях, шляхом проведення їх систематизації, аналізу та ідентифікації автора.

Дослідження основних ознак міжнародних системи визнання результатів наукової діяльності дозволяє зробити висновок, що до них віднесено наступні: а) глобальний рівень охоплення (тобто, забезпечення доступу до наукової інформації та наукометричних баз даних для вчених з усього світу); б) наявність наукометричних критеріїв оцінювання продуктивності вчених, що дають змогу оцінити рівень впливу та якість наукової діяльності; в) відстеження наукових здобутків окремих авторів та їх цифрова ідентифікація; г) забезпечення існування та покращення системи рецензування наукових здобутків авторів (всі результати наукової діяльності дослідників перед тим, як бути оприлюдненими, проходять експертне рецензування, що є свідченням їхньої якості та академічної доброчесності).

Основними складовими міжнародних систем визнання результатів наукової діяльності є: 1) наукометричні бази даних, розподіл яких здійснюється за галуззю науки, та до яких віднесено, переважно Scopus, Web of Science, Crossref, OpenAlex тощо; 2) цифрові ідентифікатори дослідників (куди входять ORCID, ResearcherID, Scopus Author ID, профіль Google Scholar тощо); 3) індекси цитування (серед яких h-index, імпакт-фактор тощо). Окремо доцільно додати академічні соціальні мережі міжнародного рівня (ResearchGate, Academia.edu тощо) та участь дослідників у міжнародних конференціях, членство у редакційних колегіях, проведення рецензувань наукових робіт, що теж впливає на рівень визнання результатів наукової діяльності останніх.

Література

1. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 року № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>
2. Медведєва А. Зарубіжний досвід оцінювання ефективності наукової діяльності. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 6. С. 49–51.
3. Катеринчук І., Кулик В., Кравчук В. Принципи оцінювання результатів науково-технічної діяльності. *Вісник ТНТУ*. 2012. Т. 65. С. 154–161.
4. Строченко Л.В. Вітчизняні та міжнародні наукометричні бази даних: методичні рекомендації до вибіркового спецкурсу для здобувачів вищої освіти III (освітньо-наукового) ступеня спеціальності 035 «Філологія». Одеса: ПоліПринт, 2020. 24 с.
5. Отодьюк І.В. Оцінка результатів наукової діяльності в Україні: нормативно-правовий аспект. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2011. № 3. С. 38–44.
6. Наукометричні бази даних. Офіційний сайт Державного університету інфраструктури та техно-

логій. URL: <https://duit.edu.ua/research-activities/scientometry/>

7. Про затвердження Порядку забезпечення доступу закладів вищої освіти і наукових установ до електронних баз даних наукової інформації : Наказ МОН України від 27.02.2019 року № 269. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0463-19#Text>

8. Web of Science platform. URL: <https://clarivate.com/academia-government/scientific-and-academic-research/research-discovery-and-referencing/web-of-science/>

9. ORCID Platform. URL: <https://info.orcid.org/researchers/>

10. Web of Science ResearcherID. URL: <https://webofscience.help.clarivate.com/Content/wos-researcher-id.htm>

11. Scopus ID and author profile. URL: <https://research-hub.auckland.ac.nz/researcher-profiles-and-ids/scopus-ID>

12. Кудінов І.О. Основи наукового цитування. URL: <https://www.donnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/8/2019/08/Kudinov-I.O.-Osnovi-naukovogo-czitivannya.pdf>

13. Гогунський В.Д., Оборський Г.О. Наукометричні бази: характеристика, можливості і завдання. Матеріали науково-методичного семінару «*Шляхи реалізації кредитно-модульної системи*». 2014. С. 3–12.

14. Михріна О.Б. Індекси цитування наукових праць: інструменти, особливості та недоліки. Науково-політичний журнал «*Наша перспектива*». URL: <https://www.perspektyva.in.ua/naukovyj-prostir/porady-naukovtsy/indeksy-tsytuvannya-naukovyh-prats-ins/>

15. Ревак І. О. Методичні підходи до оцінювання наукової діяльності в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2012. Вип. 2. С. 343–353.

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 342.7:342.9:355.01

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.8>**О. В. Галунько***доктор філософії у галузі «Право»,
старший науковий співробітник**Науково-дослідного інституту морського і космічного права,
докторант Науково-дослідного інституту публічного права,
військовослужбовець збройних сил України
orcid.org/0000-0002-6065-4300*

ВИКОРИСТАННЯ РЕБ ЦИВІЛЬНИМИ ОСОБАМИ ПРИ ЗАКОННОМУ ЗНАХОДЖЕННІ В ЗОНІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ ЯК НЕВІД'ЄМНЕ ПРИРОДНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

У статті обґрунтовано, що в умовах повномасштабної російської агресії проти України використання цивільними особами засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ) у зоні бойового зіткнення та в межах 30-кілометрової відстані набуває ознак невід'ємного природного права на захист життя, здоров'я та безпеки. Підкреслено, що сучасне ведення війни з використанням дронів та подавлення їх шляхом РЕБ є доцільним як для держави так і для цивільних громадян та людей з метою забезпечення невід'ємного права на життя та здоров'я. Згідно з офіційними звітами Управління Верховного комісара ООН з прав людини, російські дрони призводять до загибелі та поранення сотень цивільних осіб, що свідчить про нові виклики правовому регулюванню у сфері захисту громадян. Встановлено, що заборона приватного використання РЕБ у таких ситуаціях суперечить принципу верховенства права, оскільки не відповідає ідеям свободи, рівності, справедливості та гуманізму. Доведено, що право на життя, безпеку та захист від загроз є базовими природними правами, визначеними Конституцією України, які не можуть бути обмежені навіть у період воєнного стану. Верховенство права, у розумінні Конституційного Суду України, не зводиться лише до законодавства, а включає також моральні норми, звичаї та історично обґрунтовані соціальні регулятори, що легітимізують право людини на самозахист. У статті наголошено, що за нових технологічних умов війни електромагнітна оборона, здійснена цивільними особами, стає формою гуманітарного самозахисту. Окреслено наукові підходи до формування концепції природного права цивільних осіб на застосування засобів РЕБ в умовах воєнних загроз. Зазначено, що легалізація такого права має важливе значення для гармонізації національної безпеки з конституційними гарантіями та є необхідною передумовою удосконалення законодавства України. Підкреслено доцільність внесення змін до законів України «Про національну безпеку», «Про електронні комунікації» та Кримінального кодексу з метою унормування правового статусу цивільного користування РЕБ.

Ключові слова: гуманізм, конституційні гарантії, національна безпека, невід'ємні природні права, право на життя і здоров'я, права людини, російська агресія, російські терористи, самозахист, смерть та тілесні ушкодження, справедливість, рівність.

Halunko O. V. USE OF LABOR BY CIVILIANS WHILE LEGALLY PRESENT IN THE ZONE OF COMBAT, AS AN INALIENABLE NATURAL RIGHT OF HUMANS AND CITIZENS

The article substantiates that under the conditions of the full-scale Russian aggression against Ukraine, the use of electronic warfare (EW) devices by civilians within the combat zone and within a 30-kilometer radius acquires the features of an inalienable natural right to protect life, health, and security. It is emphasized that modern warfare increasingly relies on drones, and their suppression through EW is rational both for the state and for civilians as a means of ensuring the inalienable right to life and health. According to the official reports of the United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, Russian drones have caused the death and injury of hundreds of civilians, which highlights new challenges for legal regulation in the field of civilian protection. It is established that the prohibition of private use of EW in such circumstances contradicts the principle of the rule of law, as it is inconsistent with the ideas of freedom, equality, justice, and humanism. It is proved that the rights to life, security, and protection from threats are fundamental natural rights defined by the Constitution of Ukraine, which cannot be restricted even during martial law. The rule of law, in the understanding of the Constitutional Court of Ukraine, is not limited to legislation, but also includes moral norms, customs, and historically justified social regulators that legitimize the human right to self-defense. The article emphasizes that under the new technological conditions of warfare, electromagnetic defense carried out by civilians becomes a form of humanitarian self-protection. Scientific approaches to the formation of the concept of civilians' natural right to use EW devices under wartime threats are outlined. It is stated that the legalization of such a right is essential for harmonizing national security with constitutional guarantees and is a necessary precondition for improving national legislation. It highlights the expediency of amending the Laws of Ukraine "On National Security," "On Electronic Communications," and the Criminal Code in order to regulate the legal status of civilian use of EW.

Key words: aggression, constitutional guarantees, death and bodily injuries, electronic warfare, equality, freedom, humanitarianism, inalienable natural rights, justice, life and health, national security, protection, Russian terrorists, Russian war of aggression, self-defense.

Вступ. Повномасштабна російська агресія проти України спричинила появу нових форм ведення війни, в яких ключову роль відіграє використання безпілотних літальних апаратів та їх електромагнітне подавлення. Згідно з офіційним звітом Управління Верховного комісара

ООН з прав людини внаслідок атак російських дронів в Україні загинули сотні а поранені тисячі цивільних осіб. Ці дані доводять, що сучасна війна в Україні характеризується новим методом ураження цивільного середовища, що створює нові ризики для права людей на життя, здоров'я та особисту безпеку.

Факт масового ураження цивільних осіб дронами об'єктивно породжує питання застосування засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ) не лише військовими формуваннями, а й цивільними, які законно перебувають у зоні ведення бойових дій або в межах 30-кілометрового доступу до неї. Конституція України проголошує життя і здоров'я людини найвищою соціальною цінністю та встановлює обов'язок держави гарантувати їх захист, навіть в умовах воєнного стану. Закріплює, що права і свободи людини не є вичерпними та можуть бути розширені за умов виникнення нових загроз чи соціально-технологічних обставин. Відповідно, право на застосування цивільними особами засобів РЕБ в зоні активних бойових дій набуває ознак природного права, спрямованого на захист життя, здоров'я та безпеки людини. Заборона таких засобів у ситуації доведеної смертельної небезпеки від дронів не лише суперечить принципу верховенства права, але й порушує фундаментальне право людини на життя.

Тому наукове обґрунтування легального використання цивільними особами засобів РЕБ в умовах близькості до зони бойових дій не лише має концептуальне значення, але й відкриває перспективи внесення змін до законодавства України. Актуальність цієї проблематики зумовлена необхідністю поєднати вимоги національної безпеки з конституційними гарантіями захисту життя, здоров'я і безпеки людини, а також адаптувати правове регулювання до нових технологічних реалій війни, у якій електромагнітна оборона фактично стала інструментом гуманітарного захисту цивільних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До окремих проблем технічного та філософсько-правового використання РЕБ звертали свою увагу вітчизняні та зарубіжні вчені Р. Т. Бибик, Б. Блю Бьорд, З. Хайг, Р. Лоулесс, С. Ломака, Х. Насу, І. Р. Опірський, Ю. О. Саричев, В. Солодов, А. Р. Сорокін, Д. О. Шаманов та інші. Проте безпосередньо питання визнання в певних виключних випадках РЕБ як невід'ємного природного права людини і громадянина вони не аналізували.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі ґрунтовного матеріалу, доктринальних підходів до цієї проблематики та норм Конституції України сформулювати гіпотезу про те, що використання РЕБ цивільними особами при законному пере-

буванні в зоні ведення бойових дій може розглядатися як невід'ємне природне право людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Радіоелектронна боротьба (РЕБ) є комплексом технологічних і організаційних заходів, спрямованих на вплив на радіоелектронні засоби противника з метою порушення їх роботи або повного нейтралізування. Вона охоплює створення перешкод, глушіння сигналів, перехоплення інформації та захист власних систем від аналогічних дій супротивника. Головна мета РЕБ полягає не лише у зниженні ефективності дій противника, а й у забезпеченні безперервного функціонування власних електронних і навігаційних систем. У сучасних військових конфліктах роль РЕБ зросла, оскільки значна частина управління військами, зв'язку, розвідки і координування здійснюється через цифрові та радіочастотні канали. РЕБ перетворилася на ключовий елемент інформаційного домінування, формуючи нову тактику цифрового поля бою. Класифікація РЕБ передбачає поділ за призначенням, формою застосування та способом впливу. За призначенням виокремлюють наступальну РЕБ, що спрямована на порушення роботи систем противника, і оборонну РЕБ, яка забезпечує захист власних систем зв'язку та управління. За формою застосування РЕБ існують величезна кількість яка поділяється на їх мету. Портативні системи РЕБ використовуються безпосередньо на певних ділянках, автомобільні засоби РЕБ забезпечують мобільність та локальний захист під час переміщення військ, а стаціонарні – охоплюють значні території. Дрони з функціями РЕБ дозволяють здійснювати дистанційне придушення сигналів та ведення електронної розвідки з мінімальним ризиком для персоналу. За способом впливу на радіоелектронні системи РЕБ поділяється на радіоелектронну розвідку, радіоелектронний захист та радіоелектронне придушення. Радіоелектронна розвідка здійснюється з метою виявлення, аналізу та моніторингу сигналів противника, включаючи роботу дронів, засобів зв'язку та систем управління. Радіоелектронний захист полягає у створенні умов, за яких власні системи залишаються стійкими до перешкод, перехоплення та глушіння. Радіоелектронне придушення є активним впливом, що порушує або блокує роботу електронних систем противника за допомогою глушіння, спотворення сигналів чи створення фальшивих радіочастот [1].

Радіоелектронна боротьба (РЕБ) у сучасній парадигмі правових досліджень розглядається не лише як система військово-технічних заходів, але й як багаторівневу публічно-адміністративну систему реалізації інформаційного, комунікаційного, оборонного та безпекового сувереніте-

ту держави. Наукова доктрина підтверджує, що феномен РЕБ охоплює як технологічні, так і нормативно-правові виміри, поєднує сферу національної безпеки, інформаційної політики, електронного урядування та публічного адміністрування оборонними ресурсами [2].

Американські вчені Р. Лоулесс і Х. Насу, які є провідними фахівцями у галузі міжнародного гуманітарного права та дослідження правового регулювання сучасних військових технологій, працюють у Військовій академії США «Вест-Пойнт» та спеціалізуються на правовій кваліфікації електромагнітних, кібер- та космічних операцій, вважають, що правова сутність радіоелектронної боротьби полягає у регламентованій протидії незаконному або ворожому використанню електромагнітного спектра, який вважається обмеженим стратегічним ресурсом у сфері міжнародної безпеки. Згідно з положеннями міжнародного гуманітарного права, діяльність у сфері РЕБ не може виходити за межі принципів розрізнення, пропорційності та заборони зайвих страждань. Використання РЕБ допускається лише у випадках, коли воно спрямоване на законні військові цілі та не створює небезпеки для цивільної інфраструктури, зокрема лікарень, рятувальних служб, а також об'єктів критичної комунікації. Це означає, що навіть без фізичного руйнування, електромагнітне втручання може вважатися нападом, якщо воно спричиняє або передбачувано може спричинити шкоду об'єктам, які перебувають під захистом міжнародного права. Правове регулювання РЕБ ґрунтується на тому, що втручання у засоби зв'язку, навігації та управління військами вважається формою застосування військової сили, навіть якщо не спричиняє фізичного знищення об'єкта. Водночас міжнародне право допускає тимчасове перешкоджання сигналам супротивника, за умови, що таке втручання не має на меті заподіяння шкоди цивільним особам або не порушує функціонування медичних, рятувальних чи гуманітарних служб. Особливе значення має принцип передбачуваності наслідків, згідно з яким навіть тимчасове або нематеріальне втручання може бути визнане порушенням права, якщо його наслідки могли бути об'єктивно передбачені. Сучасна правова інтерпретація РЕБ визнає, що надмірне застосування електромагнітного впливу може порушувати не тільки правила ведення війни, але й загальні принципи права людини, включно з правом на життя, медичний захист і безпечне середовище. У зв'язку з розвитком високочастотних і спрямованих енергетичних засобів, РЕБ дедалі частіше розглядається як потенційний вид зброї, здатної завдати прямої

фізичної або психологічної шкоди людині. Відтак держави зобов'язані перевіряти нові електромагнітні системи на предмет відповідності нормам міжнародного гуманітарного права відповідно до статті 36 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій. Розробка правових систем контролю РЕБ стає одним із ключових напрямів у сфері воєнного права, кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури [3].

Ми вважаємо таку думку американських вчених проте війна дронів вперше в реальності світового воєнного мистецтва іде саме в Україні. На основі звіту ОНСНР, щодо загибелі та поранення цивільних осіб, зокрема медиків і рятувальників, внаслідок атак дронами в Україні треба підкреслити, що тільки за підтвердженими даними в період з 24 лютого 2022 року до 30 квітня 2025 року внаслідок атак російських безпілотних літальних апаратів на території України загинуло щонайменше 395 цивільних осіб, серед яких 285 чоловіків, 107 жінок, двоє дівчаток і один хлопчик. Поранення отримали щонайменше 2635 цивільних, включно з 1717 чоловіками, 832 жінками, 33 хлопчиками, 24 дівчатками і 29 дорослими, стаття яких не встановлена. Близько 89% усіх втрат серед цивільного населення стали наслідком застосування безпілотників на територіях, контрольованих Урядом України. Найбільше постраждала Херсонська область, де задокументовано 62% усіх жертв – 179 загиблих та 1481 поранених. Атаки дронів здійснювалися як по житлових районах і ринках, так і по місцях надання допомоги постраждалим, що свідчить про цілеспрямований характер дій. Такі обставини вказують на систематичне використання дронів як засобу прямого ураження цивільних, що є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права. Окремо звіт фіксує атаки дронів на медичний транспорт, бригади екстреної допомоги та рятувальників, які були належним чином ідентифіковані, що є особливо тяжким порушенням міжнародного права. Зафіксовано щонайменше 29 випадків атак на швидкі допомоги та екстрених медиків, унаслідок чого загинули щонайменше двоє цивільних і були поранені щонайменше 34 особи, включно з лікарями, парамедиками та водіями медичного транспорту. Дрони атакували не лише під час руху швидких до місця подій, але й здійснювали так звані «подвійні удари» по рятувальниках, які вже надавали допомогу постраждалим. Такі дії спричиняли не лише людські втрати, але й блокували евакуацію поранених, руйнували медичний транспорт і У звіті ОНСНР наголошено, що навмисні атаки на медиків та рятувальників, які належним чином ідентифіковані,

кваліфікуються як воєнний злочин згідно зі Статутом Міжнародного кримінального суду, статтею 8(2)(b)(XXIV) [4].

Тим самим, громадян України на лінії бойового зіткнення та 30 км від неї вбивають та калічать російські дрони, а користуватися засобами захисту від них у формі РЕБ приватні особи не мають права.

Згідно з чисельним та ієрархічним законодавством використання засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ) цивільними особами в Україні є суворо обмеженим та забороненим. Закон України «Про національну безпеку України» визначає, що забезпечення РЕБ належить виключно до компетенції Міністерства оборони України, Генерального штабу, Служби безпеки України та Державної служби спеціального зв'язку і захисту інформації [5]. Цивільні особи не мають права не лише застосовувати засоби РЕБ, але й володіти ними, оскільки такі пристрої можуть порушувати роботу зв'язку, радіолокаційних систем, авіанavigації та екстрених медичних сервісів. Закон України «Про електронні комунікації» прямо забороняє цивільним особам здійснювати втручання в електромагнітне середовище, включно з глушінням, перехопленням або зміненням електронних сигналів. Використання цивільними будь-яких засобів РЕБ кваліфікується як несанкціоноване втручання в електромагнітний спектр і тягне адміністративну або кримінальну відповідальність [6].

Кримінальна відповідальність за незаконне володіння або використання засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ) цивільними особами в Україні базується на положеннях статей 361, 361-1, 361-2, 362 та 363-1 Кримінального кодексу України, які охоплюють втручання у роботу інформаційних і електронних систем та розповсюдження технічних засобів для такого втручання. Стаття 361 КК України передбачає покарання за несанкціоноване втручання в роботу електронних комунікаційних систем, що охоплює блокування або придушення сигналів, включаючи застосування засобів РЕБ. Стаття 361-1 встановлює кримінальну відповідальність за створення, придбання, збут або розповсюдження технічних засобів електронного придушення (засобів РЕБ), навіть якщо вони не були застосовані. Стаття 361-2 передбачає відповідальність за незаконне копіювання або розповсюдження інформації, отриманої через електронне перехоплення, що є типовим наслідком використання РЕБ. Якщо особа мала доступ до захищених систем і використала РЕБ для блокування, знищення або копіювання інформації, застосовується стаття 362, яка посилює покарання до позбавлення волі. Стаття 363-1 криміналізує умисне втручання в електронні мережі шляхом масово-

го розповсюдження сигналів, що також охоплює глушіння, блокування або параліч зв'язку за допомогою РЕБ. Особливою ознакою кримінальної відповідальності за застосування засобів РЕБ цивільними особами є суттєве посилення санкцій в умовах воєнного стану. Частина п'ята статті 361 передбачає, що втручання в електронні системи, яке призвело до блокування сигналів або створення загрози обороні держави під час воєнного стану, карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років [7].

Однак, у статті 3 Конституції України закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, що визначає гуманістичну природу української державності. Саме права і свободи людини та їх гарантії формують зміст, спрямованість і межі діяльності держави, яка не тільки організовує публічне адміністрування, а й несе юридичну відповідальність перед людиною за результати своєї діяльності. Ствердження що, правовий захист і реальне забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, що надає їм пріоритетного статусу над будь-якими публічними або політичними інтересами. Таким чином, держава виступає не носієм влади над людиною, а її гарантом, охоронцем і відповідальним суб'єктом, покликаним забезпечити безпеку, свободу, гідність та правовий порядок. У статті 22 Конституції України закріплено, що права і свободи людини і громадянина не є вичерпними, що відкриває можливість їхнього розширення, доповнення та еволюційного розвитку в умовах зміни суспільних потреб і технологічного прогресу. Конституційні права і свободи гарантуються та не можуть бути скасовані, що встановлює їхню стабільність і недоторканність навіть в умовах надзвичайних обставин. Розвиток нових прав може відбуватися шляхом їх визнання (легалізації) Конституційним Судом України, законодавцем або міжнародним правом, що імплементується в українську правову систему [8].

Згідно з рішеннями Конституційного суду України верховенство права – це панування права в суспільстві. Воно вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути наповнені передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що воно не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема: норми моралі; традиції; звичаї, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права. Таке розуміння права не дає підстав для його ототож-

нення із законом, який іноді може бути й несправедливим, зокрема щодо обмеження свободи й рівності особи [9].

Ні в кого не виникає сумніву що ефективний РЕБ рятує життя і здоров'я людей в тому числі цивільних. Відповідно, на наш погляд володіння та використання засобів РЕБ є невід'ємним в умовах повномасштабного російського терористичного вторгнення природним правом цивільних осіб що знаходяться на лінії зіткнення а також 30 кілометрів від неї. Будь-яка кримінальна відповідальність щодо таких осіб які мають у власності або використовують РЕБ має вважатися протиправною. Навіть без змін і доповнень до законодавства.

Проте не личить правовій демократичній державі яка є переднім бастіоном захисту західних цінностей у формі демократії верховенства права від російських загарбників, не врегулювати це питання на основі змін і доповнень до відповідних законів.

Висновки. Отже, право цивільних осіб які знаходяться на лінії зіткнення а також 30 кілометрів від неї на володіння та використання засобів РЕБ є природним правом людини і громадянина. Будь-яка юридична відповідальність за такі діяння буде протиправною. Це питання необхідно невідкладно врегулювати у діючих законах шляхом внесення до них змін і доповнень.

Література

1. Blue Bird. (2024). Що таке РЕБ? Blue-Bird.tech. URL: <https://www.blue-bird.tech/news/shho-take-reb/>
2. Haig Z. (2009). Intelligence and electronic warfare on the digital battlefield. *Надмёрнөк*, IV(3). pp. 259–270.
3. Lawless R. Nasu H. (2024). Electronic Warfare and the Law of Armed Conflict. Lieber Institute West Point. URL: <https://lieber.westpoint.edu/electronic-warfare-law-of-armed-conflict/>

4. Deadly Drones: Civilians at Risk from Short-Range Drones in Frontline Areas of Ukraine. (2025). Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-06/Deadly%20Drones.%20Civilians%20at%20Risk%20from%20Short-Range%20Drones%20in%20Frontline%20Areas%20of%20Ukraine_ENG.pdf

5. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. ст. 241.

6. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 року № 1089-IX. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20>

7. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. ст.131

8. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141

9. Верховенство права. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. 2024. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>

10. Бирик, Р. Т. Опіський, І. Р. Електромагнітні загрози в сучасних конфліктах: аналіз характеристик джерел РЕБ та їх вплив на ефективність систем засобів ураження. *Кибербезпека: освіта, наука, техніка*, 2025. № 3(27) С. 193–204. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2025.27.748>

11. Ломача С., Солодов В. Радіоелектронна боротьба: що потрібно знати кожному. *Радіоелектроніка та молодь у ХХІ столітті* : матеріали 29-го Міжнарод. молодіж. форуму, 16–19 квітня 2025 р. Харків : ХНУРЕ, 2025. Т. 3. С. 229–230.

12. Опіський, І. Р., Бирик, Р. Т. Дослідження сучасних методів РЕБ та методів її протидії. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. 2023. № 29(2). С. 88–97. <https://doi.org/10.18372/2225-5036.29.17873>

13. Саричев, Ю. О. Радіоелектронний захист як вид інформаційного забезпечення в системі державного управління у військовій сфері. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2019. № 3–4 (23–24). С. 64–75.

14. Шаманов Д. О., Сорокін А. Р. Аналіз сучасних методів радіоелектронної боротьби. *Системи управління, навігації та зв'язку*. № (1). С. 211–214. <https://doi.org/10.26906/SUNZ.2024.1.211>

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 342.7:82(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.9>

Д. І. Двейрін

аспірант

Київського університету інтелектуальної власності та права

orcid.org/0009-0008-9736-5693

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

У статті здійснено науковий аналіз суб'єктів правового регулювання електроенергетичної безпеки України як системи інституцій, що забезпечують стабільність, безперервність і безпечність функціонування енергетичного сектору. Розкрито доктринальне тлумачення поняття «суб'єкт» у філософському, соціально-нормативному та правовому контекстах, що дозволяє окреслити його значення як носія юридичних прав та обов'язків у сфері публічного адміністрування. Показано відмінності між суб'єктами права та суб'єктами правовідносин, з урахуванням їх участі у публічній і приватній правових сферах, а також особливості правового статусу фізичних осіб у контексті громадянства, спеціального статусу та участі в адміністративних відносинах. Особливу увагу приділено суб'єктам електроенергетичної безпеки, визначеним законодавством України. До центральних інституцій віднесено Регулятора, який забезпечує нормативне встановлення правил ринку, здійснює контроль, нагляд та ліцензування. Окреслено роль операторів системи передачі та розподілу, діяльність яких спрямована на технічну безпеку, підтримання балансу та довгострокову стійкість енергомереж. Розкрито статус НЕК «Укренерго» як оператора системи передачі європейського зразка, відповідального за диспетчеризацію, експлуатацію інфраструктури, інтеграцію міждержавних мереж і розвиток енергетичної системи. Проаналізовано функції органів виконавчої влади, насамперед Міністерства енергетики України, що формує державну політику у сфері енергетичної безпеки, здійснює нормотворчість, координацію суб'єктів та нагляд за безпечністю енергетичних процесів. Значне місце відведено суб'єктам захисту критичної інфраструктури, включно зі спеціальними органами безпеки, місцевими органами влади та операторами критичних об'єктів, які забезпечують реагування на загрози та підвищення стійкості енергетичного сектору. Підкреслено, що ефективність електроенергетичної безпеки залежить від узгодженої діяльності всіх суб'єктів, їх нормативної взаємодії та відповідального виконання повноважень. Сформуовано висновок про багаторівневий характер системи, де кожен суб'єкт виконує визначені законом функції, забезпечуючи стабільність і надійність енергопостачання в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: адміністрування, безпека, виконавча влада, взаємодія, енергетика, енергосистема, інфраструктура, нормативне регулювання, оператори, публічна влада, регуляторні органи, ринок, споживачі, суб'єкти, технічне забезпечення, стійкість, юридичний статус.

Dveirin D. I. ENTITIES OF LEGAL REGULATION OF ELECTRICITY SECURITY IN UKRAINE

The article provides a comprehensive analysis of the subjects involved in the legal regulation of Ukraine's electric power security as a branched system of institutions ensuring the stability, continuity, and safety of the functioning of the energy sector. The doctrinal interpretation of the concept of "subject" is examined in philosophical, socio-normative, and legal contexts, which makes it possible to outline its meaning as a bearer of legal rights and obligations within the sphere of public administration. The distinction between subjects of law and subjects of legal relations is highlighted, taking into account their participation in public and private legal spheres, as well as the peculiarities of the legal status of individuals in the context of citizenship, special status, and involvement in administrative relations. Special attention is paid to the subjects of electric power security defined by Ukrainian legislation. Central institutions include the Regulator (NEURC), which establishes market rules, carries out oversight, control, and licensing. The role of transmission and distribution system operators is outlined, with their activities aimed at ensuring technical safety, system balancing, and long-term resilience of power networks. The status of NPC "Ukrenergo" as a European-model transmission system operator responsible for dispatching, infrastructure operation, interconnection integration, and development of the national power system is detailed. The functions of executive authorities, particularly the Ministry of Energy of Ukraine, are analyzed, including the formation of state policy in the field of energy security, rule-making, coordination of sectoral actors, and oversight of energy-related safety processes. Significant attention is given to the subjects responsible for critical infrastructure protection, including security agencies, local authorities, and operators of critical facilities, which ensure threat response and reinforcement of the energy sector's resilience. The article emphasizes that the effectiveness of electric power security depends on coordinated activity, normative interaction, and responsible fulfilment of powers by all actors. It concludes that the system is multilevel, with each subject performing legally defined functions that ensure the stability and reliability of electricity supply under current challenges.

Key words: administration, consumers, energy sector, energy system, executive authority, infrastructure, interaction, legal status, operators, public authority, regulation, regulatory bodies, resilience, safety, stability, subjects, technical support.

Вступ. Електроенергетична безпека є ключовою складовою національної безпеки держави, оскільки стабільність функціонування енергетичного сектору прямо впливає на економічний розвиток, обороноздатність і соціальну стабільність. Сучасні умови вимагають комплексного

підходу до визначення кола суб'єктів, які забезпечують безпеку енергосистеми, з урахуванням їхніх повноважень, правового статусу та взаємодії у межах нормативно врегульованих відносин. Особливого значення набуває дослідження правової природи зазначених суб'єктів, оскільки від

їх узгодженої діяльності залежить ефективність функціонування енергетичної інфраструктури. Важливим є також аналіз міжгалузевих аспектів, адже електроенергетична безпека охоплює як технічний, так і правовий, організаційний та інституційний рівні.

Правовий статус суб'єктів у сфері електроенергетичної безпеки характеризується багаторівневістю та різноманітністю, що охоплює органи публічної влади, операторів інфраструктури, учасників ринку, споживачів, а також спеціалізовані інституції, відповідальні за захист критичної інфраструктури. Кожен із цих суб'єктів виконує визначені законом функції, які у сукупності формують систему забезпечення стійкості та надійності енергетичного сектору. Вивчення їхніх повноважень дає змогу з'ясувати особливості регуляторного впливу, специфіку нормативного закріплення ролей і розмежування відповідальності. Важливим аспектом є також аналіз правосуб'єктності, оскільки саме вона визначає можливість участі відповідних інституцій у публічних і приватних правовідносинах.

Попри наявність широкого кола суб'єктів, законодавче врегулювання їхніх повноважень та взаємодії часто має фрагментарний характер, що створює прогалини у здійсненні функцій із забезпечення електроенергетичної безпеки. Наявні нормативні акти не завжди містять узгоджені положення щодо розмежування компетенцій, що ускладнює координацію дій між органами публічної влади та операторами енергетичної інфраструктури. Додаткові труднощі виникають у зв'язку з динамічністю ринку електричної енергії, появою нових учасників та необхідністю адаптації до європейських стандартів. Нерідко спостерігається недостатня прозорість договірних відносин, низький рівень фінансової дисципліни та обмеженість інституційних можливостей окремих суб'єктів.

Підвищена увага до електроенергетичної безпеки зумовлена сучасними викликами, пов'язаними з воєнними загрозами, кібератаками, нестабільністю енергетичних ринків та зростаючою роллю відновлюваних джерел енергії. У цих умовах важливо забезпечити чітку ієрархію, визначеність повноважень та узгодженість дій суб'єктів, відповідальних за безпечне функціонування енергетичної системи. Високий рівень залежності економіки від електропостачання підсилює значення правового регулювання, яке має гарантувати ефективне реагування на загрози й забезпечення надійності енергетичної інфраструктури. Дослідження суб'єктів у цій сфері є актуальним також у контексті євроінтеграційного курсу України, що передбачає гармонізацію законодавства із стандартами Європейського Союзу. Саме тому вивчення проблематики правового статусу

й ролі відповідних суб'єктів набуває особливого значення для формування сучасної моделі електроенергетичної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях, присвячених правовому регулюванню електроенергетичної безпеки, системність нормативного впливу висвітлюється через аналіз загальнотеоретичних положень права та прикладних аспектів функціонування енергетичного сектору. Дослідники акцентують увагу на визначенні критеріїв соціальної значущості та юридичної формалізованості відносин, що підлягають правовому впорядкуванню, а також на стадійності формування й реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, а саме А. Андреев, В. Галунько, І. Губарева, Н. Кузьминчук, В. Криворучко, В. Прилипко, Т. Салашенко та інші. У працях простежується тенденція до поєднання правових, організаційних і технічних підходів, що формують комплексне бачення правового регулювання електроенергетичної безпеки.

Мета статті є визначення та наукове обґрунтування кола суб'єктів, їх повноважень і взаємодії у сфері правового регулювання електроенергетичної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Згідно із тлумачним словником української мови поняття «суб'єкт» охоплює багатовимірну характеристику людини або організації як активного носія волі, свідомості, прав та обов'язків. Його зміст поєднує філософське розуміння здатності до пізнання та цілеспрямованої діяльності, соціально-книжне трактування як учасника певного процесу, юридичне значення як носія правового статусу, медичне бачення людини з її фізичними та психічними властивостями, а також мовознавчий зміст як логічний чи граматичний центр висловлення. Суб'єкт є універсальною категорією, що відображає активну роль особи або організації у різних сферах людської діяльності та накового пізнання [1]. В контексті написання нашої роботи найдоречнішим є тлумачення «суб'єкта» як особи або організації носія прав та обов'язків, оскільки саме воно відображає зміст категорії в правовій доктрині та законодавстві. Це значення забезпечує коректне використання терміна у контексті правосуб'єктності, участі у правовідносинах та визначенні правового статусу.

В теорії права суб'єкти правовідносин визначаються як суб'єкти права, які вступають у правовідносини для реалізації своїх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Підкреслюється, що поняття суб'єктів правовідносин і суб'єктів права хоча й пов'язані, але не завжди збігаються за змістом. Висвітлено поділ суб'єктів правовідносин на індивідуальних та колективних, залежно від їхньої правової природи. Окремо наголошується на участі суб'єктів приватного

права у майнових та немайнових правовідносинах. Значну увагу приділено суб'єктам публічного права, якими є органи державної влади, органи місцевого самоврядування та посадові особи, що реалізують владні повноваження. Розкривається можливість участі фізичних і юридичних осіб у публічних правовідносинах як носіїв відповідних прав і обов'язків. Виділено також специфічні суб'єкти, такі як держава, Автономна Республіка Крим та територіальні громади, які беруть участь у публічних і приватних правовідносинах. Послідовно окреслюється багаторівнева система суб'єктів правовідносин, підкреслюючи їхню роль у реалізації та охороні прав і обов'язків у різних правових сферах [2, с. 234–238].

В адміністративному праві розкривається зміст фізичних осіб як суб'єктів адміністративного права та їх місце в системі публічного адміністрування. Послідовно визначається співвідношення понять «людина», «особа», «особистість» і «громадянин», що дозволяє окреслити правову природу фізичної особи. Наголошується, що у нормативно-правових актах термін «особа» використовується для позначення суб'єкта права, наділеного суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Поняття «фізична особа» у цьому контексті трактується як носій прав і обов'язків у сфері публічного адміністрування, здатний брати участь в адміністративних правовідносинах. Окремо підкреслено поділ фізичних осіб на категорії, зокрема громадян України, іноземців, осіб без громадянства, біженців та інших суб'єктів зі спеціальним статусом. Розкривається зміст громадянства як правового зв'язку між особою та державою, що визначає їхні взаємні права й обов'язки. Наведено особливості адміністративно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства, включно з їхніми правами, обмеженнями й принципами правового режиму. Вказується, що відмінності у статусах обумовлюють різні обсяги адміністративної правосдатності, дієздатності та деліктоздатності, які визначають участь фізичних осіб у публічному адмініструванні [3, с. 110–129].

Отже, поняття «суб'єкт» у сучасній доктрині трактується як багатовимірна категорія, що охоплює людину або організацію як носія волі, свідомості, прав та юридичних обов'язків, а в правовій площині як учасника правовідносин, наділеного відповідним правовим статусом. У теорії права суб'єктами правовідносин визнаються індивідуальні та колективні утворення, що реалізують суб'єктивні права й обов'язки, при цьому вони можуть не збігатися за змістом із поняттям «суб'єкти права». Особливе місце займають суб'єкти публічного права органи державної влади, місцевого самоврядування, посадові особи, а також специфічні учасники, як-от

держава чи територіальні громади. В адміністративному праві фізична особа розглядається як суб'єкт публічного адміністрування, здатний брати участь в адміністративних правовідносинах завдяки наданій законом правосдатності та дієздатності. Розмежування категорій «людина», «особа», «особистість» і «громадянин» дозволяє визначити зміст та межі адміністративно-правового статусу різних груп фізичних осіб, включно з іноземцями та особами без громадянства.

В. Криворучко розкрила зміст та значення органів виконавчої влади як ключових суб'єктів публічного адміністрування, що забезпечують реалізацію державної політики в економічній, соціально-культурній, безпековій та інших сферах. Підкреслюється, що ці органи є носіями адміністративної правосуб'єктності, оскільки володіють правами та обов'язками у сфері публічного адміністрування й реалізують їх через адміністративний процес. Важливим акцентом є те, що органи виконавчої влади поєднують правотворчу, правозастосовну та правоохоронну діяльність, що забезпечує їхню провідну роль у державному управлінні. Детально розглянуто особливості їх правового статусу, компетенції, ієрархічності та організаційної структури, що зумовлює їхню здатність впливати на всі сфери життя держави. Наголошується, що саме вони є основою виконавчої влади, а їх діяльність характеризується постійністю, організуючим впливом та універсальністю. Значну увагу приділено ознакам виконавчої влади, серед яких прерогативність, предметність, верховенство організаційних функцій та чітка нормативна визначеність. Зазначається, що органи виконавчої влади реалізують державну волю через прийняття владних рішень і застосування заходів контролю та примусу. Органи виконавчої влади є центральними суб'єктами публічного адміністрування, без яких неможливе ефективне функціонування публічного адміністрування [4].

Н. Кузьминчук здійснила ґрунтовний аналіз інституційних аспектів державного регулювання взаємовідносин суб'єктів електроенергетичного ринку, зосереджене на ролі держави у забезпеченні стабільності та безпечності функціонування енергетичного сектору. Підкреслюється, що електроенергетичний ринок є складною багаторівневою системою, ефективність якої визначається узгодженістю дій виробників, постачальників, операторів та споживачів. Особливу увагу приділено недосконалості чинної нормативно-правової та інституційної бази, яка створює бар'єри для формування конкурентного середовища та належної взаємодії між суб'єктами ринку. На основі системного аналізу визначаються ключові проблеми регуляторної політики тарифоутворення, фінансову дисципліну, стан

основних фондів, відсутність прозорих правил договірних відносин. Підкреслюється, що держава, використовуючи інституційні засади, має створювати умови для розвитку альтернативної енергетики, модернізації інфраструктури та диверсифікації джерел енергії. Значна увага приділяється міжнародному досвіду, який демонструє поступовий перехід від монополізованих моделей ринку до конкурентних, що потребує адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Важливою складовою є реформування договірних відносин між суб'єктами ринку, що забезпечує передбачуваність та дисципліну в їхній взаємодії [5].

Отже, органи виконавчої влади та суб'єкти електроенергетичного ринку є ключовими учасниками публічного адміністрування, від узгодженості їх діяльності залежить ефективність адміністрування у різних сферах. Органи виконавчої влади розглядаються як носії адміністративної правосуб'єктності, наділені правотворчими, правозастосовними та контрольними повноваженнями, що забезпечує їхню здатність впливати на всі напрями державної політики. Електроенергетичний ринок окреслюється як складна багаторівнева система, ефективність якої залежить від чіткої взаємодії виробників, постачальників, операторів і споживачів у межах нормативно врегульованих відносин. Наголошується на наявності значних проблем інституційного забезпечення, серед яких недосконалість нормативно-правової бази, непрозорість договірних інструментів і недостатня фінансова дисципліна. Підкреслюється, що держава відіграє визначальну роль у формуванні стабільного регуляторного середовища, розвитку альтернативної енергетики, модернізації інфраструктури та досягненні відповідності європейським стандартам.

Суб'єкти правового регулювання електроенергетичної безпеки, визначені Законом України «Про ринок електричної енергії», охоплюють широке коло учасників ринку та інституцій, яким надано повноваження для забезпечення стабільності, надійності та безпечності функціонування об'єднаної енергетичної системи України. Ключову роль відіграє Регулятор (НКРЕКП), який затверджує правила ринку, кодекси системи передачі, систем розподілу та комерційного обліку й здійснює державний нагляд за учасниками ринку. Оператор системи передачі відповідає за диспетчеризацію, технічне обслуговування, розвиток мереж та підтримання операційної безпеки енергосистеми, тоді як оператори систем розподілу забезпечують надійну експлуатацію мереж на місцевому рівні. До суб'єктів також належать оператор ринку, гарантований покупець, електропостачальники, трейдери, виробники електроенергії, постачальники допо-

міжних послуг, оператори установок зберігання енергії та активні споживачі, діяльність яких прямо впливає на балансування системи та безпеку постачання. Споживачі, у тому числі побутові, непобутові та захищені, визначають попит і беруть участь у ринкових відносинах на засадах договірності, що забезпечує передбачуваність та сталість енергозабезпечення. Держава як суб'єкт регулювання закріплена через норми щодо принципів пропорційності, прозорості, недискримінації та енергетичної безпеки, які зобов'язують суб'єктів владних повноважень діяти у межах компетенції та забезпечувати стаке функціонування ринку. Важливими суб'єктами є аукціонний офіс, адміністратор комерційного обліку, а також органи, що погоджують нормативні акти (Антимонопольний комітет України). Учасники ринку зобов'язані дотримуватися правил ринку, забезпечувати належне виконання договорів, підтримувати баланс та нести відповідальність за порушення, що формує правові основи електроенергетичної безпеки [6].

Згідно із Законом України «Про критичну інфраструктуру», суб'єктами є органи державної влади, органи місцевого самоврядування та оператори критичної інфраструктури, залучені до формування й реалізації державної політики у відповідних секторах. Центральне місце серед них займає Кабінет Міністрів України, який забезпечує проведення державної політики та організовує функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури. Важливою ланкою є уповноважений орган у сфері захисту критичної інфраструктури, що здійснює координацію діяльності всіх інших суб'єктів системи. До кола суб'єктів також входять секторальні та функціональні органи, на які покладено забезпечення політики у відповідних секторах, включно з енергетичним. Значну роль відіграють регуляторні органи, зокрема Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, яка визначена серед суб'єктів системи. Суб'єктами є також спеціальні органи безпеки, у тому числі Служба безпеки України, правоохоронні та розвідувальні органи, які забезпечують запобігання загрозам і реагування на інциденти. На місцевому рівні повноваження виконують місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Оператори критичної інфраструктури як безпосередні управлінці об'єктами забезпечують їх захист, стійкість і виконання вимог законодавства, що підкреслює комплексний і багаторівневий характер системи суб'єктів електроенергетичної безпеки [7].

На підставі наведених положень Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та

комунальних послуг» суб'єктами державного регулювання в енергетичній сфері визначаються Регулятор, його центральний апарат та територіальні органи, які здійснюють нормативно-правове регулювання, моніторинг, контроль, ліцензування та формування тарифної політики. Регулятор виступає постійно діючим центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує баланс інтересів споживачів, суб'єктів господарювання й держави. Закон підкреслює його незалежність і забороняє будь-яке незаконне втручання інших органів влади чи учасників ринку в діяльність Комісії. Верховна Рада України визначена суб'єктом парламентського контролю, якому Регулятор щороку подає звіт про свою діяльність. Кабінет Міністрів України взаємодіє з Регулятором у питаннях призначення членів, погодження нормативних актів та отримання необхідної інформації. До системи суб'єктів належать також інші органи державної влади, зокрема Антимонопольний комітет України та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, які взаємодіють із Регулятором під час моніторингу та розслідування зловживань. Учасники оптового енергетичного ринку, включно з виробниками, поставальниками, трейдерами, операторами систем та адміністраторами даних, виступають суб'єктами регуляторного впливу, щодо яких Регулятор здійснює контроль та встановлює правила діяльності. Члени Регулятора є окремою категорією суб'єктів, правовий статус яких визначений спеціальними вимогами до освіти, досвіду, незалежності та несумісності [8].

Міністерство енергетики України визначене як центральний орган виконавчої влади, що формує та реалізує державну політику у паливно-енергетичному комплексі, включно з електроенергетикою, ядерною, вугільною, нафтогазовою галузями, а також політикою у сфері відновлюваних джерел енергії, альтернативних видів газового палива та державного нагляду у відповідних сферах. Підкреслено його регуляторні, нормотворчі, управлінські та контрольні повноваження, зокрема щодо формування прогнозних балансів, затвердження технічних вимог, правил безпечного постачання енергії та нормативних регламентів у сфері газо- й енергопостачання. Значна увага приділена функціям у сфері ядерної та радіаційної безпеки, управлінню зоною відчуження, поводженню з радіоактивними відходами та забезпеченню виконання міжнародних зобов'язань. Положення окреслює засоби розпорядження державним майном та корпоративними правами держави у стратегічних енергетичних підприємствах, включно із забезпеченням їх операційної та функціональної незалежності відповідно до законів про енергоринок. Визначено

розгалужену систему взаємодії Міненерго з іншими органами державної влади, міжнародними структурами, підприємствами та громадськістю. У Положенні деталізовано компетенцію щодо здійснення нагляду за техногенною, пожежною, ядерною та радіаційною безпекою, а також діяльністю у сфері цивільного захисту. Встановлено процедури видання наказів як регуляторних та адміністративних актів, їх обов'язковість та підпорядкування вимогам законодавства. Міністр як керівник Міненерго володіє широкими повноваженнями щодо спрямування діяльності міністерства, координування інших центральних органів виконавчої влади та здійснення кадрових і контрольних функцій [9].

НЕК «Укренерго» характеризується як ключова юридична особа у сфері публічного адміністрування електроенергетики, відповідальну за експлуатацію, диспетчеризацію та розвиток системи передачі, що забезпечує стабільність і довгострокову спроможність енергосистеми України. Підкреслюється статус приватного акціонерного товариства зі 100% державною власністю, що діє у сфері адміністрування Міністерства енергетики України та виконує функції оператора системи передачі європейського зразка відповідно до вимог Третього енергетичного пакета ЄС. Окрема увага приділена ролі компанії в балансуванні виробництва та споживання електроенергії, інтеграції магістральних і міждержавних мереж та забезпеченні паралельної роботи з енергосистемами сусідніх країн. Аналізована інформація також відображає високий технологічний рівень діяльності оператора, масштабність експлуатаційних активів та стратегічну важливість реконструкції й розвитку мереж для інтеграції відновлювальних джерел енергії. Описано міжнародне співробітництво, участь у програмах МФО та удосконалення внутрішнього корпоративного адміністрування, включно зі створенням незалежної Наглядової ради й комплаєнс-офісу [10].

Отже, система суб'єктів, відповідальних за забезпечення електроенергетичної безпеки, охоплює широку мережу органів публічного адміністрування, операторів енергетичної інфраструктури та учасників ринку, діяльність яких спрямована на стабільність, надійність і безпечність функціонування енергосистеми. Центральне місце займають органи регуляторного нагляду, що встановлюють правила, контролюють їх дотримання та забезпечують баланс інтересів держави, споживачів і суб'єктів господарювання. Важливу роль відіграють оператори системи передачі й розподілу, які відповідають за технічний стан, експлуатацію, диспетчеризацію та розвиток електромереж на національному й місцевому рівнях. Значущим є внесок органів виконавчої влади, що формують і реалізують енергетичну

політику, здійснюють нормотворчу діяльність, контролюють безпеку енергетичних об'єктів та координують дії інших суб'єктів. До системи залучені органи безпеки, правоохоронні структури та суб'єкти, відповідальні за захист критичної інфраструктури, які забезпечують реагування на загрози й підвищення стійкості енергетичного сектору. Ключову функцію виконує національний оператор передачі, який забезпечує баланс енергосистеми, розвиток мереж і впровадження європейських стандартів адміністрування, що підсилює інституційну спроможність сектору.

Висновки. Система суб'єктів, що забезпечують електроенергетичну безпеку, формує розгалужену структуру публічного адміністрування, де кожен учасник виконує юридично визначені функції та взаємодіє в межах нормативно врегульованих відносин. Регуляторні органи здійснюють нормотворчу діяльність, контроль і моніторинг, що забезпечує передбачуваність і стабільність функціонування енергетичного сектору. Вони встановлюють правила діяльності для інших учасників, підтримуючи баланс між державними інтересами, суб'єктами господарювання та споживачами. Їх незалежність і спеціальний статус підсилюють ефективність регуляторного впливу.

Оператори системи передачі та розподілу відіграють ключову роль у підтриманні технічної безпеки, надійності та безперервності функціонування енергосистеми. Вони відповідають за експлуатацію, ремонт, модернізацію та розвиток електромереж, а також за диспетчеризацію потоків енергії у режимі реального часу. Від їх професійної діяльності залежить стійкість функціонування енергетичної інфраструктури до внутрішніх і зовнішніх загроз. Вони виконують функції організаційного та технологічного забезпечення енергопостачання, що є невід'ємною частиною електроенергетичної безпеки.

Органи виконавчої влади становлять базову інституційну платформу, на якій ґрунтується формування та реалізація державної політики у сфері енергетичної безпеки. Вони здійснюють нормотворчу діяльність, забезпечують адміністративну координацію, нагляд за безпекою та контроль за діяльністю суб'єктів енергетичного ринку. Їх повноваження охоплюють здійснення контролю над державними активами, розробку нормативів, контроль за техногенною та радіаційною безпекою, а також взаємодію з міжнародними партнерами. Забезпечення узгодженості діяльності між різними рівнями виконавчої влади є вирішальним для ефективного адміністрування енергетичного сектору.

Захист критичної інфраструктури та реагування на загрози здійснюється завдяки участі спеціальних органів безпеки, правоохоронних

інституцій і місцевих органів влади, що забезпечує багаторівневий характер системи електроенергетичної безпеки. Вони координують дії під час виникнення кризових ситуацій, здійснюють превентивні заходи та контролюють дотримання правил безпеки. На місцевому рівні залучені органи виконують управлінські функції щодо захисту об'єктів, забезпечення їх стійкості та реагування на надзвичайні події. У поєднанні з діяльністю операторів критичної інфраструктури це створює комплексний захисний контур енергетичного сектору.

Отже, забезпечення електроенергетичної безпеки ґрунтується на взаємодії широкого кола суб'єктів, діяльність яких охоплює нормативне регулювання, технічне функціонування, корпоративне адміністрування, захист критичної інфраструктури та реагування на загрози. Кожна категорія суб'єктів виконує специфічні, але взаємопов'язані функції, що формують єдиний контур безпеки енергетичної системи. Узгодженість дій регуляторних органів, операторів систем, органів виконавчої влади, безпекових інституцій та учасників ринку є визначальною умовою стабільності електропостачання. Така багаторівнева система забезпечує правове, організаційне та технічне підґрунтя для стійкого розвитку енергетики. У підсумку, електроенергетична безпека виступає результатом скоординованої діяльності всіх суб'єктів, що діють у межах спільної мети гарантування надійності та безпечності енергосистеми.

Література

1. Суб'єкт. Словник української мови : в 11 т. Т. 9. Київ : Наукова думка, 1978. С. 129. Slovnuk.ua. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D1%83%D0%B1%27%D1%94%D0%BA%D1%82>
2. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків. Право, 2015. 368 с.
3. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с.
4. Криворучко В. В. Органи виконавчої влади як суб'єкти адміністративного управління. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 3. С. 95–100.
5. Кузьминчук Н. В. Інституційні аспекти державного регулювання взаємовідносин суб'єктів електроенергетичного ринку. *Проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 59–64.
6. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13 квітня 2017 № 2019-VIII. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2019-19>
7. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16 листопада 2021 № 1882-IX. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1882-20>
8. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та кому-

нальних послуг : Закон України від 22 вересня 2016 № 1540-VIII. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1540-19>

9. Про затвердження Положення про Міністерство енергетики України : Постанова Кабінету Міністрів

України; Положення від 17 червня 2020 № 507. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/507-2020-%D0%BF>

10. Про компанію. НЕК «Укренерго». URL: <https://ua.energy/company/>

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.10>**Л. М. Касьяненко***доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
orcid.org/0000-0003-1742-7580***Б. А. Кримчанін***здобувач вищої освіти III курсу
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
orcid.org/0009-0003-4339-6658*

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена характеристиці теоретичних і правових засад забезпечення фінансової безпеки України, визначення ключових проблем її регулювання, оцінці ефективності існуючих механізмів протидії фінансовим загрозам. Фінансова безпека є однією з ключових складових національної безпеки держави, оскільки визначає її здатність забезпечувати стабільний економічний розвиток, протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам, корупції, а також має гарантувати ефективне функціонування фінансової системи і можливість держави виконувати свої оборонні, економічні та соціальні зобов'язання. З огляду на триваючі зовнішні виклики, зокрема повномасштабну агресію проти України, що поставила перед державою безпрецедентні вимоги у сфері фінансового забезпечення сектору оборони, соціального захисту та відновлення економіки, фінансова безпека держави потребує особливої уваги. Тому важливими є запровадження ефективних моделей державно-приватного партнерства, удосконалення системи аудиту й публічних закупівель, а також розвиток програм фінансової грамотності громадян, які формують стійкість фінансової поведінки населення і підвищують рівень довіри до фінансової системи.

Констатується, що захист фінансових прав та інтересів держави покладається на кілька ключових правоохоронних та контролюючих органів, кожен з яких має свою спеціалізацію та повноваження, що потребує їх комплексних та скоординованих дій, оновлення нормативно-правової бази, оптимізації структури органів, а також упровадження сучасних цифрових рішень. Особливого значення у сучасних умовах набуває формування ефективних інструментів протидії економічним та фінансовим злочинам: відмиванню коштів, ухиленню від сплати податків, фінансуванню тероризму, зловживанням у бюджетній сфері, корупції. Реалізація таких заходів потребує модернізації системи фінансового контролю, впровадження цифрових технологій, автоматизації процесів моніторингу, посилення аналітичних функцій держави та адаптації законодавства до стандартів ЄС.

Ключові слова: національна безпека, фінансова безпека України, публічні фінанси, корупція, фінансовий контроль, фінансові ризики, фінансова політика.

Kasianenko L. M., Krymchanin B. A. FINANCIAL SECURITY IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF THE STATE

The article is devoted to the characteristics of the theoretical and legal principles of ensuring the financial security of Ukraine, identifying key problems of its regulation, assessing the effectiveness of existing mechanisms for countering financial threats. Financial security is one of the key components of the national security of the state, as it determines its ability to ensure stable economic development, counteract internal and external threats, corruption, and must also guarantee the effective functioning of the financial system and the ability of the state to fulfill its defense, economic and social obligations. Given the ongoing external challenges, in particular the full-scale aggression against Ukraine, which has placed unprecedented demands on the state in the area of financial support for the defense sector, social protection, and economic recovery, the financial security of the state requires special attention. Therefore, it is important to introduce effective models of public-private partnership, improve the audit and public procurement system, as well as develop financial literacy programs for citizens, which shape the sustainability of the population's financial behavior and increase the level of trust in the financial system.

It is noted that the protection of the financial rights and interests of the state is entrusted to several key law enforcement and regulatory bodies, each of which has its own specialization and powers, which requires their comprehensive and coordinated actions, updating the regulatory framework, optimizing the structure of bodies, and implementing modern digital solutions. Of particular importance in modern conditions is the formation of effective tools for combating economic and financial crimes: money laundering, tax evasion, terrorist financing, abuse in the budget sector, corruption. The implementation of such measures requires the modernization of the financial control system, the introduction of digital technologies, the automation of monitoring processes, the strengthening of the analytical functions of the state, and the adaptation of legislation to EU standards.

Key words: national security, financial security of Ukraine, public finances, corruption, financial control, financial risks, financial policy.

Постановка проблеми. Фінансова безпека держави є складовою частиною національної безпеки. Вона входить до системи економічної

безпеки, є однією із ключових підсистем у цьому комплексі, адже забезпечує стабільність економічної системи, стійкість державних інституцій

та спроможність країни ефективно реагувати на внутрішні й зовнішні виклики. В умовах сучасних геополітичних, економічних і безпекових трансформацій питання фінансової безпеки України набуває особливої ваги, адже стан державних фінансів безпосередньо впливає на обороноздатність, соціальну стабільність, відновлення економіки та стійкість усієї державної системи. Корупція становить значну загрозу фінансовій безпеці держави, оскільки гальмує економічний розвиток, підриває інвестиційну привабливість, знижує довіру населення та створює передумови для фінансових правопорушень, утворюючи соціально-економічні, моральні та політико-правові проблеми.

Незважаючи на наявність розгалуженої системи нормативно-правових актів, які регулюють публічну фінансову діяльність, в українському законодавстві й досі відсутнє чітке визначення поняття «фінансова безпека». Неврегульованість правових категорій створює прогалини у практичній діяльності уповноважених органів та ускладнює формування цілісної системи забезпечення фінансової стабільності. До того ж спостерігається надмірна фрагментація повноважень між різними правоохоронними, контролюючими та іншими структурами, що часто спричиняє дублювання функцій, колізії компетенцій та зниження ефективності протидії фінансовим загрозам. Актуальність проблеми посилюється також з огляду на триваючі зовнішні виклики, зокрема повномасштабну агресію проти України, що поставила перед державою безпрецедентні вимоги у сфері фінансового забезпечення сектору оборони, соціального захисту та відновлення економіки. Водночас нестабільність світових фінансових ринків, зростання рівня економічних злочинів, кіберзагроз, схем відмивання коштів і фінансових правопорушень створюють додаткові ризики для національної економіки. У сучасних умовах фінансова безпека держави є не тільки питанням ефективного управління публічними фінансовими ресурсами, а й чинником системного характеру, що визначає стійкість політичного середовища, рівень довіри громадян до державних інституцій, інвестиційну привабливість країни та здатність забезпечувати макроекономічну стабільність. Саме тому питання вдосконалення правового регулювання, оптимізації механізмів державного фінансового контролю та узгодження діяльності всіх учасників фінансової діяльності держави набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання економічної сутності фінансової безпеки як складової національної безпеки України активно досліджувалася у роботах Бандурки О., Барановського О., Білоуса В., Бригінця О., Бур-

луцької С., Варналія З., Васильців Т., Вишневської О., Гейця В., Гречанюка С., Долгого О., Єфименко Т., Жаліло Я., Ковальчука А., Користіна О., Король І., Кузьменко О., Лекаря С., Ліпкана В., Прокопенко Н., Приходько В., Шопіної І., Чайки В., Яценко Н. та інших авторів.

Метою статті є аналіз теоретичних і правових засад забезпечення фінансової безпеки України, визначення ключових проблем її регулювання. Стаття спрямована на виявлення прогалин у законодавстві, оцінку ефективності існуючих механізмів протидії фінансовим загрозам, а також на формування пропозицій щодо вдосконалення інституційної та нормативної основи фінансової безпеки з урахуванням сучасних внутрішніх і зовнішніх викликів.

Виклад основного матеріалу. Фінансова безпека є однією з ключових складових національної безпеки держави, оскільки визначає її здатність забезпечувати стабільний економічний розвиток, протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам, корупції, а також гарантувати ефективне функціонування фінансової системи. Відповідно до ст. 3 п. 4 Закону України «Про національну безпеку України» [1] державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями. Необхідно зазначити, що майже жоден аспект національної безпеки не може функціонувати без фінансової підтримки. Фінансове забезпечення має прямий та опосередкований вплив на ключові сфери економіки, оборонної здатності, соціальної політики, функціонування критичної інфраструктури та ін. Недостатність фінансових ресурсів веде до недофінансування стратегічно важливих напрямів економіки, що створює потенційні загрози національній безпеці та підриває здатність держави оперативно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики.

Відповідно до ст. 17 Конституції України [2] захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічного та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. На виконання норм Конституції України запроваджено "Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року". Ця стратегія визначає основні складові та заходи для забезпечення економічної безпеки держави. Забезпечення національних економічних інтересів потребує чітко вибудованої та послідовної державної політики у сфері економічної безпеки, яка поєднує системний розвиток економіки з підвищенням її стійкості до внутрішніх і зовнішніх викликів. Відповідно, стратегічний підхід у цій сфері реа-

лізується через два взаємодоповнюючі вектори: розвитковий – спрямований на зміцнення конкурентоспроможності та модернізацію національної економіки, і безпековий – орієнтований на мінімізацію загроз та формування економічної невразливості держави [3].

В Україні прийняті низка нормативно-правових актів, що регулюють фінансово-правові відносини у державі. До них відносяться Конституція України, загальні та спеціальні закони, міжнародні договори, підзаконні нормативно-правові акти. Саме ці документи визначають правові засади фінансової діяльності держави, порядок формування та виконання бюджету, організацію системи оподаткування, функціонування банківського сектору, державний і внутрішній фінансовий контроль, а також механізми забезпечення фінансової безпеки України. Однак, попри активні наукові дискусії щодо сутності фінансової безпеки, у чинному законодавстві України це поняття і досі не має офіційно закріпленого визначення. У науковій літературі фінансова безпека трактується по-різному, і дослідники пропонують її оцінювати крізь призму низки взаємопов'язаних факторів. На думку О. Бандурки, фінансова безпека є надзвичайно складною багаторівневою системою, а поняття фінансової безпеки настільки ж широке, як і, власне, тлумачення фінансів як системи економічних відносин, що виникають у процесі створення та використання централізованих та децентралізованих фондів коштів [4, с. 20].

Ефективність фінансової безпеки значною мірою залежить від збалансованої взаємодії низки внутрішніх і зовнішніх чинників, які формують здатність держави протистояти економічним ризикам, підтримувати фінансову стабільність та забезпечувати сталий розвиток. Одним із ключових чинників є ефективність державної фінансової політики. Прозорі правила оподаткування, передбачувана бюджетна та монетарна політика, а також здатність уряду адаптуватися до зовнішніх чинників визначають довіру економічних агентів до фінансової системи. Значну роль у зміцненні фінансової безпеки відіграє належне правове регулювання публічної фінансової діяльності. Це означає стабільне функціонування бюджетної системи, вдосконалення податкової системи, зменшення фіскального навантаження на бізнес тощо. Маємо зазначити, що і рівень капіталізації банків, їх ліквідність та ефективність регулювання впливають на здатність фінансового сектору підтримувати кредитування економіки. Важливу роль відіграють і небанківські фінансові інститути, які формують додаткові механізми перерозподілу фінансових ресурсів. Для України особливо критичною є стійкість державних фінансів

та ефективне управління державним боргом, включаючи реструктуризацію та залучення зовнішньої підтримки. Захист прав власності, мінімізація корупції, якісна судова система та спрощені регуляторні процедури визначають рівень довіри інвесторів. Чим вищий притік інвестицій - тим більше ресурсів для модернізації економіки та посилення фінансової стійкості.

Крім того, зростання дефіциту Державного бюджету України є наслідком обмеженості власного ресурсу (потреби сфери безпеки й оборони постійно зростають) для забезпечення виконання державою зобов'язань, передусім, соціального характеру та необхідності стимулювання бізнесу. Нечіткість перспектив завершення війни, підвищення воєнних ризиків, втрат та руйнувань тощо, істотно пригнічують споживчий та інвестиційний попит, гальмують розширення виробництва, зменшують зайнятість та збільшують безробіття. Усе це зменшує доходи та прибутки всіх економічних агентів. Відповідно, зростають потенційні та реальні втрати бюджетів усіх рівнів, Пенсійного та соціальних фондів [5, с. 32-33]. До того ж у сучасних умовах нестабільності глобальних фінансових ринків та складної макроекономічної кон'юнктури особливої значимості набувають податкові та інвестиційні механізми зміцнення фінансової безпеки, запровадження європейських стандартів публічних закупівель, розвиток ефективних моделей державно-приватного партнерства, а також удосконалення систем фінансового контролю та аудиту. Державні органи стоять перед завданням формування комплексної системи заходів, спрямованих на відновлення економічної діяльності підприємств, мобілізацію інвестиційних ресурсів і забезпечення стійкого функціонування фінансової системи, що є фундаментальною умовою підвищення національної безпеки [6, с 197].

Важливо, що на сучасному етапі і досі чітко не визначеними залишається кількість, склад та повноваження правоохоронних органів, що виконують функції охорони та захисту фінансових прав та інтересів держави. Захист фінансових прав та інтересів держави в Україні покладається на кілька ключових правоохоронних та контролюючих органів, кожен з яких має свою спеціалізацію та повноваження. Основними з них є Бюро економічної безпеки (БЕБ), Державна податкова служба, Державна митна служба, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро (НАБУ), Державне бюро розслідувань (ДБР), Національна поліція та Державна служба фінансового моніторингу. На нашу думку, зважаючи на таку кількість та різноманітність державних інституцій, це мало б сприяти підвищенню ефективності захисних механізмів фінансової безпеки, активно формувати

низку негативних наслідків до правопорушників, а як результат - зростає рівень корупційних проявів, ускладняється взаємодія та координація між відповідальними органами, виникають колізії повноважень і тенденції до взаємного перетягування здійснюваних функцій. У підсумку це послаблює цілісність системи забезпечення фінансової безпеки та знижує результативність державної політики у фінансовій сфері.

В українському законодавстві досі не визначено залишається поняття та правовий статус детективів – посадових осіб НАБУ, ДБР і БЕБ. Наявність такої законодавчої прогалини формує значний рівень правової невизначеності щодо обсягу їхніх владних повноважень, змісту службових обов'язків, підстав та процедури притягнення до юридичної відповідальності у випадку вчинення дисциплінарних чи інших порушень [7, с. 73-74]. Така неврегульованість суттєво впливає на якість та своєчасність досудового розслідування фінансових, корупційних та інших економічних правопорушень, оскільки у працівників немає однозначно визначеного правового інструментарію та належних процедур взаємодії. Як наслідок, знижується рівень інституційної спроможності антикорупційних і правоохоронних органів, а також ефективність реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної та фінансової безпеки. Крім того, стабільність фінансової системи держави неможлива без урахування політичного середовища, яке формує передбачувані умови для функціонування економічних інститутів та забезпечення ефективного державного регулювання.

Особливого значення набуває посилення заходів щодо протидії фінансовим ризикам, пов'язаним із відмиванням коштів, ухиленням від сплати податків та економічними злочинами, здатними загрожувати стабільності державних фінансів. Велику роль відіграє впровадження сучасних фінансових інструментів і цифрових технологій, які сприяють підвищенню прозорості та ефективності бюджетного процесу. Також важливим є створення системи макроекономічного прогнозування та аналітики, що дає змогу своєчасно виявляти потенційні загрози фінансовій стабільності та розробляти превентивні заходи. Крім того, розвиток фінансової грамотності громадян та зміцнення довіри до фінансової системи залишаються ключовими факторами забезпечення національної фінансової безпеки. Водночас фінансова безпека не може розглядатися ізольовано від політичного, соціального та макроекономічного контексту. Політична стабільність, прогнозованість державних рішень, рівень довіри суспільства до інституцій влади, а також здатність органів державного управління забезпечувати належний режим регулювання визнача-

ють умови впливу на публічні фінанси. Належна організація руху фінансових ресурсів між секторами економіки та регіонами, розвиток сучасних фінансових інструментів, розширення можливостей для управління ризиками та інвестиційними потоками є важливими чинниками підвищення стійкості державних фінансів.

Умови воєнного стану суттєво трансформували фінансовий простір України, загостривши наявні дисбаланси та сформувавши нові типи загроз. Війна спричинила значний тиск на бюджетну систему, збільшення потреб у зовнішньому фінансуванні, ризики для банківського сектору та нестабільність валютного ринку. Зміцнення фінансової безпеки у таких складних умовах вимагає послідовної бюджетної політики, ефективного контролю за публічними фінансами, розвитку фінансових інструментів для бізнесу, протидії тінізації економіки та ін. У післявоєнний період важливо зосередитися на структурній відбудові економіки, розширенні інвестиційного потенціалу та реформуванні інституцій, відповідальних за фінансову стабільність. Саме від рівня фінансова безпека України залежить стійкість держави, ефективність оборони та можливість відновлення країни після перемоги.

Висновки. Фінансова безпека України є складним багатовимірним явищем, що формується в умовах взаємодії економічних, правових, політичних та інституційних факторів. Її забезпечення потребує комплексних та скоординованих дій державних органів, оптимізації їх структури, удосконалення правової бази, а також упровадження сучасних цифрових рішень. Особливого значення в сучасних умовах набуває формування ефективних інструментів протидії економічним та фінансовим злочинам: відмиванню коштів, ухиленню від сплати податків, зловживанням у бюджетній сфері, корупції та ін. Реалізація таких заходів потребує модернізації системи фінансового контролю, впровадження цифрових технологій, автоматизації процесів моніторингу, посилення аналітичних функцій держави та адаптації законодавства до стандартів ЄС. Тільки за умови усунення структурних дисбалансів, нормативних прогалин та посилення міжвідомчої координації можливо створити ефективну систему захисту фінансових інтересів держави, здатну оперативно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики і гарантувати сталий розвиток економіки.

На нашу думку, фінансова безпека є системоутворюючим елементом національної безпеки України, оскільки від її рівня безпосередньо залежить спроможність держави забезпечувати сталий економічний розвиток, обороноздатність, соціальну стабільність та ефективність функціонування ключових фінансових інститутів. У ситуації тривалих зовнішніх викликів та внутрішньої еко-

номічної турбулентності саме стан фінансової сфери визначає здатність держави протидіяти загрозам та гарантувати стратегічну стійкість.

Література

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Дата оновлення 01.12.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 29.11.2025).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 29.11.2025).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text> (дата звернення: 29.11.2025).
4. Бандурка О. М. Забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану. *Актуальні питання фінансової безпеки* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 27 берез. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 18–20.
5. Економічна безпека України в умовах довготривалої війни. Експертно-аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2024. 71 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-05/ad_ekonombezpeka_2024_220524.pdf
6. Штанцель С. Е. Фінансова безпека держави як об'єкт публічного управління : теоретичні та методологічні підходи. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. 2024. № 13. С. 193–199. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.13.193>.
7. Тертишник В., Батраченко Т., Сачко О., Крижановська О., Тертишник І. Судові та правоохоронні органи України. Підручник / за заг. ред. В. Тертишника. Київ: Алерта, 2025. 408 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.11>**О. М. Ковальчук***здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
кафедри адміністративного та господарського права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
orcid.org/0009-0000-4477-3046*

НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТА

У статті здійснено комплексний аналіз нормативного закріплення адміністративно-правового статусу адвоката в Україні. Розглянуто сучасні виклики та особливості правового регулювання адвокатської діяльності в умовах реформування правової системи, утвердження принципу верховенства права та інтеграції європейських стандартів судочинства. Наголошено, що реформування правової системи України, утвердження принципів верховенства права та орієнтація на європейські стандарти судочинства зумовлюють зростання ролі адвокатури як ключового інституту забезпечення прав і свобод людини. У сучасних же умовах адвокат виступає не лише як представник приватних інтересів клієнта, а й як суб'єкт, що бере безпосередню участь у функціонуванні механізму правосуддя. У зв'язку з цим, особливого значення набуває адміністративно-правовий статус адвоката, який визначає його правосуб'єктність у сфері публічно-правових відносин. Визначено, що правовий статус адвоката формується на поєднанні приватноправових і публічно-правових засад, що забезпечує реалізацію прав і обов'язків адвоката у сфері адміністративного судочинства, зокрема захист прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, представництво інтересів клієнтів у суді, надання правової допомоги та консультацій. Проаналізовано нормативно-правову базу, що включає Конституцію України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Кодекс адміністративного судочинства та міжнародно-правові акти, які регламентують гарантії незалежності адвокатської діяльності та адвокатської таємниці. Наголошено на фрагментарності, колізійності та прогалинах чинного законодавства, що ускладнює реалізацію професійних повноважень та ефективний захист прав осіб. Встановлено, що адміністративно-правовий статус адвоката є багаторівневою категорією, яка потребує вдосконалення з урахуванням європейських стандартів, практики правозастосування та сучасних викликів цифрової трансформації. Дослідження підтверджує, що від якості нормативного закріплення статусу адвоката залежить рівень забезпечення правової допомоги громадянам, ефективність функціонування системи правосуддя та авторитет адвокатури в суспільстві.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, адвокат, адвокатура, правова допомога, незалежність адвокатської діяльності, адміністративне судочинство, правозастосування, міжнародні стандарти.

Kovalchuk O. M. NORMATIVE ESTABLISHMENT OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS OF A LAWYER

The article provides a comprehensive analysis of the normative establishment of the administrative-legal status of a lawyer in Ukraine. It examines current challenges and specific features of legal regulation of advocacy in the context of legal system reforms, consolidation of the rule of law, and integration of European judicial standards. It is emphasized that the reform of the legal system of Ukraine, the establishment of the principles of the rule of law and the orientation towards European standards of judicial proceedings lead to the growth of the role of the bar as a key institution for ensuring human rights and freedoms. In modern conditions, a lawyer acts not only as a representative of the client's private interests, but also as a subject directly participating in the functioning of the justice mechanism. In this regard, the administrative and legal status of a lawyer, which determines his legal personality in the sphere of public and legal relations, acquires special importance. It is determined that the legal status of a lawyer is formed on the basis of a combination of private-law and public-law principles, ensuring the exercise of lawyers' rights and duties in administrative proceedings, including the protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of individuals and legal entities, representation of clients' interests in court, and provision of legal assistance and consultations. The article analyzes the normative-legal framework, including the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Advocacy and Legal Practice," the Code of Administrative Procedure, and international legal instruments that regulate guarantees of independence of legal practice and attorney-client confidentiality. The study emphasizes the fragmentariness, inconsistencies, and gaps in current legislation, which complicate the exercise of professional powers and the effective protection of rights. It is concluded that the administrative-legal status of a lawyer is a multi-level category that requires improvement, taking into account European standards, judicial practice, and contemporary challenges of digital transformation. The research confirms that the quality of normative regulation of lawyers' status directly affects the provision of legal assistance to citizens, the efficiency of the justice system, and the authority of the legal profession in society.

Key words: administrative-legal status, lawyer, bar association, legal assistance, independence of legal practice, administrative proceedings, law enforcement, international standards.

Постановка проблеми. Реформування правової системи України, утвердження принципів верховенства права та орієнтація на європейські стандарти судочинства зумовлюють зростання ролі адвокатури як ключового інституту забезпе-

чення прав і свобод людини. У сучасних умовах адвокат виступає не лише як представник приватних інтересів клієнта, а й як суб'єкт, що бере безпосередню участь у функціонуванні механізму правосуддя. У зв'язку з цим особливого значення

набуває адміністративно-правовий статус адвоката, який визначає його правосуб'єктність у сфері публічно-правових відносин. Водночас чинна нормативна база, що регулює статус адвоката, характеризується фрагментарністю, наявністю прогалин і колізій, що ускладнює належну реалізацію професійних повноважень, забезпечення гарантій незалежності та ефективний захист прав осіб. Це зумовлює необхідність наукового осмислення проблем нормативного закріплення адміністративно-правового статусу адвоката та визначення напрямів його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню адвокатури, її місця серед інституцій, які захищають права і свободи людини і громадянина присвячені наукові доробки таких науковців як М. Р. Аракелян, Н. М. Бакаянова, А. М. Бірюкова, Ю. М. Бисага, Т. В. Варфоломеева, Т. Б. Вільчик, В. В. Заборовський, С. С. Калинюк, А. М. Подоляка, О. В. Тимошук, В. М. Шаповал та інші. Але розуміння адвокатури як важливого суб'єкта реалізації і гарантування прав та свобод людини і громадянина в Україні вимагає з'ясування питання її адміністративно-правового статусу.

Метою цієї статті є визначення особливостей нормативного закріплення адміністративно-правового статусу адвоката в Україні, з'ясування системи та ієрархії джерел його правового регулювання, а також обґрунтування основних напрямів удосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній науці особлива увага приділяється дослідженню правового статусу як ключового інституту правовідносин. Попри численні наукові праці, відсутній єдиний підхід до визначення його сутності, структури та змісту. Правовий статус розглядається як комплекс прав, свобод і обов'язків фізичних та юридичних осіб, які визначаються Конституцією України, законами, іншими нормативно-правовими актами та міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України. Аналіз наукових джерел свідчить про різноманітність термінології, що використовується у вітчизняній юридичній літературі, зокрема поряд із поняттям «правовий статус» застосовуються також «правове становище», «правове положення» та «адміністративно-правовий статус».

У наукових дослідженнях відсутній єдиний підхід до розуміння поняття, змісту та структури правового статусу. Аналіз наукових праць і довідково-енциклопедичних джерел свідчить, що правовий статус зазвичай тлумачиться як сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб, які в Україні визначаються Конституцією, законами, іншими нормативно-правовими актами та міжнародними договорами, ратифікованими

Верховною Радою України [1, с. 44]. У підручниках з адміністративного права поряд із терміном «правовий статус» вживаються також поняття «правовеположення», «правовестановище», «адміністративно-правовий статус» [2, с. 86, 120, 122; 3, с. 27, 39, 57; 4, с. 22, 39, 75]. Водночас серед учених немає узгодженої позиції щодо переліку структурних елементів правового статусу, що і зумовлює різноманітність його тлумачень залежно від того, які складові включаються до його змісту [5, с. 15].

У загальнотеоретичному сенсі «статус» розглядається як стабільна, базова характеристика правового стану суб'єкта, що поряд із правосуб'єктністю охоплює основні права та обов'язки. Як зазначає С. В. Ківалов, безпосередні права та обов'язки відображають конкретне правове становище особи, яке більше залежить від наявності певних юридичних фактів, ніж від загальних засад її положення у правовій системі [6, с. 70-72; 7, с. 167]. В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко пов'язують правовий статус із здатністю суб'єкта мати права й обов'язки у сфері державного управління, їх реалізовувати, а також із наявністю конкретних суб'єктивних прав та обов'язків, що в сукупності формують адміністративно-правову правосуб'єктність [4, с. 73].

Окрему увагу в наукових дослідженнях приділено правовому становищу адвокатури. Так, І. О. Русанова наголошує, що адвокатура, виконуючи суспільно значущу функцію захисту прав і законних інтересів громадян, не є органом державної влади, а виступає незалежним професійним об'єднанням. Адвокат, на її переконання, не є державним службовцем, а здійснює незалежну професійну діяльність, що є необхідною передумовою ефективного змагального процесу з боку обвинувачення та виявлення можливих помилок слідства і суду [8, с. 157]. Такий підхід закріплено й на законодавчому рівні, адже стаття 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає, що адвокатура є незалежною від органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб [9].

Т. Б. Вільчик обґрунтовує подвійний характер адвокатури як інституту, що поєднує державний і суспільний інтерес. Через адвокатуру правова держава забезпечує реальну можливість громадян реалізовувати свої права і свободи. З одного боку, діяльність адвокатів має конституційно зумовлене публічне значення, а з іншого – потребує максимальної незалежності від держави для ефективного захисту осіб від адміністративного свавілля. Адвокатура, на її думку, є унікальним самоврядним інститутом, який виконує публічно-правову функцію без статусу державного органу і самостійно вирішує питання власної організа-

ції та діяльності [10, с. 244]. Вчена також підкреслює, що діяльність держави та адвокатури спрямована на досягнення єдиної мети – захисту прав і свобод людини, що унеможлиблює їх протиставлення. Взаємовідносини між ними мають ґрунтуватися на засадах партнерства, рівноправності, взаємної відповідальності та відсутності підпорядкованості, а держава повинна сприяти розвитку адвокатури, не встановлюючи над нею контролю [11, с. 68-69]. Водночас адвокатура, як правозахисний механізм, здатна здійснювати професійний незалежний контроль за діяльністю судових і виконавчих органів, а також брати участь у законотворчому процесі [11, с. 77].

В. М. Корельський та В. Д. Перевалов у своїх дослідженнях розглядають правовий статус як багатовимірну категорію. Вони підкреслюють, що по-перше, він має універсальний характер і охоплює статуси різних учасників правовідносин, зокрема держави, суспільства та окремої особи. По-друге, правовий статус відображає індивідуальні особливості суб'єктів та їх реальне становище у системі різноманітних суспільних взаємин. По-третє, його реалізація неможлива без відповідних обов'язків, юридичної відповідальності та правових гарантій. По-четверте, категорія «правовий статус» структуровано визначає права та обов'язки суб'єктів, що дозволяє проводити порівняльний аналіз статусів різних учасників і знаходити шляхи їх удосконалення. В. С. Нерсисянц, О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко визначають правовий статус як сукупність прав і обов'язків, що відображають соціальну структуру суспільства, рівень демократії та стан законності, встановлюючи стандарти поведінки для нормального функціонування соціального середовища [12].

Деякі дослідники вважають, що правовий статус – це інтеграційна категорія, що відображає взаємовідносини між суб'єктами суспільних відносин, зокрема між особою і суспільством, громадянином і державою, індивідом і колективом, а також інші соціальні зв'язки. На думку частини правників, правовий статус являє собою сукупність прав і обов'язків, які визначають юридичний стан особи, державного органу або міжнародної організації та слугують показником становища окремих груп у соціальній системі, будучи важливим елементом соціальної стратифікації. В адміністративному праві правовий статус осіб визначається як комплекс їхніх прав та обов'язків, закріплених нормами закону, а також гарантіями їх захисту. Таким чином, правовий статус адвоката в адміністративному судочинстві розглядається як комплексна категорія, що включає завдання, функції, права та обов'язки адвоката під час розгляду адміністративних справ.

Нормативно-правові рамки адміністративно-процесуального статусу адвоката визначаються Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9] і Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Закон прямо не визначає завдання та функції адвоката, натомість КАС України окреслює загальні завдання адміністративного судочинства, серед яких захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, місцевого самоврядування та інших суб'єктів при здійсненні владних функцій відповідно до законодавства, зокрема при виконанні делегованих повноважень шляхом розгляду адміністративних справ [13].

Основні завдання адвоката в адміністративному процесі включають надання правової інформації, консультацій і роз'яснень щодо правових питань, що виникають у ході адміністративного розгляду, складання заяв, скарг та інших процесуальних документів, захист прав, свобод та законних інтересів осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності, представництво потерпілого, а також інтересів фізичних і юридичних осіб у судовому процесі. До ключових функцій адвоката відносяться безпосередньо представницька і консультативна, а супутніми є превентивна, відновлювальна та охоронна функції.

При формуванні завдань і функцій адвоката у адміністративному процесі орієнтуємося на ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», де зазначено види діяльності: надання правової інформації та консультацій, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади і місцевого самоврядування, складання заяв та інших документів правового характеру, представництво в судах цивільної, господарської, адміністративної та конституційної юрисдикції, а також у державних і міжнародних органах [9].

З огляду на наукові підходи, положення КАС України, закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правил адвокатської етики, завданням адвоката в адміністративному судочинстві є захист прав, свобод і законних інтересів осіб у судовому процесі, що є першочерговим завданням, оскільки адміністративні справи за своєю суттю містять конфліктні ситуації. Адвокат повинен діяти в межах закону для забезпечення непорушності прав та законних інтересів, а також відновлення порушених прав. Важливим завданням також є представництво клієнта в адміністративному суді, сприяння здійсненню правосуддя та забезпеченню його об'єктивності, підтримка режиму законності і правопорядку, оскільки адвокат не лише захищає клієнта,

а й відстоює справедливість, закріплену законодавством. Органи державної влади та місцевого самоврядування повинні діяти виключно в межах наданих їм повноважень. Окремим завданням адвоката є підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення.

Можемо сказати, що адміністративно-правовий статус адвоката ґрунтується на поєднанні приватноправових та публічно-правових засад його діяльності, що зумовлює багаторівневу систему нормативного регулювання. Базові засади статусу адвоката визначаються Конституцією України, яка гарантує кожному право на професійну правничу допомогу та закріплює принцип незалежності адвокатської діяльності. Конституційні положення формують основу для розвитку спеціального законодавства у сфері адвокатури та визначають стратегічний вектор правового регулювання адміністративно-правового статусу адвоката.

Вагому роль у формуванні адміністративно-правового статусу адвоката відіграють міжнародно-правові акти у сфері прав людини та стандарти діяльності адвокатури, що закріплюють вимоги до забезпечення незалежності адвокатів, недопущення втручання в їхню професійну діяльність, гарантії адвокатської таємниці та безпеки. Імплементация цих стандартів у національне законодавство сприяє гармонізації правового статусу адвоката з європейськими підходами.

Висновки. Нормативне закріплення адміністративно-правового статусу адвоката є складним багаторівневим процесом, що охоплює норми конституційного, адміністративного, процесуального та спеціального законодавства. Саме від якості та узгодженості цієї нормативної бази залежить рівень гарантування незалежності адвокатської діяльності, ефективність захисту прав і свобод людини та авторитет адвокатури в суспільстві. Установлено, що сучасна система нормативного регулювання статусу адвоката потребує подальшого вдосконалення з урахуванням європейських стандартів, практики право-

застосування та викликів цифрової трансформації правової сфери.

Література

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П–С. 736 с.
2. Адміністративне право України: підручник. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О. В. та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
3. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник у 2 т. Авер'янов В. Б., Андрійко О. Ф., Голосніченко І. П. та ін. Київ: Юридична думка, 2004. (Загальна частина). Т. 1. 2004. 584 с.
4. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
5. Губанова Т. О. Адміністративно-правовий статус педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників як учасників освітнього процесу за законом України «Про освіту». *Київський юридичний журнал*. 2022. Вип. 2. С. 14–21.
6. Адміністративне право України: навч. За заг. ред. С. В. Ківалова. Харків: Одиссей, 2004. 880 с.
7. Запотоцька О. В. Поняття та елементи адміністративно-правового статусу Національного банку України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Випуск 42. С. 166–170.
8. Русанова І. О. До питання визначення правової природи інституту адвокатури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 156–159.
9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.
10. Вільчик Т. Б. Адвокатура та громадянське суспільство у правовій державі. *Право України*. 2014. № 11. С. 243–250.
11. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2016. 490 с.
12. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. К.: Юрінком Інтер, 2006. URL: http://ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part2/402.htm. (дата доступу: 17.10.2025).
13. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 342.72:342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.12>**Р. Д. Ляшенко***кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
Поліського національного університету
orcid.org/0000-0002-6129-7907***О. В. Капинос***кандидат юридичних наук, суддя
Житомирського окружного адміністративного суду,
старший викладач кафедри правознавства
Поліського національного університету
orcid.org/0009-0003-0023-1511*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ТА ІНСТИТУТ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті досліджено стан нормативно-правового регулювання інституту судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві. Виконання судового рішення визначено як мету судового процесу, без реалізації якої конституційне право на судовий захист залишається декларативним.

Здійснено аналіз Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень» від 21.11.2024 р. № 4094-IX, яким було доповнено Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України) низкою статей, що регулюють порядок встановлення судом контролю за виконанням судових рішень. З'ясовано, що ці законодавчі зміни деталізували процедуру розгляду звітів та посилили відповідальність суб'єктів владних повноважень.

Визначено низку проблем, що виникають на практиці та обмежують ефективність реалізації інституту судового контролю в адміністративному судочинстві: 1) імперативний порядок призначення судового засідання за наявності відповідного клопотання заявника щодо розгляду звіту про виконання судового рішення; 2) неузгодженість законодавчих механізмів виконання судових рішень у разі відсутності фінансового забезпечення їх виконання; 3) законодавча невизначеність щодо прийняття судом звітів про часткове виконання судових рішень.

Запропоновано напрями вдосконалення законодавства щодо застосування норм, які регулюють порядок встановлення та реалізації судового контролю, а саме: надання суду дискреційних повноважень оцінювати обґрунтованість клопотання заявника про проведення судового засідання, законодавче закріплення механізмів реалізації фінансової частини судових рішень, виконання яких залежить від бюджетних асигнувань, а також передбачення можливості залучення головного розпорядника бюджетних коштів як другого відповідача у відповідних справах.

Ключові слова: судовий контроль, адміністративне судочинство, виконання судових рішень, конституційне право на судовий захист, суб'єкт владних повноважень.

Liashenko R. D., Kapynos O. V. THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION AND THE INSTITUTION OF JUDICIAL CONTROL: ISSUES OF IMPLEMENTATION IN ADMINISTRATIVE JUSTICE

This article examines the current state of the regulatory and legal framework governing the institution of judicial control over the execution of judicial decisions within administrative judicial proceedings. The enforcement of a court decision is defined as the objective of the judicial process, without the implementation of which the constitutional right to judicial protection remains declarative.

An analysis of the Law of Ukraine № 4094-IX dated 21.11.2024 has been conducted, by which the Code of Administrative Proceedings of Ukraine was supplemented with a series of articles regulating the procedure for the court to establish control over the execution of judicial decisions. It has been determined that these legislative amendments elaborated the procedure for reviewing execution reports and enhanced the liability of subjects of authority.

A number of issues arising in practice that restrict the effectiveness of implementing the institution of judicial control in administrative judicial proceedings have been identified. These include: the imperative procedure for scheduling a court hearing upon the presence of a relevant motion from the applicant concerning the review of the execution report of the judicial decision; the lack of consistency in legislative mechanisms for the execution of judicial decisions in cases where financial provision for their enforcement is absent; legislative ambiguity concerning the court's acceptance of reports pertaining to the partial execution of judicial decisions.

Directions for improving legislation regarding the application of norms that regulate the procedure for establishing and implementing judicial control have been proposed. Specifically, these include: granting the court discretionary powers to assess the merits of the applicant's motion for conducting a court hearing; the legislative consolidation of mechanisms for the enforcement of the financial components of judicial decisions whose execution depends on budgetary appropriations; and stipulating the possibility of involving the main spending authority of budget funds as a second respondent in relevant cases.

Key words: judicial control, administrative justice, enforcement of judgments, constitutional right to judicial protection, subject of authority.

Постановка проблеми. Судовий контроль за виконанням судових рішень забезпечує реалізацію конституційних гарантій прав і свобод людини та громадянина під час здійснення правосуддя. Його запровадження та постійне вдосконалення спрямоване на реалізацію положень ст. 129¹ та ст. 55 Конституції України. Відповідно до ст. 129¹ Конституції України, «держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд» [1]. Ця норма закріплює конституційну гарантію обов'язковості судових рішень як одну з складових принципу верховенства права. Частина 1 ст. 55 Конституції України встановлює, що «права і свободи людини і громадянина захищаються судом» [1]. Судовий захист прав і свобод людини не буде дієвим, якщо судові рішення залишаються невиконаними. Відтак, суди не лише здійснюють правосуддя, але й на них покладено повноваження здійснювати судовий контроль за виконання власних рішень. Разом з цим, тривалі затримки з виконанням судових рішень підривають довіру громадян до суду. ЄСПЛ неодноразово визнавав порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у зв'язку з затягуванням виконання рішень національних судів або ж їх невиконанням. Так, у рішенні ЄСПЛ «Глоба проти України» зазначено, що «п. 1 ст. 6 Конвенції захищає виконання остаточних судових рішень, які у державах, що визнали верховенство права, не можуть залишатися невиконаними. Відповідно виконання судового рішення не можна перешкоджати, відмовляти у виконанні або надмірно його затримувати» [2]. При цьому держава зобов'язана вжити всіх необхідних заходів у межах своєї компетенції для виконання остаточного судового рішення та забезпечити ефективну участь усього свого апарату [2]. З огляду на це, ефективний судовий контроль набуває особливої важливості для забезпечення ефективного захисту прав людини. Останнім часом Україна започаткувала низку законодавчих новацій (Закон України № 4094-IX від 21.11.2024 р.), спрямованих на посилення таких механізмів (в тому числі в частині подання звітів про виконання судового рішення) [3]. Однак практика показує, що проблеми з невиконанням або неналежним виконанням судових рішень досі залишаються актуальними, про що йшлося у доповідях суддів Верховного Суду на II Щорічній судово-практичній конференції, присвяченій єдності судової практики (вересень 2025 р.). Тому дослідження інституту судового контролю як засобу відновлення порушених прав людини і громадянина є надзвичайно важливим завданням для сучасної юридичної науки та практики.

Метою статті є дослідження судового контролю як інституту, що забезпечує реалізацію конституційного права на судовий захист, гарантованого ст. 55 Конституції України. У межах цього дослідження здійснено аналіз сучасного стану нормативно-правового регулювання інституту судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві, виявлено проблеми його практичного застосування та запропоновано напрями вдосконалення законодавства щодо застосування норм, що регулюють порядок встановлення та реалізації судового контролю.

Виклад основного матеріалу. У науковій доктрині існують різноманітні підходи до визначення правової природи судового контролю. Його розглядають як вид державного контролю, як функцію (повноваження) судової гілки влади, як самостійну форму реалізації судової влади, або як правовий інститут чи правовий механізм [4, с. 195]. В адміністративно-правовій науці часто виокремлюється дуалістична природа судового контролю. З одного боку, це специфічна функція судової гілки влади, спрямована на забезпечення верховенства права та законності діяльності суб'єктів владних повноважень, а з іншого – це процесуальна діяльність суду [5, с. 595].

Виконання судового рішення є метою судового процесу, оскільки відновлення порушеного права відбувається саме на цій стадії. Якщо рішення суду не реалізоване, конституційне право на судовий захист залишається декларативним. Як зазначає Ю. Волкова, судовий контроль, особливо у випадках зобов'язання органів публічного управління є дієвим інструментом, що покликаний забезпечити відновлення порушеного права сторони [6, с. 288, 291, 310]. Законодавчі зміни, спрямовані на посилення цього механізму, є прямою передумовою для реального захисту прав та інтересів учасників судового процесу.

Попередня редакція статті 382 КАС України визначала судовий контроль через три основні способи: зобов'язання суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання судового рішення, накладення штрафу за невиконання та визнання неправомірними дій/бездіяльності суб'єкта владних повноважень під час виконання рішення. Недолік попереднього законодавчого регулювання полягав у його дискреційності, адже вимога про подання звіту була сформульована як право, а не обов'язок суду. Відсутність чітких умов для реалізації цього повноваження призводила до того, що суди вкрай рідко застосовували цей інститут. Ця добровільність значно знижувала превентивний вплив судового контролю.

Крім того, бар'єром для ефективності інституту судового контролю була суперечлива судово-практика щодо стадії, на якій позивач міг

заявити клопотання про встановлення судового контролю. Так, суди ухвалювали рішення в яких зазначали, що процесуальна можливість щодо зобов'язання подати звіт існує виключно на стадії прийняття судового рішення по суті. Таке тлумачення передбачало, що позивач повинен превентивно передбачити можливе невиконання рішення суду ще до того, як воно набере законної сили. Хоча Верховний Суд у постанові від 4 березня 2020 року в справі № 539/3406/17 вказав на помилковість такого тлумачення, стверджуючи, що контроль міг бути встановлений після прийняття судового рішення [7], тобто на стадії його виконання. Така законодавча невизначеність вповільнювала уніфіковане та ефективне застосування цієї норми.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень» від 21.11.2024 р. КАС України було доповнено низкою статей, які регламентують судовий контроль за виконанням судових рішень. Зокрема, встановлено, що: питання про зобов'язання відповідача подати звіт може вирішуватися як під час ухвалення судового рішення, так і на стадії його виконання [8]; за поданням заявника суд може зобов'язати відповідача подати звіт уже при ухваленні рішення по суті, якщо судові рішення підлягає негайному виконанню; визначено категорії справ, для яких застосування інституту судового контролю (за наявності відповідної заяви) є обов'язком суду; статтями 382¹–382³ КАС України деталізовано процедуру розгляду таких заяв і звітів, встановлено строки їх розгляду, визначено структуру звіту, передбачено можливість зобов'язати подавати звіт навіть керівника органу (або кожного члена колегіального органу), можливість апеляційного оскарження відмови у прийнятті звіту; за відмову у прийнятті звіту суд накладає штраф у сумі від 20 до 40 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, половина якого спрямовується заявнику, а також додатково суд може встановити новий строк подання звіту; передбачено можливість зменшення суми штрафу або звільнення від його сплати на підставі доказів (приміром, через відсутність бюджетних асигнувань у разі пенсійних виплат); суд також може розглянути питання про зміну способу і порядку виконання судового рішення. Позитивною новелою є положення, про те, що відсутність відкритого виконавчого провадження не може бути підставою для відмови у встановленні судового контролю (ч. 4 ст. 382 КАС України) [3]. Ця зміна є вкрай важливою, оскільки вона розриває залежність судового контролю від дій виконавчої служби. Загалом до ухвалення зазначених змін процедура звітування та відповідальності

за невиконання судових рішень була малоефективною. перехід від дискреційного інструменту до імперативного обов'язку суду свідчить про визнання законодавцем необхідності моніторингу реального відновлення прав людини у відносинах із суб'єктами владних повноважень.

Разом з тим, слід зазначити, що на практиці все ще виявляються проблемні питання в реалізації судового контролю, що обмежують його ефективність. Ми виокремимо три проблеми: 1) імперативний порядок призначення судового засідання за наявності відповідного клопотання заявника щодо розгляду звіту про виконання судового рішення; 2) неузгодженість законодавчих механізмів виконання судових рішень у разі відсутності фінансового забезпечення їх виконання; 3) законодавча невизначеність щодо прийняття судом звітів про часткове виконання судових рішень.

Імперативний порядок призначення судового засідання за наявності відповідного клопотання заявника щодо розгляду звіту про виконання судового рішення. Чинна редакція статті 382 КАС України, що регулює розгляд заяви про зобов'язання суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання судового рішення, встановлює імперативний порядок призначення судового засідання за наявності відповідного клопотання заявника. Суд зобов'язаний задовольнити таке клопотання, навіть якщо воно подане формально, без належного обґрунтування. На практиці це створює низку практичних проблем, серед яких: надмірне навантаження на судову систему, оскільки суди змушені призначати та проводити засідання у випадках, де це процесуально недоцільно та не узгоджується з принципом процесуальної економії [9]; часто призводить до затягування судового процесу, що не відповідає одному із завдань адміністративного судочинства – своєчасне вирішення судом спорів.

Для усунення цього недоліку є доцільним внесення змін до статті 382¹ КАС України, надавши суду дискреційні повноваження оцінювати обґрунтованість поданого клопотання про проведення судового засідання. Суд повинен мати право відмовляти у задоволенні клопотання, якщо дійде висновку, що проведення судового засідання є необґрунтованим або недоцільним. Такі повноваження мають реалізовуватися з урахуванням усіх фактичних обставин справи, змісту судового рішення, етапу його виконання та аргументації, наведеної у клопотанні. Суд, оцінюючи обґрунтованість заяви, має виходити з принципів пропорційності, процесуальної економії та ефективності судового захисту. Надання суду дискреції не суперечитиме ст. 55 Конституції України, якщо закон передбачатиме процесуальні гарантії пере-

вірки обґрунтованості відповідних ухвал. У разі відмови у проведенні засідання, суд має постановити вмотивовану ухвалу із зазначенням причин такого рішення, а учасники справи повинні мати можливість на апеляційне оскарження.

Неузгодженість законодавчих механізмів виконання судових рішень у разі відсутності фінансового забезпечення їх виконання. Іншою системною проблемою є фрагментарність і узгодженість законодавчих механізмів виконання судових рішень, особливо тих, що стосуються пенсійних та соціальних виплат і здійснюються за рахунок бюджетних асигнувань. Попри встановлення обов'язковості судового контролю, держава не розробила належних інструментів реалізації фінансової частини таких рішень. У результаті, навіть за наявності рішення суду та встановлення судового контролю за його виконанням, суд позбавлений реальної можливості вплинути на органи, відповідальні за виплату коштів. Ця ситуація свідчить про невиконання державою свого позитивного обов'язку щодо забезпечення ефективного виконання судових рішень, передбаченого ст. 6 Конвенції. Системний характер порушень підтверджений численними рішеннями Європейського суду з прав людини, зокрема у справах «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич та інші проти України», де констатовано системне невиконання рішень національних судів у соціальних спорах.

Для вирішення цієї проблеми важливо забезпечити фінансовий механізм виконання судових рішень, що потребують бюджетних видатків. Адже в рішенні Конституційного Суду України від 15.05.2019 р. № 2-р(П)/2019 констатовано, що «...держава, створюючи належні національні організаційно-правові механізми реалізації права на виконання судового рішення, повинна не лише впроваджувати ефективні системи виконання судових рішень, а й забезпечувати функціонування цих систем у такий спосіб, щоб доступ до них мала кожна особа. Невиконання державою позитивного обов'язку щодо забезпечення функціонування запровадженої нею системи виконання судових рішень призводить до обмеження конституційного права на судовий захист та нівелює його сутність» [10].

Законодавча невизначеність щодо прийняття судом звітів про часткове виконання судових рішень. Ще однією суттєвою практичною проблемою є питання прийняття судом звіту про виконання судового рішення у випадку його часткового виконання. Це найбільш помітно у справах соціального захисту та пенсійного забезпечення, де рішення містить як немайнові, так і фінансові зобов'язання. На практиці територіальні управління, до прикладу Пенсійного фонду України (далі – ПФУ), виконують

лише немайнову частину рішення (перерахунок пенсії), тоді як виплату коштів не здійснюють, оскільки фінансові ресурси знаходяться у розпорядженні центрального апарату – головного розпорядника бюджетних коштів. У такій ситуації виникає процесуальна колізія: чи має суд право прийняти звіт про виконання рішення і визнати його виконаним, якщо фінансова частина залишилась нереалізованою? Чинне законодавство не передбачає механізму розмежування відповідальності різних органів у межах одного рішення. Зокрема, у пенсійних спорах формальним відповідачем залишається територіальний орган ПФУ, хоча саме центральний орган ПФУ відповідає за виплати та володіє необхідними фінансовими ресурсами. Унаслідок цього суди змушені приймати звіт про «часткове виконання», хоча фактично рішення виконано лише формально. З огляду на це доцільним було б залучати головного розпорядника бюджетних коштів як другого відповідача в таких справах. Це забезпечить реальний механізм виконання фінансової частини судових рішень, усуне штучне розмежування відповідальності між територіальними та центральними органами та запобігатиме ситуаціям, коли суди змушені приймати звіт про «часткове виконання», хоча фактично рішення не реалізовано повністю. Такий підхід відповідає принципу ефективного судового захисту (ст. 55 Конституції України) та практиці ЄСПЛ, згідно з якими визнання рішення виконаним за відсутності фактичного отримання відповідних виплат є порушенням права на справедливий суд.

Висновки. Судовий контроль за виконанням рішень суду є необхідною гарантією реалізації права особи на ефективний судовий захист, передбаченого ст. 55 Конституції України та ст. 6 Конвенції. Його ефективність прямо впливає на довіру до судової системи та авторитет держави. Незважаючи на позитивні законодавчі новації, запроваджені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень» від 21.11.2024 р. № 4094-IX, нами встановлено ряд проблем, що виникають на практиці та обмежують ефективність реалізації інституту судового контролю в адміністративному процесі, а саме: імперативний порядок призначення судового засідання за наявності відповідного клопотання заявника щодо розгляду звіту про виконання судового рішення; узгодженість законодавчих механізмів виконання судових рішень у разі відсутності фінансового забезпечення їх виконання; законодавча невизначеність щодо прийняття судом звітів про часткове виконання судових рішень.

Для підвищення ефективності судового контролю запропоновано: надати суду право оціню-

вати обґрунтованість клопотання заявника про призначення судового засідання щодо розгляду звіту про виконання судового рішення; законодавчо закріпити механізми реалізації фінансової частини тих судових рішень, виконання яких залежать від бюджетних асигнувань; можливість залучення головного розпорядника бюджетних коштів як другого відповідача у справах, в яких фінансова частина рішення виконується не територіальним управлінням, а саме центральним органом.

Література

1. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n5253> (дата звернення: 12.11.2025).
2. Справа «ГлобапротиУкраїни» (Заява № 15729/07): Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа, Заява від 05.07.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_911#Text (дата звернення: 12.11.2025).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень: Закон України від 21.11.2024 № 4094-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4094-20#Text> (дата звернення: 12.11.2025).
4. Ладиченко В. В., Потьомкін С. О. Поняття і суть судового контролю за виконанням судових рішень.

Часопис Київського університету права. 2023. № 3. С. 190–198.

5. Берлач А. І., Дзісяк О. П., Сусак М. С. Судовий контроль у системі адміністративного судочинства України: теоретико-правові та прикладні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 1. С. 594–597.

6. Волкова Ю. Судовий контроль в адміністративному судочинстві: від теорії до практики / Концептуальні засади розвитку вітчизняного адміністративного права та процесу: тенденції, перспективи, практика: колективна монографія / Є. Герасименко, П. Діхтієвський, Н. Задирака, Т. Коломонець, В. Клиничук та ін.; за заг. ред. П. Діхтієвського, В. Пашинського. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2022. 986 с.

7. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 04.03.2020 № 539/3406/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88027752> (дата звернення: 12.11.2025).

8. Сасевич О. Механізми судового контролю при розгляді справ у порядку цивільного, господарського та адміністративного судочинства. *Судово-юридична газета.* URL: <https://surl.li/zwpmndk> (дата звернення: 14.11.2025).

9. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n13732> (дата звернення: 22.11.2025).

10. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Хліпальської В. В.: Рішення від 15.05.2019 № 2-р(П)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text> (дата звернення: 22.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 08.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.13>

С. І. Маркін

кандидат юридичних наук, доцент, адвокат
orcid.org/0009-0008-0410-1702

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено історико-правовий аналіз становлення та розвитку системи адміністративного судочинства в Україні з урахуванням сучасних викликів, зумовлених повномасштабною збройною агресією РФ та запровадженням воєнного стану. Показано, що українська модель адміністративної юстиції формувалася в руслі загальноєвропейської тенденції до розмежування сфер публічної влади та створення спеціалізованих механізмів судового контролю. Розкрито подвійний характер правової основи адміністративного судочинства: як інструмента ідентифікації адміністративного суду як суб'єкта публічного права (через конституційні та законодавчі приписи), так і як регулятора процесуального порядку здійснення правосуддя. Окрему увагу приділено категорії адміністративної процесуальної правосуб'єктності, різним доктринальним підходам до її структури та висновку про індивідуалізацію правосуб'єктності кожного учасника адміністративного процесу, що дозволяє чітко окреслити місце адміністративних судів у системі публічної влади. Проаналізовано інституційний розвиток адміністративних судів (Указ Президента 2004 р., ухвалення та еволюція КАС України, реформування 2017 р., запровадження електронного судочинства) та трансформацію їх функціонування в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що заборона створення надзвичайних і спеціальних судів, точкові зміни до законодавства про судоустрій, роз'яснення Верховного Суду й адаптація судової практики забезпечили континуїтет судового контролю за публічною адміністрацією. Окреслено феномен «віртуалізації підсудності» через масову зміну територіальної юрисдикції судів та релокацію правосуддя без зміни його правової природи. Зроблено висновок, що навіть в умовах воєнного стану адміністративні суди залишаються ключовою гарантією реалізації права на судовий захист і запобіжником від надмірного звуження конституційних прав і свобод.

Ключові слова: адміністративне судочинство; воєнний стан; адміністративний суд; правовий статус; підсудність; судовий контроль; публічно-правові спори.

Markin S. I. HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE ADMINISTRATIVE JUSTICE SYSTEM IN UKRAINE: MODERN CHALLENGES OF MARTIAL LAW

The article provides a historical and legal analysis of the formation and development of the administrative justice system in Ukraine, taking into account modern challenges caused by the full-scale armed aggression of the Russian Federation and the introduction of martial law. It is shown that the Ukrainian model of administrative justice was formed in line with the pan-European trend towards the delimitation of spheres of public power and the creation of specialized mechanisms of judicial control. The dual nature of the legal basis of administrative justice is revealed: as an instrument for identifying the administrative court as a subject of public law (through constitutional and legislative provisions), and as a regulator of the procedural order of administering justice. Special attention is paid to the category of administrative procedural legal personality, various doctrinal approaches to its structure and the conclusion about the individualization of the legal personality of each participant in the administrative process, which allows us to clearly outline the place of administrative courts in the system of public power. The institutional development of administrative courts (the Presidential Decree of 2004, the adoption and evolution of the CAS of Ukraine, the 2017 reform, the introduction of electronic justice) and the transformation of their functioning under martial law are analyzed. It is substantiated that the ban on the creation of extraordinary and special courts, specific changes to the legislation on the judiciary, clarifications of the Supreme Court and the adaptation of judicial practice have ensured the continuity of judicial control over public administration. The phenomenon of "virtualization of jurisdiction" is outlined due to the massive change in the territorial jurisdiction of courts and the relocation of justice without changing its legal nature. It is concluded that even under martial law, administrative courts remain a key guarantee of the implementation of the right to judicial protection and a safeguard against excessive narrowing of constitutional rights and freedoms.

Key words: administrative justice; martial law; administrative court; legal status; jurisdiction; judicial control; public law disputes.

Актуальність теми зумовлена тим, що повномасштабна збройна агресія РФ та запровадження воєнного стану радикально змінили умови функціонування публічної адміністрації та судової влади в Україні. Саме адміністративні суди залишаються конституційно визначеним механізмом контролю за суб'єктами владних повноважень у сферах мобілізації, запровадження та дії обмежень прав, примусового відчуження майна, соціального захисту військовослужбовців і внутрішньо переміщених осіб

тощо. Історико-правовий аналіз розвитку системи адміністративного судочинства в поєднанні з оцінкою сучасних викликів воєнного стану дозволяє з'ясувати, наскільки сформована до 2022 року модель адміністративної юстиції виявилася здатною забезпечити безперервність судового контролю й ефективний захист прав людини в умовах екзистенційної загрози державності, а також окреслити ризики звуження доступу до правосуддя під приводом особливого правового режиму.

Стан наукової розробки проблеми свідчить про достатньо глибоке опрацювання загальних питань адміністративного судочинства та правового статусу адміністративних судів у працях В.Б. Авер'янова, І.Б. Коліушка, Р.О. Куйбіди, В.К. Колпакова, Т.О. Коломoeць, А.О. Селіванова, В.М. Бевзенка, М.І. Смоковича, О.Є. Міщенко та ін. Окремі аспекти конституційно-правової природи воєнного стану, допустимих обмежень прав і гарантій їх судового захисту досліджували Ю.С. Шемшученко, Н.М. Пархоменко, О.В. Скрипнюк та інші. Водночас комплексні дослідження, що поєднують історико-правовий аналіз генези адміністративної юстиції з оцінкою трансформації її інституційного й процесуального статусу саме в умовах воєнного стану та тривалої збройної агресії, залишаються поодинокими, що зумовлює наукову новизну та практичну значущість обраної теми.

Метою наукової роботи є здійснення історико-правового аналізу системи адміністративного судочинства в Україні із врахуванням сучасних викликів воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Історико-правовий аналіз системи адміністративного судочинства в Україні потребує врахування концептуальних засад, що впливали на формування нормативної моделі адміністративної юстиції, а також доктринальних підходів до розуміння правового статусу адміністративного суду як суб'єкта права. Розвиток адміністративного судочинства в національному правопорядку невід'ємно пов'язаний із загальноєвропейською тенденцією до розмежування сфер публічної влади та створення спеціалізованих механізмів судового контролю. Саме тому українська модель адміністративної юстиції розвивалася шляхом поступового виокремлення адміністративних судів як самостійної інституційної структури, що реалізує особливий вид правосуддя у сфері публічно-правових відносин.

Правова основа адміністративного судочинства має подвійний характер. По-перше, вона забезпечує ідентифікацію адміністративного суду як суб'єкта права, закріплюючи його компетенцію, завдання та місце у судовій системі. По-друге, вона регламентує процесуальний порядок здійснення правосуддя адміністративними судами. При цьому слід враховувати загальновищаний поділ норм права на матеріальні та процесуальні. Матеріальні норми, зокрема ч. 3 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус судів», виділяють адміністративний суд як суб'єкта права, а норми Конституції містять відсилкові положення до спеціального законодавства, що визначають засади організації правосуддя.

Особливості нормативного регулювання діяльності адміністративних судів докладно аналізу-

вав В.М. Бевзенко, який виділяє два типи нормативно-правових актів: акти імперативного характеру та акти, що містять диспозитивні норми [1, с. 10]. Імперативні норми визначають саме правовий статус адміністративного суду, закріплюючи його функції, повноваження та обов'язки. Диспозитивні ж норми регулюють окремі процесуальні ситуації, які виникають під час здійснення правосуддя. Прикладом таких положень є ч. 8 ст. 68 КАС України, яка дозволяє експерту відмовитися від надання висновку у разі недостатності матеріалів для виконання покладених на нього обов'язків [1, с. 8].

Наступним ключовим аспектом правового статусу адміністративного суду є адміністративна правосуб'єктність. У теорії права суб'єкт визнається носієм правосуб'єктності, яка включає правоздатність і дієздатність [2, с. 163]. В адміністративно-правовій науці правосуб'єктність тлумачиться як фундаментальна характеристика учасників адміністративно-процесуальних відносин [3, с. 5]. Утім, доктринальні підходи до співвідношення понять «адміністративна правоздатність», «адміністративна дієздатність» та «адміністративна правосуб'єктність» є різними. Одні дослідники вважають, що правоздатність означає здатність мати права й обов'язки, тоді як правосуб'єктність – це потенційна здатність бути носієм таких прав та обов'язків [4, с. 15; 5, с. 8]. Інші визначають адміністративну процесуальну правосуб'єктність як окрему юридичну категорію, що не зводиться до правоздатності та дієздатності [6, с. 8]. Окремі автори пропонують розглядати правоздатність і дієздатність суб'єкта адміністративного судочинства як два етапи розвитку правосуб'єктності, пов'язуючи їх із можливістю індивідуалізації, формування правової волі, спроможністю ухвалювати юридично значимі рішення та реалізовувати повноваження в адміністративному процесі [7].

Узагальнюючи підходи, слід погодитися з позицією І.І. Діткевич щодо відсутності універсальної адміністративної процесуальної правосуб'єктності для всіх учасників адміністративного процесу та необхідності визначення індивідуальної правосуб'єктності для кожного суб'єкта адміністративно-процесуальних правовідносин [6, с. 5, 7], що дозволяє чітко окреслити місце адміністративного суду в системі публічної влади та встановити межі його повноважень.

Отже, сучасна система адміністративних судів була сформована Указом Президента 2004 року, яким утворено 27 окружних та 7 апеляційних адміністративних судів, а також започатковано трирівневу систему адміністративної юстиції [8].

Кодекс адміністративного судочинства України, ухвалений 6 липня 2005 р. і чинний з 1 вересня 2005 р., заклав процесуальний базис: визна-

чив юрисдикцію адміністративних судів, порядок оскарження рішень суб'єктів владних повноважень, механізми захисту прав у публічно-правових спорах [9].

До повномасштабної агресії РФ система вже пережила кілька етапів реформ: оновлення КАСУ у 2017 р., що пов'язується із запровадженням нових принципів здійснення судочинства, запровадження інституту зразкових справ, посилення ролі Верховного Суду як суб'єкта забезпечення формування єдності судової практики [10]; розвиток електронного судочинства та запровадження системи «Електронного суду» [11]; практику ЄСПЛ і Верховного Суду щодо пропорційності втручання в права, належного урядування, доступу до правосуддя.

Тобто станом на початок повномасштабного вторгнення адміністративне судочинство вже було відносно інституційно сформованою системою з власними традиціями, успадкованими проблемами (надмірне навантаження, затримки) і трендом на діджиталізацію.

Воєнний стан в Україні запроваджено Указом Президента № 64/2022 від 24.02.2022, затвердженим Законом № 2102-IX [12]. Ключове положення для судової влади міститься в ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: правосуддя здійснюється лише судами, створення надзвичайних чи особливих судів заборонено [13], що означає, що навіть у воєнний час адміністративні суди зберігають конституційний статус єдиного інструмента контролю за публічною адміністрацією (статті 55, 124 Конституції України). Обмеження окремих конституційних прав і свобод, передбачене статтею 64 Конституції України, за своїм змістом не може й не повинно трансформуватися у фактичне «вимкнення» або параліч судової системи. Тимчасове звуження обсягу прав у зв'язку з воєнним чи надзвичайним станом має розглядатися лише як винятковий, чітко окреслений у часі та змісті інструмент, спрямований на захист основоположних інтересів суспільства й держави, а не як підстава для блокування реалізації права на судовий захист. Інакше відбувається підрив засад верховенства права, принципу поділу влади та системи конституційних гарантій прав людини.

Право на судовий захист, доступ до правосуддя та справедливий судовий розгляд є системоутворюючими елементами правового статусу особи й ключовими гарантіями від свавільного втручання держави у сферу прав і свобод. Навіть за умов надзвичайних викликів держава залишається зобов'язаною забезпечувати функціонування судів у такому обсязі, який унеможливає юридичну «порожнечу» та гарантує особі мінімальний, але реальний і ефективний засіб захисту. Формальне посилення на особливий право-

вий режим не може виправдовувати ситуацій, коли суди фактично не здійснюють правосуддя або доступ до них стає ілюзорним.

Більше того, сам механізм обмеження прав за ст. 64 Конституції України передбачає дотримання принципів пропорційності, необхідності та недискримінації, що означає, що держава, вдаючись до обмежень, зобов'язана обирати такі засоби, які найменшою мірою втручаються в права людини і водночас забезпечують досягнення легітимної мети. Повне або фактичне блокування судової діяльності не відповідає критерію пропорційності, оскільки позбавляє особу ключового інструменту захисту всіх інших прав і перетворює сам інститут обмеження прав на механізм їхнього фактичного скасування.

Отже, навіть у надзвичайних правових режимах держава не вправі виходити за межі тимчасового, обґрунтованого й необхідного звуження окремих прав та свобод. Судова влада повинна залишатися функціонуючим інститутом, здатним здійснювати контроль за діями інших гілок влади, перевіряти їх на відповідність Конституції та законам і забезпечувати реальне поновлення порушених прав. Лише за таких умов обмеження прав за ст. 64 Конституції України не перетворюється на заперечення самої ідеї конституціоналізму й верховенства права.

Важливим елементом розвитку системи стали зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ухвалені Законом України № 2128-IX від 15.03.2022 року [14]. Вони доповнили перехідні положення спеціальними пунктами про функціонування судової влади в період надзвичайного або воєнного стану та за відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя, що дало змогу: перерозподілити частину повноважень ВРП на Державну судову адміністрацію та Верховний Суд; забезпечити призначення/переведення суддів, організацію роботи судів попри «параліч» суддівського урядування у перші місяці війни.

Окремі законопроекти (зокрема № 7316 про зміни до КАС України, ЦПК України та ГПК України щодо здійснення судочинства під час воєнного чи надзвичайного стану) пропонували кодифікувати спеціальний «воєнний процесуальний режим» – спрощений порядок виклику, повідомлення, дистанційні засідання тощо. Однак парламент їх відхилив, віддавши пріоритет більш гнучкому, судово-практичному регулюванню.

Розвиток національної системи адміністративного судочинства в умовах воєнного стану відбувався не шляхом запровадження окремого, так би мовити, «воєнного КАС України», а через поступову трансформацію чинної моделі за допомогою низки взаємопов'язаних інструментів.

По-перше, було обрано шлях внесення точ-

кових, але концептуально виважених змін до загального законодавства про судоустрій та процесуального законодавства. Йдеться не про радикальне перезавантаження нормативної основи, а про корекцію окремих положень, які безпосередньо впливають на організацію роботи судів, порядок здійснення правосуддя, процесуальні строки, питання підсудності, проведення судових засідань із використанням відеоконференцзв'язку тощо. Такий підхід дає змогу зберегти системну цілісність правового регулювання, водночас адаптуючи його до викликів воєнного часу.

По-друге, істотну роль відіграли роз'яснення Верховного Суду та Ради суддів України, які виконують функцію «м'якого» нормативного регулювання. У своїх узагальненнях, інформаційних листах та рекомендаціях ці органи формують єдині підходи до застосування законодавства в особливих умовах, орієнтують суди на забезпечення балансу між безпековими потребами держави та гарантованим правом на справедливий суд. Такі роз'яснення сприяють уніфікації практики, зниженню правової невизначеності та запобігають фрагментації судової системи за регіональними чи інституційними лініями.

По-третє, важливим вектором стала адаптація власне судової практики та внутрішніх регламентів діяльності судів. Суди, зважаючи на конкретні обставини (небезпека для учасників процесу, обмежений доступ до приміщень суду, перебої у комунікаціях тощо), коригують внутрішні правила організації розгляду справ, графіки роботи, порядок інформування учасників процесу, застосовують гнучкі процесуальні механізми для забезпечення реального доступу до правосуддя. У такий спосіб формується особливий масив «воєнної» судової практики, що, не виходячи за межі чинного КАС України, фактично наповнює його норми новим змістом, пристосованим до умов особливого правового режиму.

Отже, замість створення паралельного «воєнного» адміністративного процесуального законодавства України, еволюція системи судочинства відбувається через поєднання нормативних коректив загального законодавства, інтерпретаційної діяльності вищих судових органів та практичної адаптації судів «на місцях». Такий підхід дозволяє зберегти єдність правового простору й наступність доктрини адміністративного судочинства, не руйнуючи фундаментальних конституційних засад правосуддя.

Однак при цьому через окупацію, активні бойові дії, руйнування інфраструктури низка судів (у т.ч. адміністративних) фактично втратила можливість працювати за своєю адресою. Верховний Суд, користуючись наданими повноваженнями, масово змінював територіальну підсудність справ, передаючи їх до найбільш терито-

ріально наближених безпечних судів. За даними узагальнень, підсудність було змінено більш ніж у 100 судах різних юрисдикцій [15]. Для системи адміністративної юстиції України це означало фактичне формування своєрідної «віртуальної карти підсудності», за якої формально закріплена територіальна юрисдикція суду не збігалася з його реальною географією функціонування. Юридична адреса суду могла залишатися на тимчасово окупованій чи прифронтовій території, однак розгляд адміністративних справ здійснювався судами, що тимчасово виконували їхні функції, наприклад у Львові, Вінниці чи інших відносно безпечних регіонах. Такий механізм став інструментом просторової «релокації правосуддя» без зміни його правової природи [16; 17].

Запровадження подібної моделі дозволило забезпечити безперервність (континуїтет) розгляду публічно-правових спорів та уникнути ситуації, коли певні категорії справ фактично «випадають» із судового контролю через неможливість фізичного функціонування суду за місцем його знаходження. Особливо важливим це виявилось для розгляду спорів щодо рішень військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, що здійснюють діяльність в умовах евакуації, а також інших суб'єктів публічної влади, чия фактична «присутність» була переміщена внаслідок бойових дій або окупації.

Висновок. Таким чином, адміністративні суди, оперуючи в умовах зміненої просторової реальності, зберегли здатність здійснювати контроль за публічною владою в її «воєнних» та «евакуйованих» форматах. Віртуалізація підсудності, з одного боку, засвідчує гнучкість процесуальних механізмів і їхню здатність адаптуватися до екстремальних умов, а з іншого – підтверджує, що навіть за відсутності фізичного доступу до суду в певному регіоні держава залишається зобов'язаною гарантувати ефективні засоби судового захисту від рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Література

1. Бевзенко В.М. Адміністративні суди України : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2006. 271 с.
2. Головченко В.В. Юридична термінологія: довідник / В.В. Головченко, В.С. Ковальський. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 224 с.
3. Діткевич І.І. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 19 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс : у 2 т. / ред. кол. В. Б. Авер'янов (голова) [та ін.]. Київ : Юридична думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 584 с.
5. Словник базової термінології з адміністративного права: навч. посіб. / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Київ : Істина, 2010. 240 с.

6. Діткевич І.І. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 19 с.

7. Бачун О.В. Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2010. 20 с. URL: <http://nbuv.gov.ua>.

8. Про утворення місцевих адміністративних судів, затвердження їх мережі : Указ Президента України від 16 листопада 2004 року № 1417/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417/2004#Text>

9. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України № 2147-VIII від 03.10.2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n6636>

11. КОНЦЕПЦІЯ ЄСІКС. URL: <https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/news/Kontseptsia%20ESIKS.pdf>

12. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» :

Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

14. Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя : Закон України № 2128-IX від 15.03.2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2128-20#Text>

15. Вплив російсько-української війни на здійснення правосуддя і ключова практика Верховного Суду : Секретар ВП ВС виступив на вебінарі Українського хабу Європейського інституту права. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1927293/>

16. Голова Закарпатського апеляційного суду взяла участь у міжнародній конференції з правових питань релокації. URL: <https://court.gov.ua/archive/1799055/>

17. Запара А.Є., Лєгеза Ю.О. Система інформаційних компетентностей публічних службовців. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Випуск 2. С. 32–35.

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 348.9: 741(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.14>**М. М. Руденко**

кандидат юридичних наук, доцент

Київського університету інтелектуальної власності та права

orcid.org/0009-0008-8983-8470

ПОЛІЦЕЙСЬКІ ЗАХОДИ ПРИМУСУ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

В статті розкрито проблема застосування поліцейських заходів примусу в діяльності Національної поліції України. Доведено, що Поліцейські заходи примусу в діяльності Національної поліції України є суворим, однак об'єктивно необхідним методом впливу, для регулювання суспільних небезпечних відносин. Система заходів поліцейського примусу має бути прозорою, справедливою та відповідати принципам законності та прав людини. При цьому важливо враховувати кілька ключових аспектів: Публічний інструментарій реагування на ситуації з використанням засобів примусу має бути чітким і обґрунтованим. Важливо, щоб поліцейські мали чіткі та зрозумілі розпорядження та інструкції, які визначають умови та обставини, за яких може бути застосована сила, іншими словами - протоколи застосування. Законом та етичними засадами має бути обмежені можливості випадкового або необґрунтованого використання сили, забезпечуючи відповідність закону та етичним нормам. Перед використанням заходів примусу поліцейський повинен вживати всі превентивні заходи. З'ясовано, що згідно з природним правом, діючим законодавством та етичними нормами українського європейського суспільства при застосуванні поліцейських заходів примусу мають враховуватися засади пропорційності та необхідності. Це означає, що поліція повинна використовувати тільки мінімально необхідний рівень сили для досягнення законних цілей. Використання сили повинно бути останнім заходом, коли інші засоби виявились неефективними чи недостатніми для припинення суспільно небезпечних діянь. Чіткі розпорядження та інструкції, згідно з якими посадові особи Національної поліції повинні мати чіткі та зрозумілі розпорядження та інструкції щодо того, як слід застосовувати засоби примусу. Це забезпечує стандартизацію та обмежує можливість випадкового або необґрунтованого використання сили.

Ключові слова: вогнепальна зброя, законність, об'єктивна необхідність, поліцейський, превентивні заходи, сила, спеціальні засоби, фізична сила.

Rudenko M. M. POLICE COERCIVE MEASURES IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article reveals the problem of the use of coercive police measures in the activities of the National Police of Ukraine. It has been proven that police coercive measures in the activities of the National Police of Ukraine are a strict, but objectively necessary method of influence to regulate dangerous social relations. The system of police coercive measures must be transparent, fair and comply with the principles of legality and human rights. At the same time, it is important to consider several key aspects: The public toolkit for responding to situations with the use of coercive means must be clear and well-founded. It is important that police officers have clear and understandable orders and instructions that define the conditions and circumstances under which force may be used, in other words - use protocols. Law and ethics must limit the possibility of accidental or unjustified use of force, ensuring compliance with law and ethics. Before using coercive measures, the police officer must take all preventive measures. It was found that according to natural law, current legislation and ethical norms of the Ukrainian European society, the principles of proportionality and necessity must be considered when applying coercive police measures. This means that the police must use only the minimum necessary level of force to achieve legitimate objectives. The use of force should be the last resort when other means have proven ineffective or insufficient to stop socially dangerous acts. Clear orders and instructions, according to which the officers of the National Police must have clear and understandable orders and instructions on how the means of coercion should be used. This ensures standardization and limits the possibility of accidental or unjustified use of force.

Key words: firearms, legality, objective necessity, physical strength, policeman, power, preventive measures, special means.

Актуальність дослідження. Основними завданнями поліції є забезпечення правопорядку у суспільстві, створення безпечних умов для життєдіяльності громадян, протидія правопорушенням і злочинності, надання допомоги особам у разі надзвичайних ситуацій. Основними критеріями задля забезпечення правопорядку у кожній державі є, зокрема, правомірна поведінка громадянина (виконання всіх приписів правових норм) і примус. Останній, хоч і вважається найсуворішим засобом впливу, є необхідним та обов'язковим методом у регулюванні суспільних відносин. Відповідно до Закону України «Про Національну

поліцію» поліцейські в межах своєї компетенції можуть застосовувати превентивні заходи та адміністративний примус [1].

Поліцейські заходи примусу в діяльності поліції є необхідним інструментом для забезпечення громадського порядку, захисту громадян та виконання законів. Однак використання примусу повинно бути обмеженим, законним і пропорційним. Для цього часто існують спеціальні норми та процедури, які регулюють використання примусових заходів поліцією.

Застосування поліцейських заходів примусу є необхідним можна сказати природним засобом

реагування працівників міліції складну неординарну ситуацію яка містить в собі елементи суспільної небезпеки у ряді ситуацій для забезпечення громадського порядку, захисту громадян та виконання законів. Що обґрунтовується потребує забезпечення громадської безпеки та порядку. Так як в ситуаціях конфліктів, безладу або інших загроз громадському порядку, використання поліцейського примусу може бути єдиним ефективним засобом відновлення стабільності захист громадян та власного персоналу. Тим самим, поліція об'єктивно повинна мати публічний інструментарій реагувати на ситуації, де існує загроза життю або безпеці громадян чи поліцейських. При виконання законів забезпечення правопорядку поліція має обов'язок виконувати закони та утримувати правопорядок. У випадках, коли особи вчиняють злочини або порушують закони, застосування примусу може бути необхідним для їх затримання та передачі їх в органи попереднього слідства та правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми поліцейських заходів примусу в аспекті адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності МВС звертались вчені правники В. Арендар, О. Бандурка, В. Басс, С. Берлач, О. Баклан, К. Білоусова, В. Большаков, В. Вдовічен, І. Волкова, Р. Волонинець, В. Галунько, О. Горішний, П. Діхтієвський, О. Дніпров, С. Домусчі, І. Зозуля, А. Іванищук, Р. Ієрінг, О. Єщук, І. Казанчук, С. Ківалов, В. Колпаков, Я. Кондратьєв, С. Константинов, С. Короед, М. Корнієнко, І. Костенко, В. Курило, І. Куценко, Д. Лазарєв, М. Мандель, Ю. Мех, Р. Мкртчян, Є. Мойсєєв, В. Олефір, В. Опришко, Підберезних, Ю. Римаренко, С. Сливка, С. Стеценко, І. Ткаченко, М. Уварова, О. Ульянов, Л. Шапенко, В. Шкарупа та ін.

Проте, безпосередньо суспільні відносини сфери предмету нашої роботи вони не аналізували. Їх наукові пошуки були зосереджені на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права та діючого законодавства розкрити місце і роль поліцейських заходів примусу в системі адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності МВС України

Виклад основного матеріалу. Треба погодитися з точкою зору І. Костенко та К. Білоусова що примусовим поліцейським заходам характерне застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. Однак такі заходи застосовуються лише у виключних випадках, а саме коли заходи превенції не дали певного результату або суспільно небезпечні діяння, які неможливо зупинити іншим способом, окрім заходів примусу. «Найсудовішим» з таких заходів є застосування вогнепальної зброї [2].

Закон України Про Національну поліцію» визначає, що поліція під час виконання повноважень, визначених цим Законом, уповноважена застосовувати такі заходи примусу: фізичний вплив (сила); застосування спеціальних засобів; застосування вогнепальної зброї. Фізичним впливом є застосування будь-якої фізичної сили, а також спеціальних прийомів боротьби з метою припинення протиправних дій правопорушників. Спеціальні засоби як поліцейські заходи примусу - це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин. Застосування вогнепальної зброї поліцією визнається винятковим заходом поліцейського примусу і підконтрольним ряду обставин. Основні моменти, які варто враховувати в контексті цих випадків: Самозахист поліцейського та його сім'ї, коли вогнепальна зброя може бути використана в ситуаціях, коли поліцейський або його члени сім'ї знаходяться під нападом, і їхнє життя чи здоров'я перебуває під загрозою. Вогнепальна зброя може бути застосована для захисту осіб від нападу, який загрожує їхньому життю чи здоров'ю. В ситуаціях взяття заручників або незаконного утримання осіб під владою поліція може вжити заходів, включаючи застосування вогнепальної зброї, для їхнього звільнення. Вогнепальна зброя може бути використана для захисту об'єктів під охороною поліції та звільнення їх у разі захоплення. Вогнепальна зброя може бути застосована для затримання осіб, які вчиняють тяжкі або особливо тяжкі злочини та намагаються втекти, а також для зупинки транспортного засобу, якщо водій створює негайну загрозу життю чи здоров'ю людей. Важливо, щоб застосування вогнепальної зброї в усіх випадках відповідало принципам пропорційності, необхідності та враховувало міжнародні стандарти прав людини та правові норми [3].

В останньому контексті слід підкреслити, що вагому увагу приділено застосуванню засобів примусу в діяльності поліції в міжнародних нормативно-правових актах. Так, відповідно до ст. 3 Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятого Резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН, вогнепальна зброя не повинна застосовуватися, за винятком випадків, коли підозрюваний правопорушник чинить збройний опір чи іншим чином ставить

під загрозу життя інших і коли інші заходи, що мають менше винятковий характер, недостатні для затримання підозрюваного правопорушника. Про кожний випадок застосування вогнепальної зброї має бути негайно повідомлено компетентні органи влади. У «Декларації про поліцію», прийнятої Парламентською асамблеєю Ради Європи (Резолюція N 690 (1979) зазначено, що офіцери поліції повинні отримувати зрозумілі та чіткі розпорядження щодо способу та обставин, за яких вони повинні застосовувати зброю, поліцейські повинні отримувати ясні і чіткі вказівки щодо порядку і обставин застосування зброї. Застосування сили та вогнепальної зброї регламентовано в «Основних принципах застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку», прийнятих восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поведіння з порушниками (Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 р.). В даному документі зазначається, що службовці органів правопорядку при виконанні своїх обов'язків повинні, наскільки це можливо, застосовувати ненасильницькі засоби, перш ніж вдаватися до застосування сили і вогнепальної зброї. Вони можуть застосовувати силу і вогнепальну зброю тільки тоді, коли інші засоби є неефективними або не мають жодних шансів на досягнення бажаного результату. Щодо застосування зброї в зазначеному документі йдеться про те, що службовці органів правопорядку не повинні застосовувати вогнепальну зброю проти людей, за винятком самозахисту або захисту інших осіб від неминучої загрози смерті або серйозного травмування, для запобігання вчиненню особливо серйозного злочину, пов'язаного з серйозною загрозою життю, для арешту особи, яка становить таку загрозу та чинить опір їх наказам, або для запобігання їй втечі, і тільки тоді, коли менш рішучі заходи недостатні для досягнення цих цілей. За будь-яких обставин умисне застосування сили, що має смертельний наслідок, допустиме лише тоді, коли цього абсолютно неможливо уникнути з метою захисту життя [4].

Отже, у зазначених міжнародних нормативно-правових актах встановлені ключові принципи та обмеження щодо застосування засобів примусу поліцією. Основні положення, які визначають засади застосування заходів примусу, включають: Пропорційність та необхідність, відповідно до зазначених актів, застосування засобів примусу повинно бути пропорційним та необхідним для досягнення конкретної мети. Це означає, що поліція повинна використовувати мінімально необхідний рівень сили для досягнення законних цілей. Попередність ненасильницьких засобів, згідно з міжнародними стандартами, поліція повинна вживати ненасильницькі засоби перед тим, як вдається до застосування фізичної сили чи вогнепальної зброї. Використання сили повинно

бути останнім заходом, коли інші засоби виявились неефективними чи недостатніми. Чіткі розпорядження та інструкції, згідно з якими поліція повинна мати чіткі та зрозумілі розпорядження та інструкції щодо того, як слід застосовувати засоби примусу. Це забезпечить стандартизацію та обмежить можливість випадкового або необґрунтованого використання сили. Обов'язок повідомлення, згідно з вказаними актами, про кожний випадок застосування вогнепальної зброї слід негайно повідомляти компетентні органи влади. Ці принципи інтегруються в роботу поліції для забезпечення прав людини та збереження громадського порядку. Дотримання цих засад сприяє встановленню ефективного та відповідального використання силових засобів у діяльності поліції.

На доктринальному рівні Р. Волонинець визначає, що адміністративно-примусові поліцейські заходи посідають основне місце в адміністративній діяльності поліції, оскільки вони забезпечують, зокрема: безперешкодне проведення профілактичних заходів щодо попередження вчинення правопорушень; охорону прав, свобод та інтересів людини і громадянами, громадського порядку та суспільної безпеки; припинення вчинюваних правопорушень; збирання доказів; встановлення та затримання особи правопорушника; притягнення винних осіб до відповідальності; відновлення справедливості у суспільстві тощо. Тож, чим ефективнішими будуть заходи адміністративного примусу, які зможуть застосовувати органи Національної поліції України, тим якіснішою буде протидія злочинності та більш дієвим процес попередження правопорушень [5].

На думку Р. Мкртчяна та О. Горішнього застосування поліцейських заходів примусу передбачає низку психологічних процесів пов'язаних із прийняттям рішення про необхідність їх застосування і усвідомлення подальших наслідків такого застосування. Здебільшого рішення потрібно приймати швидко і часу на роздуми мало, тому доцільно було б, на нашу думку, чітко встановити підстави і приводи для застосування поліцейським заходів примусу. Також велика роль відводиться морально-вольовим якостям поліцейського і його психологічного стану, що багато в чому залежить від зовнішніх факторів. На думку вчених, під час застосування поліцейських заходів примусу слід керуватися принципами, які притаманні і превентивним заходам. Це означає, що обраний поліцейський захід має бути ефективним, пропорційним, законним, необхідним. Значення кожного з цих принципів чітко визначені в законі, що дає поліцейському можливість у випадку застосування того чи іншого поліцейського заходу примусу чітко обґрунтувати його необхідність [6].

Отже, науковий підхід до розуміння та застосування поліцейських заходів примусу в діяль-

ності правоохоронних органів характеризується наступними рисами: адміністративно-примусові заходи це один з основних елементів адміністративної діяльності поліції, які є ключовим інструментом публічного адміністрування для досягнення різноманітних завдань, включаючи профілактику правопорушень, охорону прав і свобод людей, збирання доказів, забезпечення громадського порядку та суспільної безпеки. Вони носять превентивний характер, спрямований на попередження правопорушень, а також відновлення справедливості у суспільстві. Визначають, що застосування поліцейських заходів примусу вимагає психологічних процесів пов'язаних із прийняттям рішень поліцейськими. Це може включати швидке прийняття рішень, оцінку наслідків та усвідомлення їх. Вказують на необхідність чітко встановлених підстав і приводів для застосування поліцейського примусу. Це стосується визначення обставин, за яких заходи примусу є законними та необхідними. Підкреслюють важливість морально-вольових якостей та психологічного стану поліцейського під час застосування примусу. Це визначається як важливий фактор в ухваленні рішень та управлінні стресом в складних ситуаціях. Визначається значення принципів пропорційності, необхідності, законності та ефективності у застосуванні поліцейського примусу.

Наведемо складні випадки застосування працівниками поліції вогнепальної зброї. Так в м. Київ в 2016 р. під час примусового затримання поліцейськими автомобіля, який явно загрожував життю людей, поліцейський Особа_1 застосувала вогнепальну зброю. Внаслідок чого загинув пасажир вказаного автомобіля Особа_2. Щодо учасників події було відкрито кримінальне провадження по ч.3 ст.365 Кримінального кодексу України – перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. Також у межах зазначеної події розпочато кримінальне провадження по ст. 345 Кримінального кодексу України – погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу. При цьому висновки експертів різнилися стосовно законності застосування вогнепальної зброї Особою_1 [7]. Інший приклад, у м. Дніпрі патрульні зупинили автомобіль. У Державному бюро розслідування надали інформацію, що після зупинки автомобіля, пасажир Особа_2 поведилася агресивно та мала всі ознаки алкогольного сп'яніння. Пасажири проігнорували вимогу вийти з салону. Тоді поліція почала силою витягувати їх з транспорту та застосувала спеціальний засіб поліцейського примусу - газовий балончик. Під час конфлікту поліцейський Особа_1 застосував табельну вогнепальну зброю щодо пасажирів Особа_2. Від отриманих травм чоловік помер [8].

Ми не можемо (та не маємо права, це може зробити виключно суд) дати відповідь про законність застосування виключного заходу поліцейські примусу – вогнепальної зброї. Ми навели зазначені випадки суспільно небезпечних фактів з метою розкрити всю складність застосування на практиці заходів поліцейські примусу та підкреслюємо на необхідності утвердження на навчання до автоматизму поліцейських типових протоколів застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів та фізичної сили.

Висновки. Отже, поліцейські заходи примусу в діяльності Національної поліції України є суворим, однак об'єктивно необхідним методом впливу, для регулювання суспільних небезпечних відносин. Система заходів поліцейського примусу має бути прозорою, справедливою та відповідати принципам законності та прав людини. При цьому важливо враховувати кілька ключових аспектів: Публічний інструментарій реагування на ситуації з використанням засобів примусу має бути чітким і обґрунтованим. Важливо, щоб поліцейські мали чіткі та зрозумілі розпорядження та інструкції, які визначають умови та обставини, за яких може бути застосована сила – протоколи застосування. Законом та етичними засадами має бути обмежені можливості випадкового або необґрунтованого використання сили, забезпечуючи відповідність закону та етичним нормам. Перед використанням заходів примусу поліцейський повинен вживати всі превентивні заходи.

Література

1. Мех Ю., Уварова М. Поліцейські заходи примусу та превентивні заходи: умови та особливості застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. http://www.lsej.org.ua/11_2021/125.pdf
2. Костенко І., Білоусова К. Поліцейські заходи в Україні: види та застосування. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2021. <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/242898>
3. Про Національну поліцію. Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. ст. 379.
4. Ульянов О. Нормативно-правове регулювання застосування поліцейських заходів примусу та вогнепальної зброї працівниками національної поліції України. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України. Харків, 2018. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/24_05_2018/pdf/7.pdf
5. Волонинець Р. Види заходів, що реалізуються органами національної поліції та місце серед них адміністративного примусу. *Юридична наука*. 2020. <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/204>
6. Мкртчян Р.С., Горішний О.О. Підстави та порядок застосування поліцейських заходів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. http://lsej.org.ua/10_2021/103.pdf

7. Большаков В. Сергій Олійник – не вбивця, а поліцейський, який до кінця виконав свій службовий обов’язок. Академія адміністративно-правових наук. 2016. <https://www.ssaals.com.ua/pravo/serhiy-oliynyk-ne-vbyvtisia-a-politseys/3279>

8. Гулійчук І. У Дніпрі поліцейський застрелив людину: все, що відомо про гучну трагедію. ТСН. 2023. <https://tsn.ua/ukrayina/u-dnipri-policeyskiy-zastreliiv-lyudinu-vse-scho-vidomo-pro-guchnu-tragediyu-2399995.html>

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.15>**М. А. Слободянюк**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного і фінансового права

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0000-0001-6931-3310**Д. В. Губачова**

доктор філософії у галузі права

orcid.org/0009-0001-3876-3260

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Стаття присвячена комплексному аналізу правових особливостей забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури в Україні в умовах зростання кіберзагроз, гібридних воєн, міжнародного тероризму та природно-техногенних катастроф. Особлива увага приділяється дослідженню поняття «критична інфраструктура» у сучасній юридичній доктрині та національному законодавстві. Показано, що формування правових засад у цій сфері відбувається поступово, водночас зберігаючи низку прогалин і суперечностей, які знижують ефективність реалізації державної політики та ускладнюють взаємодію між державними органами і приватними операторами критично важливих об'єктів.

Проаналізовано міжнародні стандарти та рекомендації, зокрема *acquis* Європейського Союзу, стандарти НАТО та практику США, які демонструють ефективні моделі багаторівневого правового регулювання та практичної координації у сфері захисту критичної інфраструктури. Доведено, що імплементація міжнародного досвіду в українське законодавство має вирішальне значення для гармонізації правової бази та зміцнення національної стійкості. Приділено аналізу судової практики України, яка формується в умовах воєнного стану та відображає спроби забезпечити баланс між захистом об'єктів критичної інфраструктури і дотриманням прав та свобод громадян. Визначено ключові проблеми правозастосування, серед яких – нечіткість нормативних визначень, суперечність між оперативним реагуванням і принципом правової визначеності, а також недостатня інституційна координація.

Обґрунтовано необхідність вдосконалення правового регулювання шляхом уточнення критеріїв віднесення об'єктів до критичної інфраструктури, розвитку публічно-приватного партнерства, створення ефективних механізмів обміну інформацією, впровадження сучасних технологічних стандартів безпеки та забезпечення судового контролю за дотриманням прав людини. Зроблено висновок, що розробка єдиної комплексної стратегії захисту критичної інфраструктури з урахуванням міжнародного досвіду є ключовим напрямом зміцнення національної безпеки України.

Ключові слова: критична інфраструктура, безпека, національне законодавство, міжнародні стандарти, Європейський Союз, кіберзагрози, публічно-приватне партнерство, національна стійкість.

Slobodianuk M. A., Gubachova D. V. LEGAL FEATURES OF ENSURING THE SECURITY OF CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal features of ensuring the security of critical infrastructure facilities in Ukraine in the context of growing cyber threats, hybrid wars, international terrorism and natural and man-made disasters. Particular attention is paid to the study of the concept of «critical infrastructure» in modern legal doctrine and national legislation, including the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On Critical Infrastructure», the Law «On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity of Ukraine» and other regulatory legal acts. It is shown that the formation of legal principles in this area occurs gradually, while maintaining a number of gaps and contradictions that reduce the effectiveness of the implementation of state policy and complicate the interaction between state bodies and private operators of critical facilities. The paper analyzes international standards and recommendations, in particular the *acquis* of the European Union, NATO standards and US practice, which demonstrate effective models of multi-level legal regulation and practical coordination in the field of critical infrastructure protection. It is shown that the implementation of international experience in Ukrainian legislation is of crucial importance for harmonizing the legal framework and strengthening national resilience.

Considerable attention is paid to the analysis of the judicial practice of Ukraine, which is formed under martial law and reflects attempts to ensure a balance between the protection of critical infrastructure facilities and the observance of the rights and freedoms of citizens. Based on domestic and foreign practice, key problems of law enforcement are identified, including the vagueness of regulatory definitions, the contradiction between operational response and the principle of legal certainty, as well as insufficient institutional coordination.

The article substantiates the need to improve legal regulation by clarifying the criteria for classifying facilities as critical infrastructure, developing public-private partnerships, creating effective mechanisms for information exchange, implementing modern technological security standards, and ensuring judicial control over compliance with human rights. It is concluded that the development of a single comprehensive strategy for the protection of critical infrastructure, taking into account international experience, is a key direction for strengthening the national security of Ukraine.

Key words: critical infrastructure, security, national legislation, international standards, European Union, cyber threats, public-private partnership, national resilience.

Актуальність дослідження. Проблематика правового забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури займає особливе місце в системі національної безпеки. Зростаюча кількість загроз, серед яких кібератаки на енергетичні та фінансові системи, руйнування транспортних коридорів, небезпека для об'єктів водопостачання та зв'язку, свідчить про необхідність формування дієвої правової бази. Для України ця проблема є надзвичайно актуальною через збройну агресію Російської Федерації, яка системно спрямована на ураження критичних об'єктів, зокрема енергетичних систем, мостів, портів та об'єктів комунальної інфраструктури. Недостатня чіткість законодавчого визначення об'єктів критичної інфраструктури, а також відсутність уніфікованої моделі їх захисту створюють труднощі у практичному застосуванні норм. Водночас сучасні виклики вимагають від держави не лише удосконалення нормативної бази, а й посилення міжвідомчої координації, інтеграції у міжнародні механізми безпеки та формування партнерських відносин з приватним сектором, який виступає власником або управителем значної частини критичних об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема правового захисту критичної інфраструктури активно розробляється у вітчизняній та зарубіжній науці. Українські дослідники, зокрема О. Дзьоба, звертають увагу на необхідність системного підходу до правового регулювання у цій сфері, наголошуючи на важливості ухвалення спеціального закону про критичну інфраструктуру [1]. Н. Кузнецова у своїх працях аналізує проблеми гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами, підкреслюючи брак комплексності у національних підходах [2]. Значний внесок у дослідження правових аспектів безпеки критичної інфраструктури зробив М. Мальський, який акцентує увагу на особливостях міжнародного співробітництва у цій сфері, зокрема в рамках НАТО та ЄС [3]. У європейській доктрині питання безпеки критичних об'єктів розглядаються через призму права ЄС, зокрема у працях А. Фіоретті та С. Тальяферрі, які наголошують на необхідності комплексного кіберзахисту як невід'ємної складової безпеки критичної інфраструктури [4]. У зарубіжній літературі ключовим є підхід до критичної інфраструктури як до системи, стійкість якої визначає загальну безпеку держави. Так, М. Данн-Кавелті вказує, що інформаційна безпека є базисним елементом захисту [5]. Р. Кларк та Р. Наккі [6] розкривають специфіку правового регулювання у сфері кіберзахисту. Незважаючи на значний обсяг досліджень, низка питань залишається дискусійною.

Метою статті є визначення правових особливостей забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури в Україні, аналіз існуючих проблем законодавчого та інституційного характеру, а також окреслення шляхів удосконалення правового регулювання з урахуванням міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній доктрині, поняття «критична інфраструктура» визначається як сукупність об'єктів, систем і послуг, які мають ключове значення для функціонування суспільства та держави, а також для гарантування національної безпеки. Законодавче визначення цього терміну закріплено в Законі України «Про критичну інфраструктуру» де зазначається, що критична інфраструктура – це об'єкти, «порушення функціонування яких може мати значні негативні наслідки для національної безпеки, добробуту населення та ефективної діяльності органів державної влади» [7].

У міжнародному праві критична інфраструктура трактується як система фізичних і віртуальних активів, які є настільки суттєвими для держави, що їхнє знищення або виведення з ладу призведе до руйнівних наслідків для національної безпеки, економіки, охорони здоров'я та громадської безпеки. Зокрема, у Директиві Європейського Союзу 2022/2557 зазначається, що об'єкти критичної інфраструктури – це ті, які забезпечують «стійкість суспільства до кризових ситуацій та загроз» [8].

Законодавче регулювання захисту критичної інфраструктури в Україні формується на багаторівневій основі. Передусім, Конституцією України закріплено загальні принципи національної безпеки [9]. Законом України «Про критичну інфраструктуру» від 16.12.2021 [7] уперше системно врегульовано питання визначення об'єктів критичної інфраструктури, їхньої категоризації та процедур захисту. Закон також встановив повноваження органів державної влади у цій сфері, передбачив створення Національної системи захисту критичної інфраструктури та визначив принципи її функціонування. Важливо, що він імплементує окремі положення європейських нормативно-правових актів, що забезпечує поступову гармонізацію українського законодавства з європейським правом. Окремого значення має Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [10], який розглядає кіберпростір як одну з ключових сфер забезпечення національної безпеки. У статті 2 цього Закону передбачено, що об'єктами критичної інформаційної інфраструктури є інформаційно-телекомунікаційні системи, порушення функціонування яких може призвести до надзвичайних ситуацій техногенного чи соціального характеру. Саме він

заклав правову основу для розвитку державної політики у сфері кіберзахисту та взаємодії між органами державної влади, бізнесом і громадським сектором.

Варто підкреслити, що законодавча база України у сфері критичної інфраструктури формується не лише законами, а й стратегічними документами. Наприклад, «Стратегія національної безпеки України» [11], «Доктрина інформаційної безпеки» [12], якими закріплено орієнтири державної політики та інтегрують її у міжнародні стандарти.

Таким чином, нормативно-правові засади захисту критичної інфраструктури в Україні базуються на поєднанні конституційних принципів, спеціальних законів, стратегічних документів і міжнародних стандартів. Водночас потребує вдосконалення система узгодженості між національним і міжнародним правом, а також чітке визначення ролі приватних суб'єктів у забезпеченні безпеки об'єктів, які перебувають у їхній власності.

Законодавче забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні не можна розглядати у відриві від міжнародно-правових стандартів, адже сама концепція «критичної інфраструктури» виникла й активно розвивалася в межах європейського та світового правопорядку.

Міжнародні стандарти у сфері захисту критичної інфраструктури закріплені насамперед у правових актах Європейського Союзу. Одним із базових документів є Директива Ради ЄС 2008/114/ЄС «Про ідентифікацію та визначення європейської критичної інфраструктури та оцінку потреб у підвищенні її захисту» [13], де закріплено поняття «європейська критична інфраструктура» та визначено критерії для віднесення об'єктів до цієї категорії. Крім того, важливе значення мають положення Директиви NIS (2016/1148/ЄС), яка встановила рамки забезпечення високого рівня кібербезпеки в межах ЄС, та оновленої Директиви NIS2 (2022/2555/ЄС), що розширила перелік секторів і зобов'язань суб'єктів критичної інфраструктури [14]. Україна, взявши курс на європейську інтеграцію та виконання Угоди про асоціацію з ЄС, зобов'язалася адаптувати своє законодавство до *acquis* ЄС у сфері безпеки та кіберзахисту. Важливо підкреслити, що імплементація міжнародних стандартів не обмежується лише сферою кіберзахисту: Україна поступово впроваджує комплексний підхід, що охоплює енергетичну, транспортну, комунікаційну та оборонну сфери.

Особливе значення мають також стандарти та рекомендації НАТО, які містяться у керівних документах Альянсу, зокрема у «Baseline Requirements for National Resilience», де критична інфраструктура розглядається як один із ключових елементів національної стійкості [15].

Оскільки Україна активно співпрацює з НАТО, це дозволяє не лише переймати досвід країн-членів, а й формувати власну систему захисту на основі поєднання національних та міжнародних підходів.

Оскільки українська система активно запозичує елементи західних підходів, аналіз американського досвіду допомагає виявити як дієві інструменти, так і типові проблеми, які слід врахувати при імплементації стандартів. Практика США вирізняється поєднанням спеціального законодавства, виконавчих актів та потужного механізму державно-приватного партнерства. На нормативному рівні поняття критичної інфраструктури кодифіковано в федеративних актах: у визначеннях, закладених, зокрема, у положеннях 42 U.S.C. § 5195c [16], підкреслюється, що критична інфраструктура охоплює як фізичні, так і віртуальні системи й активи, недоступність або руйнування яких матиме «дебілітуючий» вплив на національну безпеку, економіку чи громадське здоров'я. Ця законодавча база доповнюється положеннями, що захищають механізми добровільного обміну інформацією між приватним сектором і державою: відповідні гарантії щодо захисту наданої приватними суб'єктами інформації закріплені в 6 U.S.C. § 673 [17], що стимулює обмін відомостями про уразливості та інциденти, не надаючи донора ризику цивільної відповідальності за розкриття інформацію. Функціональну роль на національному рівні виконує відомство CISA (Cybersecurity and Infrastructure Security Agency) [18], яке виступає національним координатором із забезпечення безпеки й стійкості інфраструктури, надаючи технічну підтримку, рекомендації та інструменти для оцінки ризиків.

У виконавчій практиці США суттєва роль належить президентським указам та документам, що проклали шлях до сучасного режиму захисту: прикладом є Executive Order 13010 (1996) [19], який започаткував федеральну координацію з питань захисту критичної інфраструктури й створив Комісію з цієї проблематики. На практиці це означає, що уряд формує політику, але її реалізація здійснюється за участі численних агентств та приватних операторів.

Судова практика у США виступає важливим коригувальним елементом цієї системи, особливо там, де виникають питання про межі повноважень адміністративних органів або про баланс між безпекою та конституційними правами. Ілюстративним є кейс *Hikvision USA, Inc. v. FCC* [20], в якому Апеляційний суд округу Колумбія розглянув, чи обґрунтовано федеральні регулятори дають надто широкі визначення «критичної інфраструктури» або пов'язаних із нею об'єктів у контексті обмежень на використання обладнан-

ня. Суд частково підтримав позицію регулятора, але одночасно поставив під сумнів фрагменти регламентації, які виявилися надто загальними й не відповідали чітким межах, заданим Конгресом. Це рішення підкреслює, що суди вимагають від адміністративних органів обґрунтування та юридичної точності при визначенні сфер втручання.

Практика США також відома своєю орієнтацією на превентивні механізми: законодавчі й адміністративні норми стимулюють обмін інформацією, проведення оцінок ризиків, інструменти сертифікації обладнання і тренування/вправи з реагування на інциденти, які об'єднують операторів у приватному секторі й федеральні структури. Водночас у судових спорах часто постає дилема: як поєднати потребу в ширшому визначенні суб'єктів захисту для ефективної відповіді на загрози та одночасно не допустити перевищення повноважень чи нехтування конституційними гарантіями. Такий досвід є цінним для України, бо він показує, як важливо поєднувати нормативну чіткість із практичними механізмами співпраці.

Переходячи від американської практики до національної української реальності, слід звернути увагу на судову практику України, яка вже сьогодні формує важливі прецеденти у питаннях, безпосередньо пов'язаних із функціонуванням і захистом об'єктів критичної інфраструктури. Під час розгляду справ суди враховують контекст воєнного стану, суспільну необхідність безперервної діяльності інфраструктурних об'єктів та значення роботи конкретних працівників для забезпечення національної безпеки.

Наприклад, у пресрелізі Верховного Суду України зазначено, що у період воєнного стану роботодавець має право відмовити працівникові у наданні відпустки, якщо він залучений до роботи на об'єктах критичної інфраструктури [21]. Суди при цьому оцінюють фактичні обставини: чи неможливе дистанційне виконання обов'язків, наскільки робота є критичною для функціонування об'єкта та чи є наявні поважні причини для відсутності працівника. Такий підхід демонструє прагнення судів збалансувати права працівника і потреби безперервного функціонування критично важливих об'єктів. У кримінальній площині суди також враховують специфіку об'єктів та їх значення для життєдіяльності населення. Інгулецький районний суд м. Кривого Рогу розглядав справу про підпал обладнання підстанції, що призвело до порушення електропостачання, і кваліфікував дії обвинувачених за відповідними статтями КК України [22]. Суд підкреслив суспільну небезпеку таких дій та необхідність превентивного ефекту рішень.

Аналіз практики показує кілька ключових висновків. Суди оцінюють статус об'єкта, харак-

тер роботи працівника, наявність можливості дистанційного виконання обов'язків та контекст воєнного стану. Водночас у практиці простежується певна невизначеність щодо визначення поняття «об'єкт критичної інфраструктури» та критеріїв оцінки поважності причин відсутності на роботі [23]. Це створює ризики неоднакового тлумачення норм судами та правову невизначеність для працівників і роботодавців.

Як показують і американський досвід, і українські судові рішення, ключова напруга лежить на межі між потребою у широких інструментах захисту та вимогою правової визначеності й захисту базових прав. Саме ця напруга формує ядро системних проблем, які потребують наукового осмислення та практичного вирішення.

Проблеми, що впливають із порівняльного аналізу, мають багатовимірний характер. Нечіткість і широта нормативних визначень підвищують ризик судових оскаржень і невизначеності щодо меж державних втручань. У відповідь суди можуть або звужувати адміністративні підходи (як у певних американських кейсах [24]), або закріплювати особливі умови застосування норм під час воєнного стану (як це часто роблять українські інстанції [25]), що породжує ризики неоднакової практики. Суперечливість між необхідністю оперативного реагування, що вимагає гнучких, інструментальних підходів, і принципом правової визначеності, що вимагає чітких критеріїв і процедур, створює середовище для системних колізій.

Питання балансу між захистом інфраструктури й індивідуальними правами громадян має практичну вагу. Законодавчі ініціативи, спрямовані на попередження дій, що загрожують інфраструктурі, такі як посилені санкції або кримінальні норми щодо перешкоджання діяльності об'єктів критичної інфраструктури, повинні бути сформульовані так, щоб уникати надмірного тиску на свободи зібрань і висловлювання. Судові рішення в обох системах демонструють, що без достатньої правової ясності ризик визнання окремих норм неконституційними або таким, що підлягає вузькому тлумаченню, залишається високим [26].

Організаційно-інституційна проблема полягає у координації дій між різними гілками влади й приватним сектором. Без чітких процедур співпраці, розподілу відповідальності та гарантій обміну інформацією (у тому числі правового захисту цієї інформації) ефективність заходів захисту знижується. Американські механізми правового захисту добровільно наданої інформації [27] слугують прикладом практичної моделі, яку можна адаптувати з урахуванням національних особливостей.

Кібернетичні та технологічні ризики формують окремий масив проблем: швидка еволюція

загроз вимагає гнучких технічних стандартів і оперативного оновлення нормативних вимог, що ускладнює їхню стабільну судову інтерпретацію. Недостатність фахових кадрів, обмежені фінансові ресурси на модернізацію інфраструктури та слабкість механізмів перегляду та оцінки ризиків посилюють загрозу національної вразливості. У підсумку, поєднання нормативної нечіткості, проблем координації, балансу конституційних прав та технологічних викликів створює складний контур проблем, які потребують цілісного правового та управлінського рішення.

Для ефективного подолання зазначених проблем пропонуються такі шляхи: 1) необхідним є уточнення законодавчих визначень «критичної інфраструктури», встановлення чітких критеріїв її віднесення до цієї категорії та формалізація механізмів підтвердження статусу об'єктів. Це знизить ризики неоднакового тлумачення судовими інстанціями та забезпечить більшу правову визначеність для приватного сектору; 2) доцільним є вдосконалення процедур координації між державними органами та приватними суб'єктами, що включає створення офіційних платформ обміну інформацією, формалізацію правового захисту наданої інформації та впровадження методичних рекомендацій щодо спільного реагування на кризові ситуації; 3) необхідним є впровадження систем оцінки ризиків та превентивних заходів, включно з навчанням персоналу, регулярними аудитами, моделюванням кризових сценаріїв та впровадженням технологічних стандартів безпеки, що оперативно оновлюються відповідно до нових загроз; 4) важливим є забезпечення балансу між захистом критичної інфраструктури та правами громадян. Застосування цих комплексних заходів дозволить підвищити стійкість критичної інфраструктури, мінімізувати правову невизначеність та забезпечити ефективну взаємодію держави і приватного сектору у сфері безпеки.

Висновки. Правове забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури є однією з ключових складових національної безпеки держави та забезпечення сталого функціонування суспільства. Аналіз українського законодавства свідчить, що вітчизняні нормативні акти формують базові засади функціонування системи захисту критично важливих об'єктів. Міжнародно-правові стандарти, включно з рекомендаціями НАТО та досвідом США, демонструють ефективні моделі побудови систем захисту, де ключове значення надається як нормативній визначеності, так і гнучкості управлінських і технологічних механізмів. Особливе значення мають підходи США до правового захисту добровільно наданої інформації про загрози критичній інфраструктурі та інтеграції приватного сектору у систе-

му національної безпеки. Цей досвід може бути адаптований для українських реалій із врахуванням національних особливостей, особливо в умовах воєнного стану.

Проблеми правозастосування мають багатовимірний характер і охоплюють нормативну невизначеність, технологічні виклики, баланс прав і свобод громадян, а також координацію дій органів влади та приватного сектору. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, який включає уточнення критеріїв віднесення об'єктів до категорії критичної інфраструктури, формалізацію процедур взаємодії між державою та приватними суб'єктами, впровадження систем оцінки ризиків і превентивних заходів, навчання персоналу, регулярні аудита та технологічні стандарти безпеки, що оперативно оновлюються. Не менш важливим є забезпечення балансу між захистом об'єктів і конституційними правами громадян через механізми судового контролю та можливість оскарження рішень, що обмежують права. Розробка та впровадження комплексної стратегії правового регулювання та управління ризиками сприятиме зміцненню національної стійкості, мінімізації правової невизначеності та підвищенню ефективності заходів щодо захисту критично важливих об'єктів, забезпечуючи баланс між державними інтересами та індивідуальними правами громадян.

Література

1. Дзьоба О.В. Правове забезпечення захисту критичної інфраструктури в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 3. С. 42–45.
2. Кузнєцова Н.С. Захист критичної інфраструктури: правовий аспект. *Юридична наука*. 2022. № 6. С. 33–40.
3. Мальський М.М. Міжнародне співробітництво у сфері безпеки критичної інфраструктури. *Український журнал міжнародного права*. 2020. № 2. С. 21–28.
4. Fioretti A., Tagliaferri S. Critical Infrastructure Protection in the European Union: Legal Challenges and Perspectives. *European Security Studies*. 2019. Vol. 8. p. 133.
5. Dunn-Cavelty M. National Security in the Information Age. London : Routledge, 2008.
6. Clarke R., Knake R. Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It. New York : HarperCollins, 2010. 290 p.
7. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.12.2021р. № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>
8. Directive (EU) 2022/2557 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities. *Official Journal of the European Union*. 2022. L 333. P. 164–200.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

11. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>

13. Council Directive 2008/114/EC of 8 December 2008 on the identification and designation of European critical infrastructures and the assessment of the need to improve their protection. *Official Journal of the European Union*. L 345/75.

14. Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union (NIS Directive); Directive (EU) 2022/2555 (NIS2 Directive).

15. NATO. Baseline Requirements for National Resilience. Brussels: North Atlantic Council, 2016.

16. 42 U.S.C. § 5195c: Critical Infrastructures Protection Act of 2001 (text). URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/42/5195c>

17. 6 U.S.C. § 673: Protection of voluntarily shared critical infrastructure information (text). URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/6/673>

18. CISA: Cybersecurity and Infrastructure Security Agency (official site). URL: <https://www.cisa.gov/>

19. Executive Order 13010: Critical Infrastructure Protection (1996). URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/>

[documents/executive-order-13010-critical-infrastructure-protection](https://www.whitehouse.gov/presidential-action/critical-infrastructure-protection)

20. Hikvision USA, Inc. v. FCC, No. 23-1032 (D.C. Cir. 2024). Opinion and docket. URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/cadc/23-1032/23-1032-2024-04-02.html>

21. Пресреліз Верховного Суду України «Під час дії воєнного стану роботодавець може відмовити працівникові у наданні відпусток, якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури». URL: <https://court.gov.ua/press/news/1647178/>

22. Інгулецький районний суд м. Кривого Рогу, вирок у справі підпалу електропідстанції. URL: https://ing.dp.court.gov.ua/sud0416/pres-centr/pres_releases/1820133/

23. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20>

24. United States v. Microsoft Corp., 253 F.3d 34 (D.C. Cir. 2001). URL: <https://www.courtlistener.com/opinion/2616685/united-states-v-microsoft-corp/>

25. Верховний Суд України, справа № 621/2124/22. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1647178/>

26. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20>

27. U.S. Department of Homeland Security, Protected Critical Infrastructure Information (PCII) Program. URL: <https://www.dhs.gov/protected-critical-infrastructure-information-pcii-program>

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 347.73:336.717.1]:004.738.5

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.16>**Л. В. Товкун**

кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри фінансового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0002-4769-9379

Д. Ю. Гоженко

студент III курсу
факультету міжнародного та європейського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0009-0003-0278-4531

ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМАХ: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

В статті зазначено, що розвиток фінансових технологій (фінтеху) є одним із стратегічно важливих напрямів цифровізації економіки в Україні та ключовим чинником модернізації платіжної інфраструктури. Запропоновано робоче визначення поняття «фінансові технології» й обґрунтовано, що фінтех доцільно розглядати як комплексну технологічну трансформацію фінансових послуг і ринкової інфраструктури. Водночас зазначено, що теза про розгляд фінтеху як «окремої галузі» залишається дискусійною і потребує подальших досліджень. Зазначено основні етапи становлення фінтеху через аналіз їх нормативно-правового регулювання в країнах Європейського Союзу і України. Підкреслено, що фінансові технології ефективно розвиваються тоді, коли правила їх функціонування конкретно прописані, узгоджені між собою та послідовно зведені в систему, часто незалежну від конкретних технологій у вигляді директив, регламентів, національних законів держав-членів і наглядових стандартів. Окреслено ключові напрямки та перспективи подальшого впровадження фінансових технологій у сферу платіжних послуг. Враховуючи, що платіжні системи виконують роль базової інфраструктури для надання платіжних послуг, зазначено загальні особливості застосування фінтеху в платіжних системах, а саме: технічну сумісність платіжних платформ і сервісів, безпеку платіжних операцій і довіру користувачів до платіжних систем, дотримання принципів мінімізації, законної мети та контрольованого доступу до інформації при проведенні платіжних операцій. Окреслено провідні фінансові технології – миттєві платежі 24/7, відкритий банкінг, мобільні та безконтактні платежі, біометрична автентифікація – та їхній подвійний ефект: підвищення ефективності й фінансової доступності поряд із новими викликами кібербезпеки, захисту персональних даних і нагляду. Зроблено висновок про необхідність збалансованої регуляторної політики для стійкого подальшого впровадження фінансових технологій у сфері платіжних послуг.

Ключові слова: фінансове право, фінансові технології, платіжні послуги, платіжні системи, платіжна інфраструктура.

Tovkun L. V., Hozhenko D. Yu. FINANCIAL TECHNOLOGIES IN PAYMENT SYSTEMS: PROBLEMS AND DIRECTIONS OF LEGAL REGULATION

The article states that the development of fintech is one of the strategically important areas of digitalisation of the economy in Ukraine and a key factor in the modernisation of the payment infrastructure. A working definition of the concept of 'financial technologies' is proposed and it is argued that fintech should be considered as a comprehensive technological transformation of financial services and market infrastructure. At the same time, it is noted that the thesis of considering fintech as a 'separate industry' remains controversial and requires further research. The main stages of fintech development are outlined through an analysis of their regulatory framework in the European Union and Ukraine. It is emphasised that financial technologies develop effectively when the rules for their functioning are specifically spelled out, coordinated with each other and consistently systematised, often independent of specific technologies in the form of directives, regulations, national laws of member states and supervisory standards. Key areas and prospects for further implementation of financial technologies in the field of payment services are outlined. Considering that payment systems serve as the basic infrastructure for the provision of payment services, general features of fintech application in payment systems are indicated, namely, the technical compatibility of payment platforms and services, the security of payment transactions and user trust in payment systems, compliance with the principles of minimisation, legitimate purpose and controlled access to information when conducting payment transactions. Leading financial technologies are outlined – 24/7 instant payments, open banking, mobile and contactless payments, biometric authentication – and their dual effect: increased efficiency and financial accessibility alongside new challenges in cybersecurity, personal data protection and supervision. It concludes that a balanced regulatory policy is needed for the sustainable further implementation of financial technologies in the field of payment services.

Key words: financial law, financial technologies, payment services, payment systems, payment infrastructure.

Постановка проблеми та актуальність. Сучасний етап глобальної економічної трансформації характеризується стрімкою цифровізацією, що зумовлює глибокі зміни у функціонуванні фінансового сектору. Фінансові технології (FinTech) стають одним із ключових чинників розвитку платіжних послуг, сприяючи підвищенню ефективності фінансових операцій, розширенню доступу до ресурсів та формуванню нових моделей взаємодії між споживачами, фінансовими установами й державними регуляторами.

Активне впровадження цифрових інструментів, розвиток електронних платіжних систем, мобільного банкінгу та безконтактних розрахунків забезпечують підвищення конкурентоспроможності фінансових установ і розширюють доступність платіжних послуг для населення. В Україні фінтех є одним із пріоритетних напрямів цифрової трансформації економіки, що підтверджується швидким розвитком інноваційних платіжних сервісів.

У цих умовах особливої актуальності набуває дослідження правового регулювання фінансових технологій, зокрема у сфері платіжних систем, адже саме воно визначає баланс між стимулюванням інновацій і забезпеченням стабільності та безпеки фінансової інфраструктури.

Метою роботи є дослідження сутності та ролі фінансових технологій у розвитку сучасних платіжних систем, визначення поняття, основних етапів становлення фінтеху, аналіз чинних нормативно-правових засад його функціонування в Європейському Союзі та Україні, а також окреслення ключових напрямів та перспектив подальшого впровадження таких технологій у сферу платіжних послуг. У рамках зазначеної мети завданням дослідження виступає з'ясування змісту поняття «фінансові технології», аналіз сучасного стану їх правового регулювання, визначення ключових видів фінтехів, що застосовуються у платіжних системах, виявлення їх основних переваг і недоліків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження впливу фінансових технологій на функціонування платіжних систем проводять як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Зокрема, представники вітчизняної науки такі, як: Г.М. Поченчук у статті «Фінансові технології: розвиток і регулювання» зазначає, що фінтех можна розглядати в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні це поняття означає галузь економіки, яка об'єднує компанії, що використовують новітні розробки для надання якісніших фінансових послуг. У вузькому значенні фінтехами називають самі компанії, які належать до цієї галузі [2, с. 1194]. Л.В. Товкун у статті «Правове регулювання фінансових технологій: аналіз національного та світового дос-

віду» аналізує правове регулювання фінансових технологій в Україні та світі, зокрема в Європейському Союзі. Автор зазначає, що фінансові технології є комплексом економічних, правових та технологічних інновацій, які сприяють покращенню та автоматизації фінансових послуг і забезпечують ефективність, доступність та безпеку фінансових процесів та захищають права споживачів [4, с. 262]. М.О. Житар у статті «Fintech market in Ukraine: features, ways and prospects of development», досліджує особливості, тенденції та перспективи розвитку фінтех-ринку в Україні, переваги та його недоліки [5, с. 8-9]. Доповнимо національний контекст оглядом досліджень закордонних авторів. Так, Патрік Шуфель у статті «A Scientific Definition of Fintech. Journal of Innovation Management» пропонує розглядати фінансові технології як нову фінансову галузь [3, с. 47]. Фердінандо Джільйо у статті «A Literature Review. International Business Research» зазначає, що фінтех стосується широкого спектру інновацій, які спостерігаються у фінансовій сфері в широкому сенсі; вони стали можливими завдяки використанню нових технологій як у пропонуванні послуг кінцевим користувачам, так і у внутрішніх виробничих процесах фінансових операторів, а також у проектуванні ринкових підприємств, без шкоди для нових можливих конфігурацій міжгалузевої діяльності [6, с. 80]. Таким чином, враховуючи наведені дослідження, зазначимо, що єдиного та універсального визначення фінтеху не існує. Це негативно позначається на порівнянності результатів досліджень, на розвитку платіжної інфраструктури і ускладнює розробку узгодженої регуляторної політики держави в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи наведені дослідження, підкреслемо, що оглянути підходи науковців щодо визначення фінтеху є легітимними складниками наукової дискусії. Однак, на наш погляд, віднесення фінтеху до «окремої галузі» видається передчасним. Насамперед це пов'язано з тим, що фінтех не відповідає ознакам окремої галузі. Відповідно до міжнародної класифікації видів економічної діяльності NACE Rev.2 (від фр. Nomenclature générale des activités économiques dans les Communautés Européennes Rev. 2 – Загальна класифікація видів економічної діяльності в Європейських Співтовариствах, редакція 2) галузь визначається як сукупність усіх виробничих одиниць, що здійснюють переважно однакові або подібні види виробничої діяльності [7, с. 23]. В свою чергу, фінансові технології охоплюють широкий спектр діяльності включно з цифровими платіжними системами, кредитними платформами, страхуванням, інвестиційними сервісами, блокчейн-рішеннями та іншими технологічни-

ми інноваціями. Ці різноманітні напрями використовують різні технології, процеси та підходи, тому діяльність фінтех-компаній не є однорідною і не формує чітко визначеного виробничого процесу чи продукту, характерного для традиційних галузей. Отже, фінансові технології не доцільно розглядати як галузь. Міжнародні організації, такі як Рада з фінансової стабільності (FSB) та Базельський комітет з питань банківського нагляду (BIS), у своїх звітах також аналізують вплив фінансових технологій не лише на банківський сектор, а й на функціонування платіжних систем, пропонуючи рекомендації щодо належного їх регулювання та нагляду. Проаналізувавши ці документи, можна дійти висновку, що обидві міжнародні організації мають спільну думку стосовно визначення поняття фінансових технологій. Вони розглядають їх як «технологічно забезпечені фінансові інновації, які можуть призвести до нових бізнес-моделей, додатків, процесів або продуктів із пов'язаним із цим суттєвим впливом на фінансові ринки та установи, а також на надання фінансових послуг» [1, с. 8].

Таким чином, узагальнивши підходи науковців і позиції міжнародних організацій, вважаємо за доцільне розуміти фінансові технології як сукупність технологічних рішень та організаційних практик, спрямованих на комплексну трансформацію фінансових послуг і ринкової інфраструктури, що є ключовим чинником модернізації платіжних послуг і платіжних систем.

Поняття фінансових технологій є відносно новим і динамічно змінюваним, тож нормативно-правове регулювання нерідко не встигає за темпом їх розвитку. У цьому контексті показовим є порівняльний аналіз підходів до правового регулювання фінтеху в Європейському Союзі та в Україні. Нормативно-правове регулювання фінансових технологій в країнах Європейського Союзу базується на комплексі нормативно-правових актів. Можна виділити найважливіші із них:

- Директива про платіжні послуги (PSD2) – Directive (EU) 2015/2366, яка ввела суттєві зміни у сфері платіжних послуг, включаючи вимоги до забезпечення безпеки електронних платежів, посилення захисту споживачів, а також сприяння конкуренції за рахунок введення нових видів послуг, таких як ініціація платежу та інформаційні послуги з доступу до рахунків;

- Регламент про захист даних (GDPR) – Regulation (EU) 2016/679 – хоч і не спеціалізується виключно на фінтеху, але має значний вплив на всі сектори, де обробляються персональні дані, встановлюючи вимоги до обробки та захисту персональних даних;

- План дій з просування фінтех-компаній, який був прийнятий Європейською Комісією у бе-

резні 2018 року і був розроблений з метою зміцнення інноваційного потенціалу ЄС у фінансових технологіях та сприяння конкурентоспроможності європейського фінансового сектору на глобальному рівні. Одним із основних напрямків дій плану було створення єдиної правової бази, яка гарантувала безпеку та стабільність фінансового сектору, одночасно сприяючи використанню єдиного європейського ринку;

- Закон про ринки криптовалютних активів (Markets in Crypto Assets Regulation (далі – MiCA), що був ухвалений 20 квітня 2023 р. Він є частиною загальноєвропейської стратегії створення правових рамок для регулювання криптовалют та інших видів криптоактивів. MiCA спрямований на захист прав інвесторів та споживачів у цій галузі і сприяє інноваціям та стабільності фінансових ринків [4, с. 261]. Таким чином, досвід Європейського Союзу показує, що фінансові технології ефективно розвиваються тоді, коли правила їх функціонування конкретно прописані, узгоджені між собою та послідовно зведені в систему, часто незалежну від конкретних технологій у вигляді директив (вони імплементуються в національне право), регламентів (діють прямо), національних законів держав-членів і наглядових стандартів. Ці правила ґрунтуються на спільних принципах пропорційності та ризик-орієнтованого нагляду, забезпечують сумісність технологічних рішень і процедур нагляду через стандарти і настанови європейських наглядових органів. Саме така логіка регулювання створює передбачувані умови для розвитку фінансових технологій і довіри користувачів до них.

Далі зосередимо увагу на національному законодавстві, що визначає особливості застосування фінтеху. Зазначимо, що кардинальне його оновлення відбулося в 2020–2022 роках, коли Україна імплементувала в національне законодавство України основний документ з регулювання фінтеху в ЄС – Директиву ЄС 2015/2366 «Про платіжні послуги на внутрішньому ринку» (Директива PSD2). На основі цього документу був прийнятий Закон України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 № 1591 (далі – Закон № 1591), що сприяло інноваційному розвитку платіжного ринку, створенню більш безпечного та сучасного правового середовища для компаній, що працюють у сфері фінтеху в Україні. Наступним кроком було ухвалення Верховною Радою України Закону «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 № 2074-IX, який був направлений на регулювання правовідносин, що виникають у сфері обороту віртуальних активів в Україні, визначення прав та обов'язків учасників ринку віртуальних активів, засад державної політики у сфері обороту віртуальних активів. Не дивлячись на те, що у березні 2022 року його підписав Президент України, проте документ так і не набув чинності. Головною

умовою для цього було внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування віртуальних активів, але цього так і не було досягнуто. На даний час в Україні іде робота над підготовкою оновленого законопроекту про віртуальні активи, який буде побудований на європейських нормах MiCA – 2023 рік. Подальшій інтеграції України з ЄС у сфері цифрових послуг сприяло набуття чинності Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 № 2155-VIII, який визначив правові та організаційні засади електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг, права та обов'язки суб'єктів відносин у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг. Закон «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI хоч і не є специфічним для фінансових технологій, але має важливе значення для всіх сфер, де обробляються персональні дані. В контексті фінансових технологій, захист персональних даних є критичним для забезпечення довіри споживачів і відповідності до міжнародних стандартів. Ці та інші закони склали основу для розвитку фінтех-екосистеми в Україні, стимулюючи інновації та забезпечуючи необхідний регуляторний нагляд за нею [4, с. 261].

Застосування фінансових технологій в Україні можна простежити, насамперед, на ринку платіжних послуг. У структурі платіжних послуг платіжні системи виконують роль базової інфраструктури, що об'єднує у єдине ціле технологічне й правове середовище. Якщо платіжна послуга передбачає діяльність надавача платіжних послуг з виконання та/або супроводження платіжних операцій, відповідно до Закону № 1591, то платіжна система визначає «як» ця діяльність буде реалізована на рівні правил, процесингу, клірингу, розрахунків між її учасниками.

Тому зазначимо загальні особливості застосування фінтеху в платіжних системах. До них відносять, насамперед, технічну сумісність платіжних платформ і сервісів. Зазначимо, що сучасні платіжні системи працюють на єдиних форматах повідомлень і відкритих каналах обміну даними, що дозволяє різним банкам і постачальникам послуг обмінюватися даними без затримок і помилок. Саме тут фінтех додає швидкість – миттєві кредитові перекази, запити на оплату, оплата за допомогою коду, мобільні гаманці та інше.

Другим важливим аспектом є безпека платіжних операцій і довіра користувачів до платіжних систем. Завдяки фінтеху ключовими факторами в цій площині є перевірка користувача, шифрування даних, прозорі процедури реагуван-

ня на збої, помилки в обробці платежів та події кібербезпеки. Зазначимо, що платіжна система задає обов'язкові правила функціонування системи та взаємодії її учасників. Чим чіткіші ці правила й чим краще вони виконуються, тим нижча ймовірність шахрайства та технічних відмов у їх роботі, а отже вищий рівень захисту користувача.

Враховуючи те, що платіжні технології ґрунтуються на обміні персональною і фінансовою інформацією, важливим завданням є дотримання принципів мінімізації, законної мети та контролюваного доступу до інформації при проведенні платіжних операцій. Користувач повинен знати, хто і навіщо обробляє його дані, як можна відкликати згоду на обробку персональних даних, куди звертатися у разі помилки при проведенні таких операцій (неправильна сума переказу коштів, подвійне їх списання, помилковий отримувач коштів) або некоректної обробки персональних даних. Без цих гарантій навіть найшвидші та найдешевші платежі не створюють довіри.

Таким чином, застосування фінансових технологій у платіжних системах є важливим елементом розвитку фінансового сектору, однак цей процес потребує комплексного розгляду у взаємозв'язку технічних, правових і економічних чинників – крізь призму сумісності інфраструктури, дотримання вимог безпеки та захисту даних, а також ризик-орієнтованого нагляду за діяльністю постачальників платіжних послуг і операторів платіжних систем. Саме такий підхід дає змогу оцінити реальну ефективність упровадження фінансових технологій у платіжній сфері, визначити їхні переваги для фінансової стабільності, прозорості розрахунків та підвищення рівня довіри споживачів, а також окреслити напрями подальшого вдосконалення правового регулювання у цій галузі.

Серед технологій, що нині визначають активний розвиток платіжних систем, можна виокремити такі:

- миттєві платежі, які забезпечують переказ коштів у режимі 24/7 за

- кілька секунд. Вони спираються на спеціальні інфраструктурні схеми, завдяки яким гроші надходять одержувачу практично в реальному часі, що скорочує операційні витрати та підвищує надійність розрахунків. Такі технології особливо корисні для розрахунків між фізичними особами, для інтернет-торгівлі й для виплат у режимі реального часу. Платіжна система з використанням такої технології встановлює правила ідентифікації та перевірки платника, межі сум за однією операцією і за добу, вимоги до повідомлення про шахрайство і до повернення помилкових платежів. Важливою передумовою безпеки платіжних сервісів є надійна автентифікація користувача. Наприклад, перекази «від особи до особи» (P2P) через мережі

платіжних систем виконуються миттєво завдяки сервісам Visa Direct / Mastercard Send. Це є типовим для побутових переказів між фізичними особами, миттєвих повернень у електронній комерції та інше. Також, прикладом можуть бути державні нарахування на картки/рахунки у вигляді допомоги, компенсації, програми підтримки, що надходять населенню швидко завдяки поєднанню СЕП-24/7 та миттєвих карткових зарахувань у мобільних застосунках банків;

– відкритий банкінг, що ґрунтується на ідеї безпечного доступу зовнішніх сервісів до банківських рахунків через стандартизовані програмні інтерфейси за згодою клієнта. Його застосування змінює не спосіб зберігання грошей, а механізм переказу та доступу до рахунків клієнтів. Відкритий банкінг в Україні офіційно запрацював 1 серпня 2025 року: набуло чинності Положення про відкритий банкінг в Україні, затверджене постановою Правління НБУ від 25.07.2025 № 80 (далі – Положення НБУ №80), ухвалене на виконання Закону України «Про платіжні послуги». Відповідно до Положення НБУ № 80, платіжні установи та треті сторони (зовнішній сервіс) працюють за єдиними технічними й правовими правилами, а саме: користувач у застосунку банку надає згоду на ініціювання конкретного платежу від свого імені через зовнішній сервіс, проходить сильну автентифікацію платіжної операції (підтвердження суми, одержувача, рахунку), після чого зовнішній сервіс отримує строго обмежений доступ лише до запуску погодженої платіжної операції (без права перегляду інших даних) у межах параметрів, які користувач підтвердив. Згоду на ініціювання платежу клієнт може відкликати будь-коли; кожен крок та результат операції фіксуються в електронних журналах подій (доступу). Таким чином, потрібно зазначити, що правова й технічна основа відкритого банкінгу в Україні спирається на кілька важливих принципів: згода клієнта як підстава обробки інформації, мінімізація даних клієнта, сильна автентифікація, розмежування відповідальності між банком і постачальником сервісу, прозорі електронні журнали доступу та можливість відкликання згоди клієнта на обробку інформації. У поєднанні з інфраструктурою миттєвих платежів такий підхід створює ефект мережі: дані рухаються безпечно й керовано, гроші – швидко, а користувач отримує зрозумілі послуги;

– мобільні та безконтактні платежі, зокрема цифрові гаманці в телефоні чи годиннику, дозволяють ініціювати операції без фізичної картки. Платіж ініціюється на пристрої користувача та підтверджується біометричною або ПІН-перевіркою, після чого на термінал чи в онлайн-сервіс передається не первинний номер картки, а токенований реквізит, згенерований і захищений у ізольованому модулі пристрою. На практиці це

проявляється у швидкій оплаті в торговельній мережі шляхом піднесення телефону до терміналу, у підтвердженні онлайн-покупки через гаманець на пристрої без введення карткових даних. Сукупність зазначених властивостей підвищує надійність та ефективність повсякденних розрахунків і сприяє подальшій цифровізації платіжної інфраструктури. Такий підхід поєднує зручність і захист, а саме, дані картки не передаються мережею (надсилається лише токен), що зменшує ризик шахрайства та робить повсякденні розрахунки швидкими і безпечними;

– біометрична автентифікація – це спосіб підтвердження особи за відбитком пальця, зображенням обличчя або голосом, на підставі якого платіж дозволяється або відхиляється. Використання біометричних технологій у платіжних системах є частиною реалізації концепції Strong Customer Authentication (SCA), тобто – сильної автентифікації клієнта, передбаченої стандартами Другої директиви ЄС про платіжні послуги (PSD2). Перевірка біометричних ознак користувача виконується безпосередньо на його пристрої (смартфоні, планшеті, смарт-годиннику), при цьому біометричні дані особи мережею не передаються і до системи надходить лише криптографічне підтвердження успішної автентифікації. У миттєвих переказах біометрію використовують як підвищений рівень перевірки. Якщо система виявляє підвищений ризик операції, вона просить її підтвердити відбитком пальця чи обличчям у застосунку. Так зменшується кількість шахрайських транзакцій без зайвих затримок для користувачів. Взагалі, біометричні методи аутентифікації прості та швидкі, адже не потребують запам'ятовування складних паролів або введення PIN-кодів. Це робить їх зручними для користувачів, економлячи їх час та зусилля.

Зазначимо, що ці та інші технології, які активно використовуються у платіжних системах, формують їх основу, забезпечуючи швидкість, зручність і доступність надання платіжних послуг користувачу. Водночас їх поширення має подвійний ефект: з одного боку, фінтех-рішення підвищують ефективність фінансових операцій, сприяють фінансовій доступності та розвитку економіки, а з іншого – створюють нові виклики у сфері кібербезпеки, захисту персональних даних і регуляторного контролю. Саме тому аналіз позитивних рис і потенційних ризиків використання фінансових технологій у платіжних системах є необхідною умовою для формування збалансованої політики їх подальшого розвитку.

Як вже зазначалось, фінансові технології спрямовані на покращення, автоматизацію та підвищення ефективності надання фінансових послуг. Проте, враховуючи особливості їх застосування у сфері платіжних систем, зазначимо їх

переваги і певні ризики. Звернувшись до праці М.О. Житара, звернемо увагу на наступні переваги фінтеху: «ефективність та швидкість (використання фінансових технологій дозволяє здійснювати фінансові операції швидше та ефективніше, скорочуючи час обробки та роблячи платіжні процеси більш автоматизованими); доступність (фінансові послуги стають доступнішими для широкого кола користувачів завдяки мобільним додаткам, онлайн-платформам та іншим інноваційним інструментам); створення нових фінансових продуктів, які можуть бути більш персоналізованими та задовольняти потреби конкретних клієнтів; зручність (використання фінтех робить фінансові операції зручнішими, дозволяючи клієнтам здійснювати операції з будь-якого місця та в будь-який час)» [5, с. 8–9]. Узагальнюючи, зазначимо, що поєднання персоналізації та зручності використання фінтеху забезпечує безперервну й оптимальну взаємодію користувача з платіжною системою, коли ідентифікація, авторизація й розрахунок платіжних операцій виконуються автоматично та майже миттєво. Сукупно ці чинники прискорюють платіжні процеси, розширюють доступ користувача до платіжних послуг та стимулюють інновації на платіжному ринку.

Водночас така динаміка висуває підвищені вимоги до безпеки й захисту даних у платіжних системах. Основні загрози в них пов'язані з інформаційною безпекою, стабільністю платіжної інфраструктури, захистом персональних даних та дотриманням вимог фінансового моніторингу. Одним із ключових ризиків, що впливають на їх роботу, є кібербезпека. Використання відкритих інтерфейсів, мобільних застосунків та хмарних сервісів збільшує можливості для шахраїв до доступу даних. У разі зламу таких сервісів наслідком може бути несанкціонований доступ до рахунків клієнтів, викрадення фінансової інформації або блокування роботи платіжних сервісів. Тому, на даний час, зростає потреба у впровадженні сильних механізмів автентифікації, шифрування даних, постійному моніторингу транзакцій у платіжних системах. Не менш важливою є загроза порушення конфіденційності персональних даних. Недостатній контроль над передачею таких даних між банками, провайдерами та третіми сторонами може призвести до витоку інформації. Щоб цьому запобігти, необхідно суворо дотримуватись принципів цільового використання інформації, мінімізації даних і прозорості їх обробки відповідно до міжнародних стандартів та національного законодавства.

Ще одним суттєвим аспектом, що пов'язаний з функціонуванням платіжних систем, є операційні та технологічні ризики. Інтеграція з численними сторонніми постачальниками, а також залежність від хмарної інфраструктури створю-

ють ризики технічних збоїв, несумісності систем або тимчасової недоступності сервісів. Особливо це актуально для критичних платіжних операцій, де навіть короточасна перерва може спричинити фінансові втрати або втрату довіри користувачів. Варто також виокремити регуляторні ризики, що виникають через швидкий розвиток інновацій, який часто випереджає адаптацію нормативної бази. Відсутність чітких правил для нових фінансових послуг – наприклад, у сфері цифрових активів, краудфандингу та інших послуг – може створювати правову невизначеність для учасників ринку та споживачів. Не можна оминати увагою і ризики шахрайства. Попри впровадження біометрії, токенизації та сильної автентифікації, кіберзлочинці продовжують адаптувати свої методи – від фішингу й соціальної інженерії до підробки мобільних застосунків. Це потребує постійного оновлення систем захисту і підвищення фінансової грамотності користувачів. Отже, ризики застосування фінтех-рішень у платіжних системах є багатовимірними та охоплюють технічний, організаційний, правовий і поведінковий виміри. Забезпечення стійкості платіжної інфраструктури та збереження довіри користувачів до цифрових фінансових сервісів можливе лише за умов комплексного підходу до їх своєчасного виявлення, належного оцінювання та ефективного управління.

Висновки. Фінансові технології у сфері платіжних систем відіграють вирішальну роль. Вони суттєво сприяють підвищенню ефективності процесів переказу коштів, розширенню доступу до фінансових послуг, прискоренню розрахунків, стимулюванню розвитку безготівкової економіки та популяризації цифровізації у фінансовому секторі. Водночас їх інтенсивний розвиток супроводжується низкою викликів, серед яких виділяють необхідність забезпечення високого рівня кібербезпеки, гарантування захисту персональних даних, уніфікація процедур ідентифікації клієнтів і адаптація законодавчої бази до умов швидкоплинних технологічних змін. Подальші перспективи розвитку фінансових технологій у платіжних системах України насамперед пов'язані з гармонізацією національного законодавства з європейськими регулятивними стандартами, такими як PSD2 і MiCA, створенням сприятливого середовища для розвитку інноваційних бізнес-моделей, а також підвищенням рівня довіри споживачів до цифрових фінансових послуг.

Література

1. Basel Committee on Banking Supervision. Sound Practices: Implications of fintech developments for banks and bank supervisors. Bank for International Settlements, 2018. URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d431.htm> (дата звернення 25.10.2025)

2. Поченчук Г.М. Фінансові технології: розвиток і регулювання. *Економіка та суспільство*. 2017. № 13. С. 1193-1200.

3. Schueffel P. Taming the Beast: A Scientific Definition of Fintech. *Journal of Innovation Management*. 2017. Т.4. № 4. С. 32–54. URL: https://doi.org/10.24840/2183-0606_004.004_0004 (дата звернення: 25.10.2025).

4. Товкун Л. В. Правове регулювання фінансових технологій: аналіз національного та світового досвіду. *Юридичний науковий електронний журнал*: електрон. наук. фах. вид. 2024. № 6. С. 260–263. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/64>

5. Zhytar M. Fintech market in Ukraine: features, ways and prospects of development. *Європейський науковий журнал Економічних та фінансових інновацій*. 2024. 1 (13). С. 4–12.

6. Giglio F. Fintech: A Literature Review / F. Giglio. *International Business Research*. 2021. Том 15. № 1. С. 80–85. URL: <https://doi.org/10.5539/ibr.v15n1p80> (дата звернення 25.10.2025)

7. NACE Rev. 2 – Statistical classification of economic activities. С. 1–369. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-/ks-ra-07-015> (дата звернення: 25.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13:341.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.17>**Р. В. Бараннік**

кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача та доцент кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Запорізького національного університету
orcid.org/0009-0008-1202-5535

ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОВИХ КОЛІЗІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ПІДХОДИ

Стаття присвячена дослідженню проблеми виникнення та подолання правових колізій у кримінальному процесуальному праві України, що зумовлені використанням оціночних понять. Автор обґрунтовує, що такі колізії мають подвійний характер: вони виникають як через недосконалість правотворчої техніки, так і через різноспрямованість судової та правозастосовної практики. Відсутність чітких критеріїв тлумачення оціночних термінів створює ризик неоднакових результатів застосування норм у подібних фактичних ситуаціях, що потенційно порушує принцип рівності перед законом та вимоги справедливого суду, гарантовані Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. На основі аналізу практики Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду, Міжамериканського суду з прав людини та Міжнародного трибуналу по колишній Югославії розкрито механізми автономного тлумачення, юрисдикційної безперервності, комплементарності та контролю відповідності, які ці інституції застосовують для вирішення конфліктів між національним і міжнародним правом. Особливу увагу приділено рішенням ЄСПЛ у справі “Міхалаче проти Румунії”, де Суд сформував критерії визначення “кримінального обвинувачення” та “остаточного вироку”, а також підходам МКС у справі щодо Філіппін, що стосувалися меж державного суверенітету та принципу комплементарності. Аналіз рішення у справі “Тельман проти Уругваю” демонструє, як міжнародне право переважає внутрішні акти амністії, несумісні з *jus cogens* та зобов’язаннями держави. У статті доведено, що оціночні поняття можуть виступати каталізатором правових колізій, але за умови їх належного тлумачення вони забезпечують адаптивність правозастосування і сприяють формуванню ефективних підходів до подолання суперечностей. Автор пропонує поєднання правотворчого та правозастосовного механізмів як оптимальну модель мінімізації ризиків колізій у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: правові колізії, оціночні поняття, кримінальний процес, міжнародні суди, автономне тлумачення

Barannik R. V. EVALUATIVE CONCEPTS AS A SOURCE OF LEGAL CONFLICTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: UKRAINIAN PRACTICE AND INTERNATIONAL APPROACHES

The article examines the emergence and resolution of legal conflicts in the criminal procedural law of Ukraine caused by the use of evaluative legal terms. It is argued that such conflicts arise both from legislative drafting deficiencies and from the inconsistent application of evaluative concepts by investigators, prosecutors and courts. The lack of clear statutory criteria for interpreting such terms generates the risk of divergent outcomes in similar cases, which may undermine the principle of equality before the law and the guarantees of a fair trial ensured by the International Covenant on Civil and Political Rights and the European Convention on Human Rights. Based on the practice of the European Court of Human Rights, the International Criminal Court, the Inter-American Court of Human Rights and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, the article analyses mechanisms such as autonomous interpretation, temporal jurisdictional continuity, complementarity and control of conventionality used to resolve conflicts between domestic and international legal systems. Special attention is given to the ECtHR judgment in *Mihalache v. Romania*, which clarified the criteria for determining a “criminal charge” and a “final decision”, as well as to the ICC decision in the Philippine situation regarding the limits of state sovereignty and the scope of complementarity. The analysis of *Gelman v. Uruguay* illustrates the primacy of international human rights law over domestic amnesty laws incompatible with *jus cogens* obligations. The article demonstrates that evaluative concepts may act as catalysts of legal conflicts, yet when properly interpreted they enhance adaptability and support effective mechanisms for resolving normative inconsistencies. The author concludes that a combined legislative and judicial approach represents the optimal strategy for reducing the risks associated with conflicts in criminal proceedings.

Key words: legal conflicts; evaluative terms; criminal procedure; international courts; autonomous interpretation.

Постановка проблеми. Проблематика правових колізій у кримінальному процесуальному праві України є особливо гострою в умовах інтенсивних трансформацій законодавства та збільшення ролі міжнародних стандартів у сфері правосуддя. Використання оціночних понять у кримінальному процесі забезпечує гнучкість та адаптивність правозастосування, однак водночас створює ризики неоднакового тлумачення норм і суперечливих результатів у подібних справах. Такі розбіжності можуть суттєво впливати на реалізацію принципів правової визначеності, рівності перед законом і справедливого судового розгляду. Крім того, колізії, що виникають через оціночні категорії, здатні спричинити порушення міжнародних зобов'язань держави, зокрема положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває аналіз підходів міжнародних судових інституцій, які виробили ефективні механізми тлумачення та застосування права для подолання нормативних суперечностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблемі колізій кримінального процесу присвячено значну кількість досліджень, що охоплюють питання правотворчої техніки, методології тлумачення норм, формування судової практики та взаємодії національного й міжнародного права. Дослідники підкреслюють, що оціночні поняття є одночасно необхідним інструментом юридичної техніки й одним із найпоширеніших чинників виникнення суперечностей у застосуванні процесуальних норм. Значний внесок у розробку механізмів вирішення таких конфліктів зроблено міжнародними судовими інституціями. Практика ЄСПЛ демонструє важливість автономного тлумачення понять “кримінальне обвинувачення”, “покарання”, “остаточність рішення”, що дозволяє долати колізії між національним законодавством і міжнародними стандартами. Рішення Міжнародного кримінального суду формують підходи до юрисдикційної безперервності та комплементарності, тоді як практика Міжамериканського суду з прав людини демонструє пріоритет імперативних норм міжнародного права над внутрішніми актами. Матеріали МТКЮ становлять важливий внесок у доктрину співвідношення національної та міжнародної юрисдикції. Сукупно ці напрацювання формують системне наукове підґрунтя для аналізу правових колізій, що виникають у кримінальному судочинстві України.

Метою статті є комплексний аналіз природи, причин і механізмів подолання правових колізій у кримінальному процесуальному праві України, що виникають внаслідок використання оціночних понять, із залученням прецедентної практики міжнародних судів. Для досягнення мети поставлено такі завдання: показати вплив оціночних понять у кримінальному процесуальному праві на виникнення правових колізій; проаналізувати ризики порушення міжнародних стандартів справедливого суду, пов'язані з колізіями норм; дослідити

ключові рішення ЄСПЛ, МКС, Міжамериканського суду та МТКЮ, що демонструють підходи до подолання нормативних суперечностей; визначити доктринальні та практичні механізми автономного тлумачення, комплементарності та контролю відповідності; сформулювати рекомендації щодо вдосконалення правотворчого та правозастосовного підходів до мінімізації колізій у кримінальному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про вплив колізій у кримінальному процесуальному праві, можна виділити декілька потенційних наслідків. По-перше, колізії, в тому числі спричинені оціночними поняттями, є ймовірним джерелом порушення міжнародних зобов'язань держави. Україна, як правова держава, що слідує примату міжнародного права, взяла на себе ряд міжнародних зобов'язань, ратифікувавши міжнародні договори. До них належить Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Зокрема, ст. 14 встановлює, що всі люди є рівними перед судами та трибуналами. Кожен має право на справедливий і відкритий розгляд своєї справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону, – як у разі пред'явлення кримінального обвинувачення, так і при вирішенні його прав чи обов'язків у цивільному процесі [1]. Відповідно, на державу покладене зобов'язання належним чином забезпечити здійснення правосуддя. Основна мета – збереження рівності людей перед судами. Наявність колізій, в тому числі тих, що зумовлені оціночними поняттями, теоретично створює ситуацію, коли до однієї особи чи групи осіб застосовується норма одного змісту, до іншої особи чи групи осіб – норма протилежного змісту.

Крім того, ми можемо констатувати, що наявність зумовлених оціночними поняттями правових колізій може привести до порушення міжнародних зобов'язань України, взятих на себе внаслідок ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так, відповідно до ст. 6 кожен має право на справедливий розгляд справи судом. Справедливість, котра сама по собі є змістовно широким, оціночним поняттям, передбачає необхідність об'єктивності і безсторонності. Об'єктивність і безсторонність вимагають, щоб суд не схилився до позиції однієї зі сторін у справі на основі власної суб'єктивної зацікавленості чи об'єктивних умов, що виникли в державі.

Цікавим є питання ролі Європейського суду з прав людини в сфері подолання колізій. Рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі Міхалаке проти Румунії (заява № 54012/10) є визначальним прикладом того, як Суд вирішує правові колізії, що виникають у результаті спроб національних систем піддати осіб подвійному покаранню за одне й те саме діяння. Центральне питання стосується дотримання принципу *ne bis in idem*, закріпленого в статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції, який забороняє повторний судовий розгляд або повторне покарання особи, яка вже була остаточно виправдана або засуджена. Щоб подолати колізію, котра виникає між внутрішньою класифікацією покарань дер-

жав та вимогами Конвенції, ЄСПЛ використовує інструмент автономного тлумачення, наполягаючи на тому, що такі терміни, як «кримінальне обвинувачення» та «остаточний вирок», повинні тлумачитися в значенні Конвенції, незалежно від їхнього визначення у національному законодавстві. Держави не можуть ухилитися від своїх зобов'язань, просто перейменувавши покарання, що по своїй суті є кримінальними, на «адміністративні» або «дисциплінарні».

Для цієї автономної класифікації Суд застосовує три критерії Енгеля: правову класифікацію за внутрішнім законодавством; саму природу правопорушення; та характер і ступінь суворості потенційного покарання. У справі Міхалаче заявник спочатку був підданий постанові прокурора про припинення кримінального провадження, яка включала накладення та сплату адміністративного штрафу. Згодом прокуратура вищого рівня скасувала цю постанову та поновила кримінальне провадження, що в кінцевому підсумку призвело до засудження заявника за ті самі факти. ЄСПЛ встановив, що початкова адміністративна санкція була достатньо каральною і мала характер «кримінального обвинувачення» за критеріями Енгеля, а рішення прокурора було винесено після оцінки обставин справи та обґрунтованості вини, що, таким чином, становило «визнання винним» для цілей Конвенції.

Ключовим елементом у вирішенні колізії було визначення «остаточного» характеру першого рішення. Незважаючи на те, що румунське законодавство дозволяє вищому прокурору скасувати постанову *ex officio* (за власною ініціативою) без обмеження в часі, ЄСПЛ рішуче постановив, що рішення є «остаточним» для цілей *ne bis in idem* після вичерпання звичайних засобів правового захисту, доступних сторонам. Суд провів чітке розмежування між цими звичайними засобами правового захисту та надзвичайними заходами, доступними прокуратурі без обмежень у часі. Дозвіл державі одноосібно скасовувати свої попередні рішення за допомогою таких надзвичайних повноважень підривав би принцип правової визначеності, притаманний гарантії *ne bis in idem*. Отже, ЄСПЛ визнав, що поновлення кримінального переслідування становило повторний розгляд справи за тим самим злочином, що призвело до порушення статті 4 Протоколу № 7, тим самим надавши пріоритет ефективному захисту прав особи над формальною класифікацією внутрішнього права [2].

Питання вирішення правових колізій часто стає об'єктом уваги міжнародних судових інституцій. Розглянемо декілька важливих прецедентів.

Апеляційна палата Міжнародного кримінального суду у своєму рішенні щодо ситуації в Республіці Філіппіни (ICC-01/21-64, 18 липня 2023 року) розглянула одне з найважливіших колізійних питань у практиці міжнародного кримінального правосуддя. Постало питання, чи може Суд відновити розслідування передбачуваних злочинів, скоєних під час так званої «війни з наркотиками», після того, як Філіппіни вийшли з Римського статуту в березні 2019 року. Державні органи

стверджували, що вихід з-під юрисдикції позбавив Суд юрисдикції і що внутрішні провадження тривають, посилаючись на принцип комплементарності як підставу для заборони втручання МКС.

Вирішуючи цю колізію, Апеляційна палата підтвердила, що вихід з Римського статуту не позбавляє Суд юрисдикції щодо злочинів, скоєних під час членства держави в Міжнародному кримінальному суді. Суд пояснив, що його компетенція визначається принципом *ratione temporis*, тобто юрисдикція поширюється на дії, вчинені під час членства, і не може бути скасована ретроактивно наступним актом денонсації. Такий підхід ефективно запобігає тимчасовій колізії юрисдикції між МКС та державою, що вийшла зі Статуту.

Крім того, Апеляційна палата проаналізувала принцип комплементарності (статті 17 та 20 Римського Статуту), який регулює відносини між міжнародною та національною юрисдикціями. Вона постановила, що наявність внутрішніх проваджень не виключає автоматично втручання МКС, якщо такі провадження не є справжніми, тобто якщо національна система не має наміру і не здатна розслідувати та притягнути до відповідальності винних. Палата підкреслила, що критерій доповнюваності не є формальним: важливо, чи дійсно національні органи влади прагнуть притягнути винних до відповідальності. Застосувавши цей суттєвий критерій, Суд вирішив горизонтальну колізію юрисдикції між МКС та національними судами, надавши пріоритет ефективному правосуддю над претензіями на суверенітет.

Міжнародний кримінальний суд управляє потенційними колізіями юрисдикцій шляхом поєднання тимчасової юрисдикційної безперервності та функціональної комплементарності. Перше забезпечує стабільність мандата Суду незалежно від політичних змін у державах-учасницях, а друге врівноважує автономію національних юрисдикцій з інтересами міжнародного співтовариства у припиненні безкарності. З практичної точки зору, рішення у справі Філіппін заважає державам використовувати вихід з договору або номінальні внутрішні розслідування як інструменти для уникнення міжнародного контролю [3].

У знаковій справі «Гельман проти Уругваю» Міжамериканський суд з прав людини зіткнувся з правовою колізією між внутрішнім законодавством про амністію та імперативом міжнародного права у сфері прав людини. Суть колізії полягала у сумісності Закону Уругваю про закінчення терміну дії (Закон № 15.848) з міжнародними зобов'язаннями держави за Американською конвенцією з прав людини та іншими відповідними договорами, зокрема в контексті розслідування та покарання за серйозні порушення прав людини, а саме за насильницьке зникнення осіб. Рішення Суду щодо цієї колізії стало підтвердженням ієрархії норм у рамках Міжамериканської системи. Ним встановлено, що внутрішні правові інструменти не можуть слугувати перешкодою для виконання фундаментальних міжнародних зобов'язань.

Ця суперечність була яскраво виражена у фактичних обставинах справи. Насильницьке зникнення Марії Кладії Гарсія Іруретагойена де Гельман, особливо тяжкий злочин, ускладнений її вагітністю на пізньому терміні, а також подальше викрадення та приховування особи її дочки Марії Макарені Гельман, становили тривале та багаторазове порушення прав людини. Однак розслідування та судове реагування держави систематично блокувалися Законом про строк давності. Цей закон, прийнятий у 1986 році під час переходу Уругваю до демократії, фактично позбавив державу права карати військових і поліцейських за злочини, скоєні під час де-факто режиму, встановивши особливу процедуру, за якою виконавча влада визначала, чи може конкретна справа бути розслідувана в судовому порядку. Застосування цього закону призвело до неодноразового закриття розслідування справи Гельмана, створивши режим безкарності, який тривав десятиліттями і прямо суперечив правам жертв на справедливість і правду.

Аргументація Суду щодо вирішення цієї колізії ґрунтується на складній судовій практиці, яку він послідовно розвивав. Трибунал розпочав з підтвердження фундаментального характеру обов'язку держави розслідувати та, у разі необхідності, карати серйозні порушення прав людини. Цей обов'язок, що випливає зі статей 1(1), 8 та 25 Американської конвенції, є обов'язком щодо правових засобів, і повинен бути прийнятий державою як юридичний обов'язок, який має виконуватися *ex officio*, серйозно, неупереджено та ефективно. У випадках насильницьких зникнень це зобов'язання посилюється через безперервний характер злочину, який триває доти, доки не буде з'ясовано долю або місцезнаходження жертви. Суд підкреслив, що практика насильницьких зникнень становить множинне і безперервне порушення кількох захищених прав і набула статусу *jus cogens*, що ставить її на вершину міжнародного правового порядку. Отже, відповідний обов'язок розслідувати та карати винних є настільки ж імперативним.

На цьому тлі Суд висловив свою остаточну позицію щодо несумісності законів про амністію з Американською конвенцією. Він постановив, що такі закони, як уругвайський Закон про закінчення строку давності, які мають на меті перешкоджати розслідуванню та покаранню осіб, відповідальних за серйозні порушення прав людини, є неприпустимими. Вони є несумісними з буквою і духом Конвенції, оскільки порушують обов'язки держави гарантувати права (стаття 1(1)), забезпечувати судовий захист (стаття 25) та забезпечувати судові гарантії (стаття 8). Крім того, захищаючи винних, такі закони порушують право жертв на доступ до правосуддя та, що нерозривно пов'язане з цим, право знати правду про події. Суд аргументував, що ці закони не мають юридичної сили і не можуть бути використані як виправдання для невиконання міжнародних зобов'язань. Цей висновок не є ізольованою позицією, а твердо підкріплений послідовною судовою практикою самого Суду, Міжамериканської комісії з прав людини та різних органів ООН з прав людини, які одноставно засуджу-

ють амністію за злочини як таку, що сприяє безкарності та порушує фундаментальні норми.

Отже, вирішення колізії було досягнуто шляхом підтвердження верховенства міжнародного права у сфері прав людини над суперечливим внутрішнім законодавством. Суд чітко заявив, що коли держава ратифікувала міжнародний договір, такий як Американська конвенція, всі її органи, включаючи судову владу, підпорядковуються йому. Національні судді зобов'язані здійснювати «контроль відповідності» (*control de convencionalidad*), забезпечуючи, щоб внутрішні закони тлумачилися та застосовувалися відповідно до міжнародних зобов'язань держави [4].

Вирішення правових колізій здійснювалося зокрема Міжнародним трибуналом по колишній Югославії. У проміжній апеляції Тадіча щодо юрисдикції (МТКЮ, 2 жовтня 1995 р.) Апеляційна палата безпосередньо розглянула та вирішила фундаментальну правову колізію щодо відносин між повноваженнями Міжнародного трибуналу та повноваженнями національних правових систем. Захист стверджував, що МТКЮ не був створений на законних підставах і що його верховенство над національними судами створювало неприпустиму колізію з національною юрисдикцією. Апеляційна палата відхилила цю заяву, постановивши, що Трибунал був законно створений відповідно до Розділу VII Статуту ООН і що Рада Безпеки мала повноваження створити судовий орган як захід, необхідний для підтримання міжнародного миру та безпеки. Підтвердивши верховенство Трибуналу, Палата роз'яснила, що в ситуаціях, коли національна та міжнародна юрисдикції перетинаються, МТКЮ має право вимагати від держав відкласти свої провадження, якщо це необхідно для виконання його мандату. Таким чином, рішенням було вирішено юридичну колізію між конкуруючими юрисдикціями на користь міжнародного трибуналу, встановивши, що зобов'язання, які випливають із Статуту ООН, мають перевагу над суперечливими внутрішніми нормами. Це рішення стало знаковим прецедентом для вирішення колізії юрисдикції в міжнародному кримінальному праві та зміцнило доктринальну основу діяльності трибуналів, уповноважених Радою Безпеки [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проблема правових колізій, що виникають у зв'язку з використанням оціночних понять у кримінальному процесуальному праві України, має комплексний характер і виявляє як недоліки правотворчої техніки, так і труднощі правозастосування. Використання оціночних понять є інструментом гнучкості правового регулювання, але в той же час – потенційним джерелом колізій правових норм, оскільки відсутність чітких критеріїв їх тлумачення створює можливість протилежного тлумачення змісту норм.

Хоча оціночні поняття та правові колізії не збігаються ані за походженням, ані за характером, аналіз показує, що оціночні поняття можуть все ж впливати на виникнення або сприйняття правових колізій на практи-

ці. Притаманна оціночним термінам двозначність може призвести до розбіжностей в інтерпретації з боку різних суб'єктів правозастосування, включаючи слідчих, прокурорів, адвокатів та суддів. Коли така розбіжність досягає рівня, на якому практичні результати застосування однієї і тієї ж норми стають суперечливими, ситуація може нагадувати конфлікт між нормами, навіть якщо формально суперечність виникає в межах однієї норми.

Нами доведено і проілюстровано на прикладі, що оціночні поняття можуть виступати каталізатором правових колізій. Водночас, оціночні поняття не слід вважати негативним явищем. За умови належного тлумачення вони забезпечують адаптивність правозастосування до конкретних обставин, що в свою чергу допомагає вирішити проблему наявності колізій.

Ефективне подолання таких колізій може відбуватися двома шляхами: 1) правотворчому; 2) правозастосовному.

Колізії можуть виникати не тільки між правовими нормами, а й між доктринальними ідеями. Це пов'язано з наявністю різних наукових шкіл, що не однаково підходять до дискусійних питань кримінального процесуального права.

Відповідно, хоча використання оціночних понять є законним і часом незамінним прийомом юридичної техніки, їх наявність вимагає підвищеної уваги до тлумачення норм кримінального процесуального права.

Ставки у кримінальному правосудді є особливо високими, оскільки наслідки неправильного тлумачення можуть вплинути на основні права і свободи, включа-

ючи особисту свободу, процесуальні гарантії та захист осіб від незаконних обмежень. У ситуаціях, коли оціночні поняття співіснують з суперечностями правового регулювання або коли судова практика ще не встановила послідовних критеріїв тлумачення, ризик непослідовності збільшується. Такі умови можуть сприяти виникненню фактичної правової колізії, навіть за відсутності явного протиріччя між правовими нормами.

Література

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 17.11.2025).
2. European Court of Human Rights. Case of Mihalache v. Romania. (08.07.2019). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-194523%22%5D%7D> (дата звернення 21.11.2025).
3. Office of the Prosecutor. Prosecution's response to the Philippine government's appeal brief against "authorisation pursuant to article 18(2) of the Statute to resume the investigation" (ICC-01/21-65 OA). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/0902ebd180afa10a.pdf>. (дата звернення 21.11.2025).
4. Inter-American Court of Human Rights. Case of Gelman v. Uruguay. (24.02.2011). URL: https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_221_ing.pdf (дата звернення 21.11.2025).
5. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Prosecutor v. duško tadić: Decision on the defence motion for interlocutory appeal on jurisdiction. (02.10.1995). URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm> (дата звернення 21.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 342.721

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.18>**Г. С. Коваль***здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики**Одеського державного університету внутрішніх справ**orcid.org/0009-0006-5047-1013*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ БЕЗВІСНИМ ЗНИКНЕННЯМ ГРОМАДЯН ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН

Стаття присвячена дослідженню правових засад та особливостей розслідування вбивств, пов'язаних із безвісним зникненням громадян за особливих. Визначено, що правовою основою розслідування вбивств, пов'язаних із безвісним зникненням громадян за особливих є Конституція України, КПК України, Закони України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Бюро економічної безпеки України», «Про Службу безпеки України», «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» та ін.

Визначається, що вбивства, пов'язані з безвісним зникненням, – це кримінальні правопорушення, де особа, яка зникла, ймовірно, загинула (наприклад, внаслідок бойових дій чи у полоні), але досі не знайдена, і її смерть не була доведена в законний спосіб. Робиться висновок про те, що розслідування таких справ ускладнюється тим, що тіла зниклих часто не знаходять або вони залишаються в невизначеному стані, а обставини зникнення невідомі.

Аналізується поняття організації розслідування кримінального правопорушення та допускається висновок, що під таким поняттям слід розуміти комплекс заходів щодо створення оптимальних умов для визначення і застосування найбільш ефективних і доцільних криміналістичних рекомендацій з метою умов досягнення цілей судочинства (розслідування злочину).

Аналізуються особливості відкриття кримінального провадження за фактом зникнення особи за особливих обставин. Визначаються основні процесуальні складнощі розслідування даної категорії справ.

Зауважується, що розслідування вказаного виду кримінальних правопорушень вимагає комплексного підходу, застосування відповідного інструментарію слідчих та розшукових дій у відповідності до чинного законодавства.

Ключові слова: розслідування кримінальних правопорушень, правові засади розслідування кримінальних правопорушень, зникла безвісти особа, вбивство, пов'язане із безвісним зникненням громадян за особливих обставин, слідча дія.

Koval H. S. LEGAL PRINCIPLES OF INVESTIGATING KILLINGS RELATED TO THE UNKNOWN DISAPPEARANCE OF CITIZENS IN SPECIAL CIRCUMSTANCES

The article is devoted to the study of the legal foundations and features of the investigation of murders related to the unknown disappearance of citizens under special conditions. It was determined that the legal basis for the investigation of murders related to the unknown disappearance of citizens under special circumstances is the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Laws of Ukraine «About the National Police», «About operative and investigative activities», «About the State Bureau of Investigation», «About the Bureau of Economic Security of Ukraine», «About the Security Service of Ukraine», «About the legal status of persons missing under special circumstances», etc.

Murders related to missing persons are determined to be criminal offenses where the person who disappeared is likely to have died (for example, as a result of hostilities or in captivity) but has not yet been found and his death has not been legally proven. It is concluded that the investigation of such cases is complicated by the fact that the bodies of the disappeared are often not found or they remain in an uncertain state, and the circumstances of the disappearance are unknown.

The concept of organizing the investigation of a criminal offense is analyzed and it is allowed to conclude that such a concept should be understood as a set of measures to create optimal conditions for determining and applying the most effective and expedient forensic recommendations in order to achieve the goals of the judiciary (investigation of a crime).

The peculiarities of the opening of criminal proceedings on the fact of the disappearance of a person under special circumstances are analyzed. The main procedural difficulties of the investigation of this category of cases are determined.

It is noted that the investigation of the specified type of criminal offenses requires a comprehensive approach, the use of appropriate tools for investigative and investigative actions in accordance with current legislation.

Key words: investigation of criminal offenses, legal basis of investigation of criminal offenses, missing person, murder related to the missing disappearance of citizens under special circumstances, investigative action.

Постановка проблеми. Прийдешне повномасштабне вторгнення до нашої держави призвело до значних змін в суспільстві в цілому та житті кожного українця, зокрема. У переважній більшості кожна родина зазнала тих чи інших втрат,

в тому числі, загибелі та зникнення близьких людей. Безліч родин відправили боронити Батьківщину сина, батька, чоловіка. І так само багато родин отримали сумні звістки про зникнення безвісти родича-військовослужбовця. Не пооди-

нокі випадки й зникнення безвісти цивільних осіб на окупованих територіях чи в районах бойових зіткнень, прифронтових регіонах. Такі особи отримують спеціальний правовий статус особи, зниклої безвісти за особливих обставин, що у відповідності до чинного законодавства може бути збройний конфлікт, воєнні дії, тимчасова окупація частини території України, надзвичайна ситуація природного чи техногенного характеру.

Розслідування та розшук зниклих осіб за таких обставин відбувається з урахуванням відповідних правових підстав та особливих специфічних організаційних умов, які пов'язані, в першу чергу, з місцем та обставинами зникнення таких осіб, з обмеженим доступом до місця події, а так само відсутністю всієї належної інформації, доказів тощо. Не зважаючи на те, що наша країна вже довгий період перебуває в стані збройного протистояння, відповідне процесуальне законодавство виявилось не здатним в повній мірі відповідати викликам воєнного часу, що вимагає додаткового дослідження та розробки шляхів вдосконалення й підвищення ефективності правових норм, що пояснює актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розшуку зниклих безвісти осіб, в тому числі, за особливих обставин завжди привертала увагу дослідників та залишалася гострою в науках кримінального циклу. Дослідженням різних аспектів визначеної теми займалися Д. Бойчук, О. Буряк, О. Лазуков, Г. Тетерятник, Л. Фесечко та інші вітчизняні дослідники, однак, попри це, все ще залишається ряд невирішених питань, особливо з урахуванням того, що переважна більшість наукових пошуків мала місце в мирний час та не враховували складнощі саме воєнного стану та особливостей діяльності слідчих органів під впливом таких умов.

Мета статті – дослідити особливості правових засад розслідування вбивств, пов'язаних з безвісним зникненням громадян за особливих обставин.

Виклад основного матеріалу. Організаційно-правові основи розслідування кримінальних правопорушень взагалі складають ціла система заходів, які регулюють структуру органів розслідування та порядок їх діяльності, а також правові норми, що визначають повноваження і процедури. Відомо, що основними суб'єктами досудового розслідування в Україні є слідчі та детективи Національної поліції, органів безпеки, Бюро економічної безпеки, Державного бюро розслідувань та НАБУ.

Відповідно, правовою основою організації розслідування кримінальних проваджень вбивств, пов'язаних із безвісним зникненням є Кримінальний процесуальний кодекс, який, в свою чергу, відповідає основним правовим постулатам,

визначеним Конституцією України [1]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 4 КПК України «кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та в порядку, передбачених цим Кодексом, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення» [2].

Діяльність відповідного правоохоронного органу деталізується відповідними спеціальними Законами, як-то Закон України «Про Національну поліцію» [3], Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4], Закон України «Про Державне бюро розслідувань» [5], Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» [6], Закон України «Про Службу безпеки України» [7] та ін.

Правовий статус осіб, які зникли безвісти в умовах воєнних дій визначається з урахуванням спеціального Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», який відносить воєнні дії до «особливих обставин», а таку особу визначає як «особа, яка зникла безвісти у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру» [8].

У свою чергу, розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із воєнним конфліктом, в тому числі й ті, які стосуються безвісти зниклих осіб, є досить складним і багатоаспектним процесом, який супроводжується численними викликами специфіки воєнного стану. За таких умов мають враховуватися складнощі не лише нормативного, але й організаційного характеру, в тому числі, об'єктивні умови бойових дій, постійні обстріли, територіальну близькість до фронту, суб'єктивні фактори кадрів, їх психологічно-моральний стан тощо.

Варто зауважити, що вбивства, пов'язані з безвісним зникненням, – це кримінальні правопорушення, де особа, яка зникла, ймовірно, загинула (наприклад, внаслідок бойових дій чи у полоні), але досі не знайдена, і її смерть не була доведена в законний спосіб. Розслідування таких справ ускладнюється тим, що тіла зниклих часто не знаходять або вони залишаються в невизначеному стані, а обставини зникнення невідомі.

У науковій літературі відмічається, що організація розслідування кримінального правопорушення вимагає відповідних кваліфікації, навичок, вмінь та досвіду, а також висловлюються різні визначення такого процесу. Наприклад, В.Ю. Шепітько розглядає організацію розслідування як «комплекс необхідних заходів на різних етапах розслідування, що забезпечують діяльність органів з розкриття, розслідування і профілактики» [9, с. 98].

У свою чергу, А.В. Сорочан даний процес трактує як «раціональний вибір, розміщення і засто-

сування сил, знарядь і засобів, які має слідчий, створення і використання оптимальних умов для досягнення цілей судочинства (розслідування злочину)» [10, с. 455–456].

Цікавим визначається підхід згідно якого, організація розслідування кримінального правопорушення є «комплексом заходів, які є необхідними упродовж усього процесу досудового розслідування чи на окремих його етапах з метою забезпечення насамперед ефективної реалізації уповноваженими суб'єктами своїх повноважень і, як наслідок, розкриття, розслідування та профілактику кримінальних правопорушень» [11, с. 315].

Також слід взяти до уваги, що організація розслідування вбивств, пов'язаних із безвісним зникненням завжди буде включати в себе планування з урахуванням ситуативних особливостей місця зникнення особи та обставин, при яких така особа зникла, складнощів загального порядку та специфіки воєнного стану.

Видається доречним зауваження окремих дослідників з приводу того, що на організацію розслідування даної категорії справ «впливають об'єктивні умови, пов'язані з веденням бойових дій, а саме масштабність злочинів, швидка змінюваність обстановки, ризики для життя і здоров'я, логістичні труднощі тощо, а також суб'єктивні фактори: спротив розслідуванню з боку держави-агресора, приховування доказів, психологічні травми учасників процесу тощо» [12, с. 84].

У порядку, визначеному чинним законодавством відповідний суб'єкт (родич зниклої особи, органі місцевого самоврядування, роботодавець та ін.) має звернутися до правоохоронного органу з заявою про зникнення безвісти такої особи. У випадку, коли мова йде про військовослужбовця, переважно подання такої заяви відбувається після отримання родиною сповіщення про зникнення безвісти військовослужбовця. За фактом такого звернення та внесення даних до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, правоохоронним органом відкривається відповідне кримінальне провадження за ч. 1 ст. 115 КК України.

У науковій літературі слушно звертається увага на те, що певний час вже після початку повномасштабного вторгнення до нашої країни при поданні такої заяви про зникнення особи виникали певні процесуальні складнощі, наслідком чого були відмови у відкритті кримінального провадження. Так, Кагляк І.І. [13, с. 448] вказує на те, що такі відмови були пов'язані з питаннями підслідності та кваліфікації, через направлення справ за територіальною підслідністю, через що провадження опинялися в роботі підрозділів Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей, де завантаження було більш ніж надмірне, що,

у свою чергу, призводило до збільшень термінів провадження окремих слідчих дій, погоджень, викликала плутанину процесуального керівництва та в кінцевому підсумку суттєво знижувало ефективність вирішення справи по суті.

Однак, з метою вирішення зазначеної проблематики Головним слідчим управлінням було вжито відповідних заходів щодо призупинення передання кримінальних проваджень стосовно безвісти зниклих, наслідком чого стало ведення розслідування за місцем відкриття провадження, що пришвидшило темп такого розслідування, раціонально перерозподілило навантаження на слідчих, а також підвищило загальний рівень ефективності роботи за такими справами, про що слушно відмічалось в науковій площині [14].

Першим питання розслідування вбивств, пов'язаних із безвісним зникненням особи вимагає встановлення місця такого зникнення, обставин, при яких відбулося таке зникнення, встановлення кола очевидців, відібрання їх пояснень та копій службового розслідування за цим фактом.

Важливого значення набуває інформація щодо наявності у зниклої особи відповідних гаджетів, даних відеозйомки безпілотників з місця події, дії дає змогу виявити і зафіксувати сліди, матеріальні об'єкти та інші речові докази, які мають стосунок до зазначеної події та можуть сприяти встановленню місцезнаходження осіб або їх ідентифікації із невпізнаними трупами тощо, що в сукупності може дати цілісну картину обставин зникнення особи та підстав, вважати, що така особа стала жертвою кримінального правопорушення та зазнала смерті.

Слід зробити зауваження, що серед задач слідчого є також визначення чи не було зникнення особи пов'язане із добровільним самовільним залишенням місця свого перебування чи потрапляння в полон, що відповідно впливає на кваліфікацію події та наступні слідчі розшукові дії відповідно до чинного законодавства.

Великого доказового значення має застосування техніки в пошуку зниклої особи. Мається на увазі, проведення огляду місця події із застосуванням відповідної техніки, сучасного програмного забезпечення та даних інформаційних систем [15, с. 157].

Особливе місце в розслідуванні вбивств, пов'язаних із безвісним зникненням громадян за особливих обставин посідають експертні дослідження на основі біометричних систем ідентифікації, експертизи ДНК, що включають в себе відбір біологічних зразків, виділення ДНК з біологічних матеріалів загиблих; порівняння ДНК-профілів в електронному реєстрі, що особливо важливо тоді, коли мають місце фрагменти тіла невідомої особи. Результати експертизи передають слідчому, який інформує родичів. Якщо ДНК профіль

особи виявленого трупа та зразки родичів співпадають за декількома методами дослідження, так, що сумнівів не залишилося, слідчим виноситься постанова про визнання особи трупа відповідною особою за чим тіло видається родичам, а кримінальне провадження закривається.

Висновки. Правовою основою розслідування вбивств, пов'язаних із безвісним зникненням громадян за особливих обставин є Конституція України, КПК України, ряд спеціальних Законів України та інші нормативно-правові акти, які регулюють питання організації розслідування даної категорії кримінальних справ. Розслідування вказаного виду кримінальних правопорушень вимагає комплексного підходу, застосування відповідного інструментарію слідчих та розшукових дій у відповідності до чинного законодавства. Слід відмітити, що дана категорія кримінальних проваджень мають важливе суспільне значення, є масштабною через кількість випадків зникнення та вимагають від слідчих органів високого професіоналізму, стриманості, виваженого психологічного підходу, своєчасності рішень та врахування сучасних викликів воєнного стану, надмірне навантаження на кадри та недосконалість законодавчої бази.

Література

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Про Національну поліцію України : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 40-41, ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#top>
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 22, ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#top>
5. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 6, ст.55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#top>
6. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
7. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 27, ст.382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#top>
8. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>
9. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник для студентів юридичних вузів і факультетів / за ред. проф. В.Ю. Шепітька. Харків : Одиссей, 2001. 528 с.
10. Сорочан А.В. Організація і планування розслідування шахрайства, що вчиняються на первинному ринку нерухомості. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 454–461. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-104-2.51.
11. Маслюк О.В. Організація досудового розслідування злочинів терористичного спрямування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 65. С. 314–318. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.57>.
12. Батюк О.В., Дмитрів С.О. Допитання організації розслідування військових злочинів. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 3 (13). С. 77-87, с. 84 URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3976>
13. Кагляк І.І. Особливості досудового розслідування кримінальних проваджень за фактами зникнення безвісти осіб за особливих обставин. *Наукові інновації та передові технології*. № 1(41). 2025. С. 442–454.
14. Синюк О., Луньова О., Белячкова О. Як Україна розшукує зниклих безвісти внаслідок агресії Росії та підтримує членів їхніх сімей. Аналітичний звіт. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/znykli_bezvisty_a4_ua-preview.pdf
15. Мазурок О.Я. Ситуаційний підхід у розслідуванні злочинів, пов'язаних із безвісним зникненням особи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. 6 (3). с. 154–157. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2017/6/tom_3/32.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.19>**О. В. Мудрак**

ад'юнкта

Національної академії Служби безпеки України

orcid.org/0009-0007-8124-8874

ГАРАНТІЇ ПРАВОМІРНОСТІ ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ОСОБИ НА НЕДОТОРКАНІСТЬ ЖИТЛА ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасний етап розвитку теоретичних поглядів на права людини супроводжується підвищеною увагою до цього питання не лише правозахисників, вчених-правознавців, фахівців-практиків правоохоронних, судових й інших державних органів, але й широкого загалу громадськості, внаслідок чого переосмислюються окремі аспекти та корегуються усталені підходи. Це насамперед зумовлено динамічними процесами політичних та соціально-економічних перетворень, значним оновленням законодавства України та потребою узгодження правогарантуючих функцій державних органів із відповідними конституційними положеннями та загальновизнаними міжнародними стандартами у цій галузі. Особливо актуальними є проблемні питання гарантування прав людини у тих сферах діяльності спеціальних служб та інших державних органів, де відомості про факти, методи, організацію і тактику проведення окремих контррозвідувальних заходів не підлягають розголошенню. Водночас жодні порушення законності та прав людини у їх діяльності не можуть виправдовуватися необхідністю боротьби з тероризмом та іншими протиправними посяганнями у сфері забезпечення державної безпеки України, а утаємниченість проведення певних видів діяльності не повинна бути перешкодою для отримання особою в установленому законом порядку інформації про тимчасове обмеження її прав та вжиття заходів щодо їх поновлення та відшкодування завданої шкоди.

З огляду на викладене у статті розглядаються актуальні питання гарантій правомірності тимчасового обмеження прав особи на недоторканність житла під час здійснення контррозвідувальної діяльності. Доведено, що гарантіями правомірності такого обмеження є його тимчасовість, співрозмірність посягання на державну безпеку та здійснення виключно уповноваженими державними суб'єктами відповідно до вимог закону і належної правової процедури.

З'ясовано, що сучасний стан гарантування прав людини в контррозвідувальній діяльності загалом відповідає міжнародним стандартам, вимогам Конституції та інших галузевих законів України. Доведено, що систему таких гарантій становить сукупність законодавчих положень, спрямованих на створення умов, необхідних для дотримання прав людини, залученої до сфери контррозвідувальної діяльності, можливість тимчасового обмеження окремих прав людини виключно уповноваженими суб'єктами, за наявності відповідних підстав і належної правової процедури, передбачених законом, та поновлення порушених прав і відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок порушення її прав.

Ключові слова: недоторканність житла чи іншого володіння особи, дотримання прав особи, контррозвідувальна діяльність, контррозвідувальні заходи, гарантії правомірності тимчасового обмеження прав особи.

Mudrak O. V. GUARANTEES OF THE LEGITIMACY OF TEMPORARY RESTRICTIONS ON A PERSON'S RIGHT TO THE INVIOABILITY OF THE HOME DURING COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITIES

The current stage of development of theoretical views on human rights is accompanied by increased attention to this issue not only from human rights defenders, legal scholars, practitioners in law enforcement, judicial, and other state bodies, but also from the general public, resulting in a rethinking of certain aspects and adjustments to established approaches. This is primarily due to the dynamic processes of political and socio-economic transformation, significant updates to Ukrainian legislation, and the need to harmonize the law enforcement functions of state bodies with the relevant constitutional provisions and generally accepted international standards in this area. Particularly relevant are the problematic issues of guaranteeing human rights in those areas of activity of special services and other state bodies where information about the facts, methods, organization, and tactics of conducting certain counterintelligence measures is not subject to disclosure. At the same time, no violations of the law or human rights in their activities can be justified by the need to combat terrorism and other illegal encroachments in the sphere of ensuring the state security of Ukraine, and the secrecy of certain types of activities should not be an obstacle to a person obtaining information in accordance with the procedure established by law about the temporary restriction of their rights and taking measures to restore them and compensate for the damage caused.

In view of the above, the article considers topical issues of guarantees of the legality of temporary restrictions on a person's right to inviolability of the home during counterintelligence activities. It has been proven that the guarantees of the legality of such restrictions are their temporary nature, proportionality to the threat to national security, and implementation exclusively by authorized state entities in accordance with the requirements of the law and due legal procedure.

It has been established that the current state of human rights guarantees in counterintelligence activities generally complies with international standards, the requirements of the Constitution, and other sectoral laws of Ukraine. It has been proven that the system of such guarantees consists of a set of legislative provisions aimed at creating the conditions necessary for the observance of human rights involved in counterintelligence activities, the possibility of temporary restriction of certain human rights exclusively by authorized entities, subject to the existence of rele-

vant grounds and due legal procedure provided for by law, and the restoration of violated rights and compensation for damage caused to a person as a result of the violation of their rights.

Key words: the inviolability of a person's home or other possession, respect for a person's rights, counterintelligence activities, counterintelligence measures, guarantees of the legality of temporary restrictions on a person's rights.

Постановка проблеми. У положеннях міжнародних правових актів, Конституції та інших законах України унормовані вимоги щодо неухильного дотримання прав людини, які поширюються на усі сфери суспільного життя. Не є винятком з цього спеціальні служби та інші державні органи, уповноважені здійснювати контррозвідувальну діяльність або проводити окремі контррозвідувальні заходи. Так, при проведенні контррозвідувальної діяльності не допускається порушення прав людини, а їх правомірне тимчасове обмеження можливе лише у виключних випадках, за наявності підстав, визначених у законі, ухвали слідчого судді та з дотриманням відповідної правової процедури. Забороняється застосовувати для одержання інформації технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу.

Діяльність службових осіб спеціальних служб та інших державних органів, спрямована на порушення або ігнорування унормованого в законі порядку та належної правової процедури тимчасового обмеження прав особи на недоторканність житла, а також дії будь-яких інших осіб щодо незаконного порушення цього права представляють суспільну небезпеку та містять склад кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом України. Обмеження прав особи при проведенні контррозвідувальної діяльності обов'язково повинно мати правову основу, а його застосування регулюватися законодавчими приписами і положеннями відомчих нормативно-правових актів, тобто бути правомірним, співрозмірним і мати певну законодавчу систему гарантій від необґрунтованого та безпідставного здійснення такого обмеження. З огляду на зазначене, потреба у відмежуванні правомірного обмеження прав особи на недоторканність житла під час здійснення контррозвідувальної діяльності від неправомірного та обґрунтуванні гарантій такої правомірності зумовили актуальність даного наукового пошуку та вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів і спеціальних служб, загалом, та під час здійснення кримінальної процесуальної, оперативно-розшукової і контррозвідувальної діяльності, зокрема, було предметом дослідження низки вітчизняних вчених, серед яких О.А. Білічак, І.В. Гора, О.Ю. Звонарьов, Ю.Б. Ірха, В.А. Колесник, С.С. Куді-

нов, Я.Л. Луценко, Ю.О. Найдьон, В.А. Омельчук, М.А. Погорецький, М.М. Погорецький, Р.В. Писарчук, А.М. Черняк, М.М. Чеховська, О.В. Шмоткін, Л.І. Щербина та інші, наукові здобутки яких позитивно сприйняті науковою спільнотою і правозастосовною практикою. Проте, гарантування правомірності тимчасового обмеження прав особи на недоторканність житла під час здійснення контррозвідувальної діяльності, зокрема окремих негласних заходів, залишається недостатньо опрацьованим питанням, що й зумовило потребу в проведенні даного дослідження.

Метою статті є обґрунтування гарантій правомірності тимчасового обмеження прав особи на недоторканність житла під час здійснення контррозвідувальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Становлення та розвиток будь-якої науки забезпечується завдяки стабільному понятійному апарату, що сприяє розробці відповідної теорії та узагальненню практики існування досліджуваного явища чи процесу. Це ж стосується терміну «гарантії» та поняття «гарантії правомірності» в частині оптимізації діяльності спеціальних служб та інших державних органів, пов'язаної з тимчасовим обмеженням окремих, гарантованих міжнародними правовими актами та вітчизняним законодавством, прав людини.

В основі визначення згаданих терміну і поняття, як зазначається в довідковій та енциклопедичній літературі, лежать умови, що забезпечують успіх чого-небудь або, інакше, засоби забезпечення використання, дотримання, виконання і застосування норм права [1]. Відсутнє єдине, уніфіковане тлумачення поняття «гарантії правомірності» і серед вчених-правознавців, які пропонують розуміти їх як:

- засоби, завдяки яким втілюється і охороняється, а у разі порушення відновлюється режим законності [2, с. 83];

- загальнообов'язкові умови, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами і свободами [3, с. 208];

- право на захист своїх прав та засоби їх поновлення, відшкодування шкоди і притягнення винних до відповідальності [4, с. 96];

- система юридичних засобів та способів охорони і захисту прав людини і громадянина [5, с. 188].

З огляду на наведені визначення вчених та їх узагальнення під означеним поняттям розуміються передбачені в чинному законодавстві загально-

обов'язкові норми, завдяки яким забезпечується реалізація особою своїх прав, їх захист і поновлення, притягнення до відповідальності осіб, винних у їх порушенні, та відшкодування завданої шкоди.

Для вирішення завдань контррозвідувальної діяльності спецслужби та інші державні органи, уповноважені на її здійснення, мають право у виняткових випадках тимчасово обмежувати окремі права людини в порядку та межах, визначених міжнародними правовими актами [6; 7], Конституцією [8] та іншими законами України [9; 10; 11]. До таких спецслужб та інших державних органів відносяться органи і підрозділи Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, Служби зовнішньої розвідки України, розвідувального органу Міністерства оборони України та розвідувального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, уповноважені здійснювати контррозвідувальну діяльність та/або відповідні заходи, спрямовані на вирішення законодавчо визначених для перелічених органів і підрозділів завдань.

Відповідно до ст.ст. 3, 12 Загальної декларації прав людини 1948 р. кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте та сімейне життя, посягання на недоторканність житла і таємницю кореспонденції, кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань. Згідно зі ст. 29 цієї Декларації людина має обов'язки перед суспільством, а тому у здійсненні своїх прав може зазнавати тільки таких обмежень, що встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

У ст.ст. 5, 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. зазначається, що кожен має право на свободу й особисту недоторканність, а також повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я, моралі та прав і свобод інших осіб.

Відповідно до ст. 30 Конституції України кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням

суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку. Ст. 32 Конституції України гарантує, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте (приватне) та сімейне життя, крім випадків, передбачених Основним Законом.

Взявши за основу систему гарантій правомірності тимчасового обмеження прав людини під час здійснення контррозвідувальної діяльності, виокремлених Я.О. Луценко [12, с. 250-256], а також результати аналізу відповідних норм галузевих законів України – «Про контррозвідувальну діяльність», «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінального процесуального кодексу України зауважимо, що згадані гарантії формуються завдяки наступним вимогам:

- проводити контррозвідувальну діяльність мають право лише уповноважені державні органи та їх оперативні підрозділи, вичерпний перелік яких наведено відповідно в ст. 5 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»;

- за наявності підстав для здійснення контррозвідувальної діяльності заводиться контррозвідувальна справа (ст. 8 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

- контррозвідувальна діяльність та відповідні контррозвідувальні заходи проводяться лише за наявності визначених у законі підстав (ст. 6 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»), а порядок їх організації та здійснення у межах ведення контррозвідувальних справ унормований у відомчих нормативно-правових актах, що мають гриф обмеження доступу;

- негласні контррозвідувальні заходи, зазначені в п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» та перелічені у ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого із прокурором, виключно з метою попередження, своєчасного виявлення і припинення розвідувальних, терористичних та інших посягань на державну безпеку України або отримання інформації в інтересах контррозвідки, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо;

- порядок використання матеріалів контррозвідувальної діяльності визначається законами та прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами (ст. 8 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

- при здійсненні контррозвідувальної діяльності не допускається порушення прав людини, а їх

тимчасове обмеження можливе лише у випадках, передбачених законом (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

– громадяни України та інші особи мають право у встановленому законом порядку одержати від державних органів, уповноважених здійснювати контррозвідувальну діяльність, письмове пояснення із приводу обмеження їх прав та оскаржити ці дії (ч. 5 ст. 11 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

– здобуті в результаті контррозвідувальної діяльності відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, не підлягають розголошенню і зберіганню та повинні бути знищені (ч. 3, 4 ст. 11 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

– відомчий контроль за контррозвідувальною діяльністю здійснюється державними органами, до складу яких входять оперативні підрозділи, уповноважені проводити зазначений вид діяльності (ст. 12 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

– нагляд за додержанням законів під час проведення контррозвідувальної діяльності здійснюється Генеральним прокурором, виконувачем його обов'язків або уповноваженими наказом Генерального прокурора заступниками Генерального прокурора (п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»);

– судовий контроль за дотриманням прав і свобод людини здійснюється слідчими суддями під час розгляду клопотань про надання дозволу на проведення окремих негласних контррозвідувальних заходів (п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»).

Висновки. У підсумку зауважимо, що завдяки проведеному дослідженню з'ясовано сучасний стан гарантування правомірності тимчасового обмеження прав особи на недоторканність житла під час контррозвідувальної діяльності, який загалом відповідає міжнародним стандартам, вимогам Конституції та інших галузевих законів України. Систему таких правових гарантій становить сукупність законодавчих положень, взаємопов'язаних між собою, які спрямовані на:

– створення умов, необхідних для дотримання прав людини під час контррозвідувальної діяльності;

– можливість тимчасового обмеження окремих прав людини виключно уповноваженими суб'єктами відповідно до підстав та належної правової процедури, визначених законом;

– поновлення порушених прав і відшкодування шкоди, завданої особі порушенням її прав.

Література

1. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр з напрямку «Юридичні науки». URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2025/02/Law_full.pdf (дата звернення: 30.10.2025).
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Львів: Край, 2007. 192 с.
3. Погорілко В.Ф. Конституційне право України: навч. видання. Київ: Наукова думка, 2003. С. 733.
4. Заворотченко Т.М. Гарантії реалізації конституційних політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 95–99.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консум, 2001. 656 с.
6. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 27.10.2025).
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Схвалена Урядами держав – членів Ради Європи 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 27.10.2025).
8. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність». *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 12. Ст. 89.
10. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, 11-12, 13. Ст. 88.
12. Луценко Я.Л. Права та свободи людини в оперативно-розшуковій та контррозвідувальній діяльності: теоретичні проблеми (за законодавством України). *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021 № 3 (39). Vol. 1. С. 250–256. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.1.40>

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

UDC 341.22

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.20>**I. V. Bratko**

*Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of International Law, European
and Euro-Atlantic Integration
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
orcid.org/0000-0002-8979-3232*

O. S. Kaspruk Ekmen

*Attorney, Candidate of Law,
Associate Professor at the Department of International Law, European
and Euro-Atlantic Integration
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
orcid.org/0000-0001-8330-1711*

THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE SETTLEMENT OF INTERNATIONAL CONFLICTS: INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS

The article examines the characteristics of contemporary international conflicts and highlights the role of international organizations in ensuring their effective resolution. It investigates the key factors that drive the escalation of such conflicts. The consequences of international conflicts are observed not only in economic and humanitarian crises but also in the destruction of transport infrastructure. For instance, the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has resulted in the damage of national segments of international transport corridors and the blockage of Ukrainian ports. The sharp reduction in Ukrainian grain exports has significantly undermined food security in several countries.

A key difference between international conflicts across different historical periods lies in the changing typology of participants, the reorientation of their objectives, and the transformation of the scale of confrontation. Traditionally, armed conflicts were aimed at territorial conquest or the overthrow of political regimes. Contemporary conflicts, however, are predominantly non-territorial in nature and are largely driven by ideological, religious, economic, or resource-related factors.

The main challenge in addressing contemporary international conflicts is their multifaceted nature and rapid development—from latent tensions to the open use of force—which requires a broad, multi-level approach to their resolution.

Modern international conflicts increasingly have a non-territorial character and arise under the influence of complex ideological, religious, economic, and resource-based tensions between states and non-state actors. They encompass a wide range of interconnected factors that create a new dynamic of confrontation in the global environment. Importantly, contemporary conflicts are rarely limited to a specific geographical area — their consequences appear in security, economic stability, humanitarian conditions, and international logistics.

The main challenge in countering such conflicts lies in their multifactorial nature, unpredictability, and rapid escalation: a situation can shift from hidden tension to open use of force within a very short period of time. This creates a need for new instruments, broader strategic approaches, and multilayered mechanisms of conflict resolution that take into account both local causes of escalation and the wider global implications for international stability.

Key words: international conflicts, institutional mechanism, international organizations.

Братко І. В., Каспрук Екмен О. С. РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВРЕГУЛЮВАННІ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано особливості сучасних міжнародних конфліктів та визначено роль міжнародних організацій у забезпеченні їх ефективного врегулювання. Досліджено ключові чинники, що зумовлюють ескалацію міжнародних конфліктів. Зазначено, що наслідки міжнародних конфліктів проявляються не лише в економічних та гуманітарних кризах, а й у руйнуванні транспортної інфраструктури. Як приклад, збройна агресія Російської Федерації проти України призвела до пошкодження національних ділянок міжнародних транспортних коридорів та блокування українських портів. Унаслідок різкого скорочення експорту українського зерна рівень продовольчої безпеки у низці держав помітно знизився.

Ключова відмінність між міжнародними конфліктами різних історичних періодів полягає у зміні типології учасників, переорієнтації їхніх цілей та трансформації масштабу протистояння. Традиційно збройні конфлікти були спрямовані на територіальне завоювання або зміну політичних режимів.

Сучасні міжнародні конфлікти дедалі частіше мають нетериторіальний характер і виникають під впливом складних ідеологічних, релігійних, економічних та ресурсних суперечностей між державами й недержавними акторами. Вони охоплюють широке коло факторів, що поєднуються між собою та створюють нову динаміку про-

тистояння у глобальному середовищі. Важливо те, що конфлікти сьогодні рідко обмежуються конкретною географічною територією — їх наслідки проявляються у сфері безпеки, економіки, гуманітарній площині та міжнародній логістиці.

Головна проблема протидії таким конфліктам полягає у їхній багатофакторності, непередбачуваності та високій швидкості розвитку: ситуація може перейти від прихованого напруження до відкритого застосування сили буквально за короткий проміжок часу. Це створює потребу в нових інструментах, ширших стратегічних підходах і багаторівневих механізмах врегулювання, які враховують як локальні причини ескалації, так і глобальні наслідки для міжнародної стабільності.

Ключові слова: міжнародні конфлікти, інституційно-правовий механізм, міжнародні організації.

Introduction. The modern world requires predictable behavior of states, which cannot be ensured without relying on the strengthening of international law. To understand the role of international law in the development of international relations, it is enough to analyze its "evolutionary map". Historical studies demonstrate that, for extended periods, states predominantly relied on the use of military force as a means of resolving inter-state disputes. At the same time, as O. Schachter noted, states recognize the obligation to "refrain from the threat or use of force in their international relations," which has become a cornerstone principle of the contemporary legal order [1, p. 1620].

For many centuries, aggression and expansion were customary means of defending national interests. For a long time, people perceived no distinction between an aggressor state and a state victim of aggression: their actions were considered equally legitimate. Over time, this was constrained by prohibitions against violating the laws and customs of war. The First and Second World Wars, which drenched the world in blood, once again demonstrated the importance of the development of international law. Professor M. Buromenskyi notes: "Never throughout its entire history has international law enjoyed such a level of trust and respect as it did in the twentieth century" [2, p. 5].

Despite the availability of extensive information, knowledge, and experience, it remains impossible to determine with certainty which factors constitute the primary causes of the international community's inability to reliably anticipate large-scale conflicts and effectively prevent or resolve them, and which factors are secondary. An example of this inability to predict is the Treaty of Versailles of 1919, which ended the First World War and, ostensibly, should have prevented further global conflicts. The key point is that it should have, but it did not. Numerous other examples illustrate the same pattern. It is worth mentioning the German philosopher O. Spengler, who observed that future generations would face considerable difficulty in determining who is to blame for large-scale wars: "Who, by dominating the press and telegraph cables of the whole Earth, has the power to establish in world opinion those truths that he needs for his own political purposes and to maintain them for as long as he needs them?" [3, p. 462]. O. Spengler's obser-

vation highlights that the manipulative potential inherent in information structures can significantly complicate both public understanding of international conflicts and the objective assessment of the actors responsible for their escalation.

Task. The purpose of the article is to examine the international legal role, functions, and effectiveness of international organizations in the prevention, management, and peaceful settlement of international conflicts. The study aims to analyze the mechanisms, instruments, and legal frameworks through which these organizations influence conflict resolution processes, as well as to evaluate their contribution to maintaining international peace, strengthening the rule of law, and promoting stability within the global system.

Research results. Institutional mechanisms play an important role in the resolution of international conflicts. How is this manifested? First and foremost, international organizations serve as a platform for dialogue at both bilateral and multilateral levels. The United Nations (UN) is the main platform for collective action in conflict prevention and resolution. The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) has developed a system for early conflict prevention and monitoring. The OSCE helps prevent local disputes from escalating into large-scale conflicts through observation missions, the organization of dialogue forums, and the promotion of human rights and democratic governance [4]. The European Union (EU) plays a significant role in conflict management. Through its programs supporting the rule of law, institutional reform, and democratic governance, the EU promotes stability and security both within its borders and in neighboring regions [5, p. 5-7]. Its efforts include mediation, legal assistance, and capacity-building initiatives that help prevent conflicts and strengthen the resilience of local institutions. Specialized institutions, such as the European Public Law Organisation (EPLO), also play an important role in strengthening international law. The European Public Law Organization is the pen with which numerous legal decisions have been written—decisions that shape the modern foundations of the international public law system and define the standards for the legislation of the EU and the leading countries of the world.

One of the conditions for safeguarding the world order and maintaining the stability of the global map is the prevention of armed clashes between states. This condition is enshrined in the international principle of the peaceful settlement of disputes. The mechanism for implementing this principle exists in the form of a system of international legal means for such settlement. One of the essential conditions for safeguarding the world order and preserving the stability of the international system, as historical experience repeatedly demonstrates, lies in the effective prevention of armed clashes between states. Throughout different epochs, the recurrence of interstate violence has shown how quickly regional disputes can escalate into broader conflicts with global consequences. For this reason, the international community gradually came to recognize that the security of the global system depends not merely on military deterrence or political alliances but on the existence of reliable, institutionalized mechanisms that allow states to address their disagreements before they reach a critical point.

Over time, states have translated this principle into a concrete body of procedures and instruments designed to facilitate dialogue, reduce uncertainty, and create space for compromise even in situations where political positions appear irreconcilable. The mechanism for putting this principle into practice has developed into a multifaceted system of international legal means, encompassing diplomatic negotiation, mediation, conciliation, arbitration, judicial settlement, and various regionally institutionalized forms of dispute resolution. Each of these methods evolved in response to the recognition that different types of conflicts require distinct approaches and that no single technique can universally address the diverse range of disputes that arise in contemporary international relations. Collectively, however, these mechanisms form the backbone of a legal architecture intended to channel interstate disagreements into peaceful processes, thereby strengthening the resilience and coherence of the international order as a whole.

As is commonly believed, modern international law was established by the UN Charter and dates back to the end of World War II. The Preamble to the UN Charter clearly outlines the goal of creating conditions under which justice and respect for obligations arising from treaties and other sources of international law can be maintained [6]. Modern multilateral cooperation creates new opportunities for the development of international law. One of the conditions for protecting world order and the immutability of the world map, as history proves, is the prevention of armed clashes between states. This condition is enshrined in such an international principle as the peaceful settlement of international disputes. The mechanism for implementing this principle exists in the form of a system of interna-

tional legal means of such settlement. According to Art. 33 of the UN Charter, states that are parties to a dispute, regardless of its scale, if it may threaten the maintenance of international peace and security, "shall, first of all, seek a settlement of the dispute by negotiation, inquiry, mediation, conciliation, arbitration, judicial settlement, resort to regional bodies or agreements, or other peaceful means of their own choice" [7, p.349-363]. However, despite all this, it is still unclear how to prevent conflicts. International conflicts continue to arise and take on new shades.

Today, scholars increasingly refer to the phenomenon of the globalization of international relations, a process that exerts a profound and multifaceted influence on the development and functioning of international law. What implications does this phenomenon carry? This is, first of all, an increase in the interdependence of states, the division of not only positive achievements, such as, for example, the New Silk Road, but also receiving slaps in the form of negative consequences, such as the COVID-19. In view of this, the development of international law is of paramount importance. In this context, it is appropriate to quote Professor Y. Voloshyn, who notes: "Misunderstanding the nature of globalization is one of the reasons why some governments abuse interdependence, using unilateral policies to use it only in their own interests. The normal development of globalization depends on countering such policies through joint efforts of members of the international community. International law is called upon to play an important role in this" [8, p. 89].

However, it should be underscored that the international community still lacks the capacity to prevent either the emergence of conflicts or their subsequent consequences. More accurately, the ability of the international community to avert conflicts remains significantly constrained. Nevertheless, there is reason to believe that the growing number of international governmental and non-governmental organizations involved in conflict prevention and in the dissemination of international legal knowledge may, in the future, contribute to reducing the number of missed opportunities.

At one time, the German philosopher F. Engels expressed the idea that where there is no commonality of interests, there can be no unity of purpose, let alone unity of action. Today, this idea has acquired new dimensions in the words of Professor S. Flogaitis, Director of the European Public Law Organization (EPLO—this is the abbreviated name under which the organization is internationally recognized), particularly regarding the importance of international dialogues. In one of his interviews, the scholar noted: "The Maastricht Treaty was signed at the end of the 1980s, and I considered that it could be use-

ful for Europe's political future... I also believed that it could contribute to the wider dissemination of European values through public law worldwide" [9]. Indeed, law across a vast expanse of the globe is a creative, not destructive, force.

S. Flogaitis's words did not remain merely theoretical or illusory. His seminal remark, "*There is an issue here*", addressed to colleagues Gérard Timsit and David Williams, laid the foundation for the subsequent establishment of the European Public Law Group, which brought together distinguished scholars. The European Public Law Group initiated several projects, one of which was the creation of the EPLO—an international organization established pursuant to an international treaty, designed to accumulate knowledge and subsequently disseminate it from Europe to the wider world through the dialogue of civilizations.

International law, in all its dimensions, is that which, at the very least, if not an absolute guarantee against wars, serves as a qualitative vaccine for their prevention. It is enough to recall the words of the writer Ivan Bahrianyi from his novel *The Man Who Runs Over the Abyss*, which describe the consequences of war: "In the apocalyptic roar of this dark age of despair, which for many seemed a foretold biblical end of the world, they themselves, like everything around them, were destroyed and desolate. They stared into the abyss, pouring intoxicating poison into it, striking it with songs, and burying it with audacious, blasphemous, desperate laughter so as not to howl suddenly into the black void, like primitive wolf souls beneath the cold moon. They sang over the black chaos, over the chasm of horror, savagery, cruelty, and death, so as not to erupt suddenly in burning tears of despair, in the drawn-out cry of the lost, the ruined, the homeless, the utterly solitary human heart" [10].

One of the essential pillars on which contemporary international law rests is the organizational-legal framework, encompassing international organizations and bodies. Various international organizations have been established to carry out different tasks across numerous spheres, yet their common feature is that they play a leading role in the processes of norm-setting and the promotion of the rule of law. Historical and contemporary examples help draw the important conclusion that the activities of international organizations are crucial for the successful implementation of effective democratic governance and the maintenance of peace.

Today, there exist international organizations whose significance is increasing year by year, not only in Europe but also worldwide. It goes without saying—and no proof is necessary, despite the criticisms of detractors, who are few—that the promotion of European values in Ukraine, as well as in other states, should become a strategic priority. At the same time, this does

not imply a mere mechanical imitation of various recommendations, as such an approach often leads to negative outcomes. Rather, the emphasis should be on the prudent adaptation and thoughtful incorporation of foreign experience.

One of the most notable examples is the European Public Law Organization (EPLO), which leverages public law expertise to enhance dialogue between states, support legal capacity building, and promote the rule of law as a means to prevent conflicts. The EPLO, in the form in which it exists today, owes its establishment to the governments of the Hellenic Republic, the Italian Republic, and the Republic of Cyprus, which founded it in 2007 [11]. Thus, it can be stated that for many years now it has served as a universal platform for the study and development of legal thought and public law. From the outset, the Organization was created as an international body and, accordingly, enjoys all the privileges and immunities that follow from this status. Although the institution was formally established in 2007, we can nevertheless speak of more than twenty years of its activity. In this context, it should once again be emphasized that the EPLO cannot be regarded as a *tabula rasa*.

It is also essential to highlight the year 1989—the year of the establishment of the European Group of Public Law, created with the aim of promoting and advancing European public law. This body constitutes a European network of judges, lawyers, legal scholars, and practitioners [12]. The European Group of Public Law introduced a number of ideas that contributed to the founding of the EPLO and now functions as a scientific advisory body, providing recommendations and feedback on the Organization's activities, while evaluating the information gathered in the course of its work in terms of its applicability and its impact on the political and sociological context.

Since its creation, the European Group of Public Law has held annual conferences at which its members present and discuss their reports on a collectively chosen theme. The EPLO engages with a wide range of issues—from the interpretation and comparison of legal systems to offering innovative solutions for institutional development, education, and environmental protection. Attention should also be drawn to the Organization's multi-dimensional research activity in the fields of international law and European public law. It initiates the development of various educational programs, produces studies, and conducts advisory activities. The EPLO is also committed to promoting the rule of law and the spread of democracy across the globe. The Organization encourages the study and application of law and the development of high-quality education in third countries. The map of EPLO's activity is truly impressive: its work is not limited to Europe but extends to the Mediterranean coun-

tries, the Balkan region, the Caucasus and post-Soviet states, the Middle East, Central and South Asia, Africa, Latin America, and the Lesser Antilles. In view of this, one may assert that the EPLO is a global network for the development and dissemination of international legal knowledge in the fields of national, comparative, and international public law, as well as for the promotion of European values and democratic institutions worldwide.

Thus, the analysis of the EPLO and other international organizations demonstrates that they play a crucial role in maintaining peace and preventing international conflicts. In this context, a broad spectrum of international organizations—from those with strong authority in security matters to those primarily functioning as platforms for dialogue—collectively contribute to the effective resolution of contemporary international conflicts. For instance, the UN, through the Security Council, can authorize peacekeeping missions, impose sanctions, and coordinate diplomatic negotiations, which enables a rapid response to threats to international security.

The OSCE applies an early-warning model for conflict prevention, monitors regional situations, organizes dialogue forums, and promotes the principles of human rights and democratic governance, which helps prevent local conflicts that may escalate [13, p. 17]. The EU, through programs supporting the rule of law, institutional reforms, and the development of democratic structures, strengthens the ability of states to manage crisis situations effectively and contributes to the stability of neighboring regions [13; 14, p. 15]. EPLO focuses on enhancing the legal competence of states and international institutions through research activities, educational programs, and governmental consultations, which helps reinforce institutional mechanisms for conflict prevention [15, p. 3]. Taken together, the activities of these organizations form a multi-level system of peace support, combining legal, political, and practical means to reduce the risk of escalating violence and ensure long-term stability in international relations.

Conclusions. International organizations play a central role in preventing and managing international conflicts by providing both legal and practical mechanisms to support peace and stability in international relations. Their activities include early conflict warning, mediation, provision of legal assistance, and the strengthening of democratic institutions. Organizations such as the UN, OSCE, EU, and EPLO establish a multi-level conflict management system that integrates political, legal, and practical instruments. Although EPLO does not

participate directly in peacekeeping operations, it contributes to the strengthening of international law and the development of the capacities of states and regional institutions through legal education, research, and advisory activities. Collectively, these efforts provide a foundation for more effective conflict prevention and the implementation of international legal obligations.

Bibliography

1. Schachter O. The Right of States to Use Armed Force // *Michigan Law Review*. 1984. Vol. 82, No. 5. P. 1049–1074.
2. Буроменський М. В. Міжнародне право в контексті викликів XXI століття // Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: збірник наукових статей за матеріалами І Харківських міжнародно-правових читань, присвячених пам'яті проф. М. В. Яновського та В. С. Семенова. Харків, 2015. Т. 1. С. 5.
3. Spengler O. The Decline of the West. Vol. 2. Alfred A. Knopf, 1928. 507 p.
4. OSCE. OSCE: The Organization's principal instrument for dealing with all phases of the conflict cycle in the Balkans. Vienna, 2025. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/a/40016.pdf>
5. de Man P., Müller G., Tyushka A. European Union's Engagement in Conflict Resolution, Prevention and Mediation: A Framework — ENGAGE. Working Paper Series. November 2022. 71 p.
6. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
7. Tanzi A. The Settlement of Disputes through Non-Judicial Means (Article 33(1)–33(9)) // *The UN Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses: A Commentary*. Oxford: Oxford University Press, 2018. P. 349–363.
8. Волошин Ю. О. Міжнародне право в контексті глобалізації та міждержавної інтеграції: еволюція та особливості сутнісних характеристик // Вісник Міністерства юстиції України. 2011. № 4. С. 89.
9. Flogaitis S. A conversation with Professor Spyridon Flogaitis. Squire Law Library, University of Cambridge. 24 July 2013. URL: <https://www.squire.law.cam.ac.uk/eminent-scholars-archiveprofessor-spyridon-flogaitis/conversation-professor-spyridon-flogaitis>
10. Багрянний І. Людина біжить над прірвою. Київ: Фоліо, 2023. 384 с.
11. European Public Law Organization. EPLO — History. Athens, 2007. URL: <https://www1.eplo.int/history>
12. European Group of Public Law (EGPL). European Group of Public Law: A leading network in European Public Law. URL: <https://egpl.eplo.int/>
13. OSCE. OSCE: The Organization's principal instrument for dealing with all phases of the conflict cycle in the Balkans. PDF report, 2025. P. 14.
14. EPLO. About the European Public Law Organization, 2007. P. 3.
15. Miller A. The Role of International Organizations in Conflict Resolution: A Study of the UN and NATO. EduPublications, 2024. P. 12.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 341.231.1:355:347.77

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.21>**О. Т. Волощук**

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини

Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0000-0003-0991-5605

ДОКТРИНА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ СПЕЦІАЛЬНОГО ТРИБУНАЛУ ДЛЯ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ВИЩОГО ПОЛІТИЧНОГО ТА ВІЙСЬКОВОГО КЕРІВНИЦТВА РФ

У статті досліджено сучасну доктрину міжнародно-правової відповідальності за злочин агресії та проблематику легітимації спеціального трибуналу для переслідування вищого політичного і військового керівництва РФ. Проведено теоретико-правовий аналіз концепцій індивідуальної та колективної відповідальності за міжнародні злочини, простежено історико-правові передумови – від ідей В. Пеллі та прецедентів Нюрнберзького процесу до сучасної кодифікації злочину агресії й практики Міжнародного кримінального суду. Особлива увага приділяється юрисдикційним і інституційним викликам створення та функціонування спеціального трибуналу, зокрема визначенню його компетенції, статусу заочного судочинства, гарантіям процесуальної справедливості та формуванню доказової бази. Важливим аспектом дослідження є практична взаємодія національних правоохоронних органів (прокуратур, слідчих підрозділів) з інституціями міжнародної кримінальної юстиції як ключовий елемент ефективного функціонування механізму відповідальності. Запропоновано системний підхід до вдосконалення міжнародно-правового механізму, що включає створення інтегрованого механізму співробітництва між міжнародними та національними юрисдикціями, формалізацію процедур заочного розгляду з дотриманням гарантій справедливості, розвиток спеціальної доказової інфраструктури та залучення незалежних міжнародних експертів. Зроблено висновок, що реалізація принципу невідворотності покарання за злочин агресії є фундаментальною передумовою зміцнення міжнародної безпеки, верховенства права і захисту прав людини, а створення спеціального трибуналу може стати важливим кроком у правовому стримуванні актів агресії у сучасному світі. Результати дослідження мають не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки формують основу для подальшого розвитку міжнародного кримінального права, створення ефективних інституцій відповідальності за злочин агресії та забезпечення верховенства права і міжнародної безпеки у глобальному вимірі.

Ключові слова: міжнародні злочини, злочин агресії, міжнародний спеціальний трибунал, міжнародна кримінальна відповідальність, заочне судочинство, Міжнародний кримінальний суд, органи національної та міжнародної кримінальної юстиції, взаємодія правоохоронних органів з МКС у документуванні міжнародних злочинів, спеціальна доказова інфраструктура, інтегрований механізм співпраці між міжнародними інституціями та національними правоохоронними органами.

Voloshchuk O. T. THE DOCTRINE OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR THE CRIME OF AGGRESSION AND THE PROBLEMS OF LEGITIMIZING A SPECIAL TRIBUNAL FOR THE PROSECUTION OF THE HIGHEST POLITICAL AND MILITARY LEADERSHIP OF THE RUSSIAN FEDERATION

The article examines the contemporary doctrine of international legal responsibility for the crime of aggression and the challenges of legitimizing a special tribunal for prosecuting the highest political and military leadership of the Russian Federation. A theoretical and legal analysis of concepts of individual and collective responsibility for international crimes is conducted, tracing historical and legal foundations – from the ideas of Vespasian Pella and the precedents of the Nuremberg Trials to the modern codification of the crime of aggression and the practice of the International Criminal Court. Particular attention is paid to the jurisdictional and institutional challenges of establishing and operating the special tribunal, including defining its competence, the status of in absentia proceedings, guarantees of procedural fairness, and the formation of a reliable evidentiary base. An important aspect of the study is the practical interaction of national law enforcement agencies (prosecutor's offices, investigative units) with institutions of international criminal justice as a key element in the effective functioning of the accountability mechanism. A systemic approach to improving the international legal mechanism is proposed, including the creation of an integrated cooperation framework between international and national jurisdictions, formalization of in absentia procedures with safeguards for fairness, development of a specialized evidentiary infrastructure, and involvement of independent international experts. It is concluded that implementing the principle of non-avoidance of punishment for the crime of aggression is a fundamental prerequisite for strengthening international security, the rule of law, and the protection of human rights, and that the establishment of a special tribunal can constitute an important step in legally deterring acts of aggression in the contemporary world. The results have both theoretical and practical significance, as they lay the foundation for further development of international criminal law, creation of effective institutions of responsibility for the crime of aggression, and ensuring the rule of law and international security at the global level.

Key words: international crimes, crime of aggression, international special tribunal, international criminal responsibility, in absentia proceedings, International Criminal Court, national and international criminal justice bodies, interaction of law enforcement agencies with the ICC in documenting international crimes, specialized evidentiary infrastructure, integrated mechanism of cooperation between international institutions and national law enforcement agencies.

Актуальність теми дослідження. В умовах триваючої агресії російської федерації проти України питання міжнародно-правової відповідальності за злочин агресії набуває особливого значення як у практичному, так і в теоретико-правовому вимірі. Притягнення до відповідальності осіб, винних у плануванні, підготовці та вчиненні агресії, є ключовим чинником відновлення справедливості, зміцнення міжнародного права та підтримання миру і безпеки. Особлива актуальність цього питання пов'язана зі створенням Спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України, здатного подолати юрисдикційні та інституційні обмеження діючої системи міжнародної кримінальної юстиції. Легітимність трибуналу залежить від дотримання принципів міжнародного права, зокрема суверенної рівності держав і імунітету глав держав, а також від обґрунтування правових підстав для притягнення до відповідальності вищого керівництва російської федерації, зокрема в. путіна. Злочин агресії загрожує міжнародному правопорядку, тому ефективне переслідування винних має не лише каральний, а й превентивний ефект. Теоретико-правове осмислення доктрини міжнародно-правової відповідальності та визначення шляхів легітимації Спеціального трибуналу щодо путіна та його оточення є актуальним і науково значущим завданням сучасного міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародно-правової відповідальності за злочин агресії посідає важливе місце в доктрині міжнародного кримінального права. Ідеї персональної відповідальності за міжнародні злочини мають давнє коріння: ще на початку XX ст. Веспасіан Пелла обґрунтував потребу створення міжнародного судового органу для переслідування осіб, винних у злочинах проти миру та людяності. У другій половині XX ст. ці питання розвивали Р. Аго, Д. Анцилотті, Е. Аречага, М. Бассіуні, А. Кассезе, Л. Оппенгейм, В. Шабас та інші, зосереджуючи увагу на кодифікації норм міжнародного кримінального права, юрисдикції МКС і принципі невідворотності покарання. В українській доктрині проблематика міжнародної кримінальної відповідальності активно досліджується І. Лукашуком, В. Василенком, О. Задорожним, О. Мережком, М. Буроменським, В. Буткевичем, О. Буткевич, Н. Зелінською, В. Репецьким, Л. Тимченком, В. Гутником, В. Лисиком, К. Важною та ін. Їхні праці сприяли формуванню розуміння сутності міжнародної кримінальної юстиції, принципу індивідуальної відповідальності та потреби створення ефективних інституцій переслідування міжнародних злочинів. Попри значний науковий доробок, відкритими залишаються питання

юрисдикційної легітимності спеціального трибуналу, подолання імунітету глав держав і взаємодії трибуналу з МКС, що потребує подальшого теоретико-правового осмислення в контексті агресії проти України.

Мета даної статті – комплексний теоретико-правовий аналіз доктрини міжнародно-правової відповідальності за злочин агресії та виявлення основних проблем легітимації Спецтрибуналу для притягнення до відповідальності вищих посадових рф за розв'язання та ведення агресивної війни проти України.

Виклад основного матеріалу. Заборона війни як необхідна передумова індивідуальної кримінальної відповідальності є порівняно новим явищем у міжнародному праві [23, с. 313]. До поч. XX ст. війна вважалася легітимним засобом державної політики, а право на її ведення (*jus ad bellum*) не обмежувалося. Міжнародне право регулювало лише способи ведення бойових дій (*jus in bello*) [22, с. 1386]. Лише під час Гаазьких мирних конференцій 1899 і 1907 рр. уперше було поставлено питання про обмеження права на війну, однак тоді ще не сформульовано його абсолютної заборони [19, с. 647]. Упродовж XX ст. міжнародне співтовариство поступово сформувало нормативну й інституційну основу, що встановила повну заборону агресії як варварського способу вирішення міждержавних спорів. Ця заборона набула статусу імперативної норми (*jus cogens*), ставши одним із основоположних принципів сучасного міжнародного права, який передбачає безумовну заборону застосування сили у міжнародних відносинах.

Відповідно доктрина міжнародно-правової відповідальності за злочин агресії становить одну з найскладніших і водночас найдинамічніших ділянок сучасної міжнародно-правової науки [7, с. 493]. Її особливість полягає у поєднанні двох взаємопов'язаних концепцій – державної (міжнародно-правової) та індивідуальної (міжнародно-кримінальної) відповідальності. Якщо в класичній теорії міжнародного права, започаткованій Г. Гроцієм [21], відповідальність розумілася передусім як обов'язок держави відшкодувати завдану шкоду, а Ем. де Ваттель [20], розвиваючи ці ідеї, сформулював білатеральну концепцію, відповідно до якої право на відшкодування належало лише державі, чиї інтереси були безпосередньо порушені [8, с. 26–27], то сучасний розвиток цієї доктрини засвідчує докорінну зміну підходів. Нині лише на міжнародному рівні можливе комплексне повне реагування на акт агресії, оскільки національні юрисдикції об'єктивно обмежені та не охоплюють всі аспекти міжнародно-протиправного діяння, вчиненого державою чи її вищими посадовими особами.

Національні системи права спроможні забезпечити індивідуальну кримінальну відповідальність лише окремих осіб, причетних до реалізації злочинної політики держави по вчиненню актів агресії щодо іноземної держави (держав) – учасників збройних конфліктів, виконавців наказів чи службовців, які перевищили повноваження. Водночас саме міжнародне право формує комплексну архітектуру притягнення до відповідальності, яка охоплює не лише фізичних осіб, а й державу як суб'єкта міжнародних відносин. У межах загального інституту міжнародно-правової відповідальності держави забезпечується її політична, матеріальна та репутаційна відповідальність, тоді як індивідуальна кримінальна відповідальність закріплює невідворотність покарання конкретних осіб, що приймали рішення або давали накази про ведення агресивної війни.

Особливе значення у цьому контексті має положення про непоширення імунітетів на осіб, які вчинили міжнародні злочини. На відміну від класичного міжнародного права, що визнавало принцип імунітету глав держав і членів уряду, сучасна практика міжнародного кримінального правосуддя (починаючи з Нюрнберзького трибуналу й до МКС) доводить, що жоден посадовий статус не може бути підставою для звільнення від відповідальності за злочини агресії, воєнні злочини або злочини проти людяності. Саме відсутність імунітетів забезпечує ефективність міжнародно-правового механізму відповідальності та реалізацію принципу верховенства міжнародного права над національними юрисдикціями.

Водночас доктрина міжнародно-правової відповідальності має не лише каральний, а й превентивний вимір. Усвідомлення неминучості покарання, ізоляції держави-агресора, запровадження проти неї політичних, економічних та навіть військових санкцій формує стримувальний ефект у глобальному вимірі. Механізм колективної безпеки діє як система взаємного стримування, у якій держава, що потенційно прагне вдатися до акту агресії, прогнозує власні втрати – від дипломатичної ізоляції до міжнародних санкцій і правового переслідування її керівництва. Така превентивна функція міжнародного кримінального права посилює роль відповідальності не лише як реакції на злочин, а й як елемента міжнародного миру й стабільності.

Сучасний стан міжнародних відносин демонструє, що агресія перестала бути виключно військовим феноменом. Інтенсивний розвиток науки, технологій та інформаційних систем призвів до появи нових форм і засобів протиправного впливу – інформаційної, кібер-, економічної агресії, які в сукупності формують феномен гібридної війни. Ці дії здатні завдавати шкоди, порівнянної з традиційними воєнними актами,

і створюють виклик для існуючих міжнародно-правових механізмів кваліфікації агресії. До цього додаються ризики застосування заборонених видів зброї – хімічної, біологічної, бактеріологічної – та навіть погрози використання ядерного потенціалу, що створює глобальну небезпеку для всього людства [16]. У цьому контексті доктрина міжнародно-правової відповідальності набуває глобального універсалістського змісту, оскільки злочин агресії порушує не лише права конкретної держави-жертви, а й основи міжнародного миру як спільного блага цивілізації.

Отже, сучасна парадигма міжнародно-правової відповідальності відображає максимальну реалізацію принципу невідворотності покарання, спрямовану на охоплення всіх можливих суб'єктів злочину – як держави, так і індивідів, відповідальних за ухвалення чи реалізацію рішень про агресію. Лише комплексна взаємодія цих рівнів відповідальності здатна забезпечити ефективне функціонування міжнародного правопорядку та запобігти повторенню подібних злочинів у майбутньому. Визнання цього принципу стало результатом тривалої еволюції міжнародно-правової думки, адже людство йшло до усвідомлення необхідності індивідуальної кримінальної відповідальності не одне століття. Становлення цього інституту має глибокі історичні корені, що сягають міжвоєнного періоду. Уже в працях Веспасіана Пелли на поч. XX ст. була висунута ідея створення постійного міжнародного кримінального суду для переслідування осіб, винних у злочинах проти миру та людства. Учений аргументував, що агресія є не лише порушенням міждержавного правопорядку, а й злочином проти міжнародного суспільства в цілому, що потребує персональної відповідальності лідерів, а не лише політичного осуду держави. Також вчений наполягав на кримінальній відповідальності держав-агресорок [8, с. 29].

Реалізація цих ідей набула конкретного втілення після Другої світової війни у діяльності Нюрнберзького та Токійського трибуналів, які вперше закріпили принцип індивідуальної кримінальної відповідальності за злочини проти миру, включаючи злочин агресії [14, с. 294-295]. Прецедент Нюрнберга став відправною точкою формування нової парадигми міжнародної справедливості, де було закладено основи майбутньої доктрини: ніхто – навіть глава держави – не може посилатися на службовий статус чи наказ зверху як на підставу для звільнення від відповідальності.

Подальша еволюція міжнародного кримінального права, зокрема діяльність Комісії міжнародного права ООН, ухвалення Римського статуту МКС 1998 року [15] та його Кампальських поправок 2010 року [12], закріпили злочин

агресії в системі норм міжнародного кримінального права як *«leadership crime»*, тобто злочин, який може бути вчинений лише особами, здатними контролювати або керувати політичними чи військовими діями держави. Проте, попри кодифікаційні досягнення, сучасна доктрина стикається з низкою викликів, пов'язаних із юрисдикційними обмеженнями Міжнародного кримінального суду, що й зумовлює пошук нових інституційних форм – зокрема створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

Таким чином, історична генеза концепції індивідуальної кримінальної відповідальності свідчить про поступовий **перехід від державо-центричного до антропоцентричного розуміння міжнародного правопорядку**, у якому центральною постаттю стає людина як суб'єкт міжнародного права. Саме це теоретико-методологічне зрушення зумовлює потребу осмислення ключових юрисдикційних та інституційних проблем створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

Створення спеціального міжнародного трибуналу для переслідування злочину агресії проти України виступає одним із найактуальніших завдань сучасної міжнародної кримінально-правової системи. Актуальність цього інституту обумовлена комплексністю та системним характером протиправних дій держави-агресора, а також обмеженістю чинних механізмів міжнародного кримінального правосуддя. Зокрема, МКС наразі не може здійснювати повну юрисдикцію щодо злочину агресії у контексті російської агресії, оскільки РФ не є стороною Римського статуту 1998 року, а визнання юрисдикції МКС з боку України носить обмежений характер і не охоплює злочин агресії в узгодженому міжнародно-правовому сенсі, встановленому Кампальськими поправками 2010 року.

На тлі цих обмежень навесні 2022 року, в перші місяці після початку повномасштабного вторгнення, українська політична та наукова спільнота ініціювала процес створення спеціального трибуналу [13], який би зміг ефективно реалізувати принцип невідворотності покарання за злочин агресії. Ідея отримала символічну підтримку з боку одного з останніх живих на той час прокурорів Нюрнберзького процесу Бена Ференца, який у віці 102 років висловив пропозицію провести трибунал саме у Нюрнберзі, підкресливши таким чином історичну спадкоємність міжнародного кримінального правосуддя і можливість глобального реагування на воєнні злочини сучасності.

Активну науково-практичну підтримку ініціативі надали провідні українські юристи та дипломати. Професор і дипломат В. Василенко неодноразово підкреслював, що створення спе-

цтрибуналу є юридично необхідним і водночас політично значущим кроком, здатним подолати прогалини чинної системи міжнародного кримінального правосуддя. На його думку, відповідальність Росії має супроводжуватися *«повним демонтуванням путінського режиму»*, адже лише так можна відновити *«мир, справедливість і міжнародний правопорядок»*, а будь-яке врегулювання, яке передбачає збереження цього режиму, лише *«заохотить Росію до нової війни»* [1].

Народний депутат та юрист-міжнародник О. Мережко, аналізуючи активні дії прокурора МКС Каріма Хана, який відвідував на початку війни території під Києвом, звільнені від окупації, з метою документування воєнних злочинів, злочинів проти людяності та фактів агресії, неодноразово в інтерв'ю наголошував, що такі дії стали підґрунтям для формування первинної доказової бази майбутнього трибуналу [11; 17; 9; 10].

Важливу роль у підготовці інституційного механізму відіграв професор М. Гнатівський [3; 4; 2], який один з перших активізував питання щодо необхідності створення трибуналу як автономного органу, що доповнює функції МКС. Згодом ця ініціатива була активно підтримана послом з особливих доручень МЗС України Антоном Кориневичем [6]. Інші українські юристи та міжнародні експерти підтримали цю концепцію, що в підсумку призвело до укладення міжнародної угоди про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України у 2024 році [18]. Угода закріпила правові підстави для інституційного оформлення механізму притягнення до відповідальності на договірній основі, що стало першим реальним кроком у цьому напрямі.

Разом із тим, створення спеціального трибуналу супроводжується низкою юрисдикційних та процедурних викликів. Основною проблемою залишається відсутність згоди РФ на визнання юрисдикції міжнародних судових органів, що унеможливорює безпосереднє притягнення до відповідальності вищого політичного та військового керівництва держави. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність заочного провадження справи щодо осіб, які ухвалювали рішення про збройну агресію проти України – передусім президента РФ як верховного головнокомандувача, членів ради безпеки РФ, керівництва міністерства оборони та генерального штабу збройних сил РФ, а також інших органів державної влади, залучених до планування, координації й реалізації акту агресії. Хоча практика попередніх міжнародних трибуналів (зокрема Трибуналу щодо колишньої Югославії та Руандського трибуналу) допускає *in absentia proceedings*, проте в умовах злочину агресії такі процедури потребують ретельного правового обґрунтування, щоб гаран-

тувати легітимність вироків та їх потенційну імплементацію. Додатково виникають питання щодо правової конструкції трибуналу: чи буде він заснований як міждержавний орган, ініційований коаліцією держав, чи на базі угоди України з міжнародними організаціями, включно з ООН. Від цього залежать рівень легітимності та обов'язковість виконання рішень. Особливу увагу приділяють компетенції трибуналу щодо національних суб'єктів, тобто здатності притягати до відповідальності не лише політичних лідерів, а й військових командирів та інших осіб, причетних до планування та здійснення акту агресії. Незважаючи на численні проблеми, слід визнати, що створення Спеціального трибуналу є юридично необхідним і політично значущим процесом, що демонструє здатність міжнародного співтовариства до ефективного реагування на найтяжчі міжнародні злочини. Як видається, успішність цього механізму залежатиме від здатності забезпечити його незалежність, повну юрисдикцію, міжнародну легітимацію та виконання рішень, що є ключовим для відновлення справедливості і підтримки верховенства міжнародного права.

При цьому з огляду на наявні нормативні механізми та вже існуючу міжнародну практику, в цьому процесі варто врахувати, що у сучасному міжнародному праві виділяють кілька підходів до створення подібних органів: *договірної-правової моделі* – на основі міждержавної угоди, укладеної державами, що підтримують принципи верховенства міжнародного права та засуджують акт агресії, у випадку України така угода, як вище вже зазначалось, була підписана у 2024 р. за участі низки держав-партнерів, що створює договірну основу юрисдикції трибуналу та забезпечує його міжнародну легітимацію; як видається, договірна форма дозволяє гнучко регулювати компетенцію трибуналу та його процедурні засади, водночас підвищуючи рівень добровільного виконання рішень державами-учасниками; *міжнародно-організаційної моделі* – залучення міжнародних організацій, передусім ООН, для формального заснування трибуналу; ця модель передбачає, що рішення Ради Безпеки або Генеральної Асамблеї може надати інституційний і політичний мандат, що підвищує легітимність трибуналу, навіть якщо держава-агресор не визнає його юрисдикції, до того ж сама участь міжнародних організацій створює ефект «квазі-державної підтримки», що посилює імперативний характер міжнародної юрисдикції; *прецедентно-правової моделі* – застосування практики попередніх міжнародних трибуналів, зокрема Нюрнберзького та Токійського процесів, а також спеціальних трибуналів для колишньої Югославії та Сьєрра-Леоне; ці приклади підтверджують, що навіть без добро-

вільного визнання юрисдикції державою-агресором можливе притягнення до відповідальності *in absentia*, з дотриманням базових гарантій процесуальної справедливості [5, с. 269–319]; *моделі змішаної юрисдикції* – поєднання договірної та міжнародно-організаційної моделей, коли юрисдикція трибуналу спирається як на договір між державами, так і на підтримку міжнародних організацій; такий підхід дозволяє вирішувати питання компетенції, процесуальних гарантій, а також забезпечує максимальне поширення правового впливу на міжнародну спільноту. Змішана модель є найбільш гнучкою у випадку відмови держави-агресора співпрацювати з трибуналом [18, с. 320–340]. Також варто врахувати і те, що незважаючи на обрану модель створення спецтрибуналу, однією з центральних проблем залишається юрисдикційна колізія та її вирішення. Зокрема, якщо держава-агресор не визнає трибунал, виникає питання щодо заочного розгляду та саме головне – виконання вироків. У цьому зв'язку міжнародні експерти зазначають, що ефективність трибуналу значною мірою залежить від здатності міжнародного співтовариства забезпечити: визнання рішень трибуналу іншими державами; координацію з МКС та національними юрисдикціями; обмеження доступу до міжнародних фінансових і правових ресурсів для осіб, щодо яких трибунал виніс вирок.

У цьому контексті не менш важливим, на нашу думку, є також політико-правовий аспект легітимації. Підтримка трибуналу державами-партнерами та впливовими міжнародними організаціями створює не лише юридичну, а й морально-політичну легітимність, що посилює ефект превенції та сигналізує потенційним порушникам про реальну відповідальність за злочин агресії.

Таким чином, легітимація спеціального трибуналу має забезпечуватися поєднанням договірної, організаційної та прецедентної основ, підкріпленою міжнародною підтримкою та доказовою базою, що фіксує конкретні факти злочину. Це дозволить створити інституційну архітектуру, яка здатна ефективно реалізувати принцип невідворотності покарання, навіть у випадку заперечення юрисдикції державою-агресором.

На основі аналізу ключових юрисдикційних та інституційних проблем, а також оцінки сучасних моделей легітимації спеціального трибуналу, стає очевидним, що існуючі механізми притягнення до відповідальності за злочин агресії потребують подальшого вдосконалення. Таке вдосконалення має бути сконцентровано на таких важливих аспектах: (1) *системна координація міжнародних і національних юрисдикцій* – створення інтегрованого механізму співпраці між міжнародними органами (зокрема МКС) та

національними прокуратурами й слідчими органами, що забезпечить безперервність слідчих дій, оперативне обмінювання доказами та узгодження процесуальних стандартів; (2) *розширення компетенції трибуналу щодо ключових суб'єктів* – надати трибуналу повноваження притягати до відповідальності як вищі органи державної влади, так і військове командування, що безпосередньо здійснювали накази або організовували акти агресії, з урахуванням принципу субсидіарності національних юрисдикцій; (3) *закріплення процедур заочного судочинства з дотриманням гарантій справедливості* – в умовах відмови держави-агресора від співпраці необхідно формалізувати правові механізми розгляду справ *in absentia*, із чітко визначеними гарантіями прав підсудних та дотриманням міжнародних стандартів кримінального процесу; (4) *створення спеціальної доказової інфраструктури* – розробити централізовану електронну платформу для зберігання і аналізу доказів, свідчень, експертних висновків, що забезпечить прозорість процесу та доступність матеріалів для всіх уповноважених міжнародних органів; (5) *залучення незалежних міжнародних експертів* – передбачити участь міжнародних правознавців і експертів у процесі оцінки доказів, проведенні експертиз та юридичних консультацій, що підвищить легітимність рішень трибуналу та довіру міжнародного співтовариства; (6) *комплексні санкційні та превентивні заходи* – крім кримінального переслідування, слід узгодити застосування санкційних, економічних, дипломатичних і інших обмежувальних заходів, спрямованих на державу-агресора та її керівництво, що посилює превентивний ефект і створює додаткову гарантію виконання вироків; (7) *систематична модернізація норм міжнародного права* – проводити постійний аналіз і кодифікацію норм, що регулюють злочин агресії, вдосконалювати процедурні стандарти трибуналу та інтегрувати міжнародні норми у національні законодавчі системи держав-членів для забезпечення універсальності та узгодженості правових механізмів.

Висновки. Дослідження доктрини міжнародно-правової відповідальності за злочин агресії та проблем легітимації спеціального трибуналу щодо переслідування вищого політичного і військового керівництва рф підтвердило актуальність формування ефективного міжнародного механізму притягнення до відповідальності за злочин агресії. Встановлено, що створення спеціального трибуналу супроводжується юрисдикційними, інституційними та доказовими викликами, подолання яких потребує системної координації між міжнародними і національними правоохоронними органами. Впровадження сучасних технологій документування та забезпе-

чення процесуальної справедливості є ключовими умовами легітимності трибуналу. Реалізація принципу невідворотності покарання за злочин агресії становить фундаментальну передумову зміцнення міжнародної безпеки, верховенства права і захисту прав людини, а створення спеціального трибуналу – важливий крок у правовому стримуванні актів агресії у сучасному світі.

Література

1. Василенко В. Антипутінська коаліція – гарантії безпеки для всіх. 3 червня 2022 р. URL: <https://surl.li/bfxela>
2. Гнатовський М. Міжнародний кримінальний трибунал – це відповідь міжнародного правосуддя на війну. Монолог судді ЄСПЛ від України про необхідність спецтрибуналу та перспективи скарг проти Росії. 29.11.2022 р. URL: <https://surl.lt/eahnep>
3. Гнатовський М. Трибунал для Путіна. Як готуватися українцям. 19.04.2022 р. URL: <https://surl.lt/huamhv>
4. Гнатовський М. Україна: «Динаміка трибуналу щодо злочину агресії присутня». 12.04.2022 р. URL: <https://surl.li/gppjdy>
5. Зелінська Н.А., Андрейченко С.С., Дрьоміна-Волок Н.В., Коваль Д.О. Теорія та практика міжнародного кримінального права. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
6. Злочин агресії є простим у доведенні. Усі докази – на поверхні. Посол з особливих доручень МЗС Антон Кориневич – про необхідність створення спецтрибуналу щодо злочинів Росії. URL: <https://surl.li/eidaly>
7. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейххерстом. Пер. з англ. Харків: Консум, 2000. 592 с.
8. Маловацький О. Міжнародно-правова відповідальність держави за міжнародні неправомірні акти: актуальні теоретико-доктринальні підходи до визначення та розуміння. *European Political and Law Discourse*. Vol. 5. Issue 4. 2018. P. 25–46.
9. Мережко О. Міжнародний трибунал для рф може бути створений вже цього року. 21.02.2023 р. URL: <https://surl.li/grouwt>
10. Мережко О. Яким буде трибунал зі злочину російської агресії? 24 січня 2023 р. URL: <https://surl.li/xmqggr>
11. Олександр Мережко: Путін має відповідати і за вчинення воєнних злочинів, і за злочини проти людяності, і за акти геноциду, а також за злочин агресії проти України. *Прес-служба Апарату ВРУ*. 19.09.2023 р. URL: <https://surl.li/opusbq>
12. Поправки до Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. 11.06.2010 р. URL: <https://surl.li/oriuhj>
13. Правозахисники запустили глобальну ініціативу «Трибунал для Путіна». 25 Березня 2022 р. URL: <https://surl.li/wbuuxs>
14. Присяжнюк С.Ю. Генезис правового співробітництва міжнародних кримінальних судів з державами. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 76: частина 2. С. 291–298.
15. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
16. Розслідування воєнних злочинів: Заборонені та обмежені у використанні види зброї. 21 Листопад 2023 р. URL: <https://surl.li/trteroo>

17. Трибунал для керівників рф має судити і пропагандистів та релігійних лідерів – Голова комітету ВР з питань зовнішньої політики Олександр Мережко. 23.09.2022 р. URL: <https://surl.li/mqjhhu>

18. Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. *Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії*. URL: <https://surl.li/xkkqen>

19. Bassiouni M. C. International Criminal Law. Vol. 1. 2nd ed. Ardsley, NY: Transnational Publishers, 1999. 552 p.

20. De Vattel E. Le droit des gens ou principes de la loi naturelle, Washington, Carn. Inst. 1916. URL: <https://surl.li/coxxon>

21. Grotius, H. The right of war and peace. Indiana: Liberty Fund, Inc., 2005. 362 p.

22. Münch F., & Bernhardt R. Encyclopedia of Public International Law. Vol. 4. Amsterdam : Elsevier, 2000. p. 1386.

23. Werle G. Principles of International Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2014. 676 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

УДК 341.24:654.16(100)"1960/1989"

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2025.22>**В. Г. Поп-Стасів***аспірант кафедри міжнародного права**Навчально-наукового інституту міжнародних відносин**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**orcid.org/0009-0008-6185-8576*

ПЕРШІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СУПУТНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ (1960-ТІ – 1980-ТІ РОКИ)

Стаття присвячена дослідженню становлення міжнародно-правових стандартів супутникового зв'язку у 1960–1980-х роках – періоду, коли відбувалася інституціоналізація глобального управління космічним сегментом радіочастотного спектра. У роботі проаналізовано ключові міжнародні договори, резолюції та нормативні акти, що заклали правові засади використання штучних супутників Землі для цілей зв'язку. Особливу увагу приділено ролі Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) як центральної міжурядової організації, відповідальної за координацію розподілу орбітально-частотних ресурсів. Розкрито взаємозв'язок положень Договору про принципи діяльності держав у дослідженні та використанні космічного простору 1967 р., Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р., та Конвенції про реєстрацію космічних об'єктів 1975 р. із регулятивними нормами Радіорегламенту МСЕ. Окремо проаналізовано діяльність міжнародних організацій INTELSAT та INMARSAT, створених під егідою ООН і МСЕ, які запровадили договірно-правові моделі спільного користування супутниковими системами зв'язку. Встановлено, що практика укладення багатосторонніх угод у цій сфері започаткувала концепцію спільної спадщини людства щодо орбітально-частотних ресурсів. У результаті проведеного аналізу зроблено висновок про те, що у 1960–1980-ті роки сформувалися основні принципи сучасного міжнародного режиму супутникового зв'язку – справедливого доступу, ефективного використання радіочастотного спектра, міжнародної координації орбіт, технологічної сумісності та відповідальності держав за діяльність приватних операторів.

Ключові слова: Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ), INTELSAT, INMARSAT, ООН, COPUOS, Радіорегламент, супутниковий зв'язок, міжнародне космічне право.

Pop-Stasiv V. H. FIRST INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF SATELLITE COMMUNICATIONS (1960s–1980s)

The article examines the formation of international legal standards for satellite communications during the 1960s–1980s – a period marked by the institutionalization of global governance over the space segment of the radio-frequency spectrum. The study analyses key international treaties, resolutions and regulatory instruments that established the legal foundations for the use of artificial Earth satellites for communication purposes. Particular attention is devoted to the role of the International Telecommunication Union (ITU) as the central intergovernmental organization responsible for coordinating the allocation of orbital-frequency resources. The article explores the interrelation between the provisions of the 1967 Outer Space Treaty, the 1972 Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, and the 1975 Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space and the regulatory norms of the ITU Radio Regulations. Special consideration is given to the activities of INTELSAT and INMARSAT, international organizations established under the auspices of the United Nations and the ITU, which introduced treaty-based models for the shared use of satellite communication systems. The study concludes that the practice of adopting multilateral agreements in this field laid the groundwork for the concept of the common heritage of humankind with respect to orbital and frequency resources. The analysis demonstrates that during the 1960s–1980s the core principles of the modern international regime governing satellite communications were formed, including equitable access, efficient use of the radio-frequency spectrum, international coordination of orbits, technological interoperability, and state responsibility for the activities of private operators.

Key words: International Telecommunication Union (ITU), INTELSAT, INMARSAT, United Nations, COPUOS, Radio Regulations, satellite communications, international space law.

Постановка проблеми. Супутниковий зв'язок у другій половині ХХ століття став однією з ключових складових глобальної телекомунікаційної інфраструктури та визначальним чинником розвитку міжнародних комунікацій. Проте формування міжнародно-правових стандартів у цій сфері відбувалося нерівномірно, під впливом технічного прогресу, політичних суперечностей і конкуренції між державами та регіональними блоками. Попри значну кількість міжнародних договорів і резолюцій, системна еволюція правового режиму супутникового зв'язку залишалася розпорошеною між секторами

космічного та телекомунікаційного права. Недостатньо дослідженими залишаються питання співвідношення норм Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ) та договорів ООН з космічного права, а також механізми координації розподілу орбітально-частотних ресурсів у контексті розвитку перших супутникових систем зв'язку. Потребує наукового переосмислення й внесок міжурядових організацій – таких як МСЕ, INTELSAT, INMARSAT, COPUOS – у вироблення загальновизнаних принципів ефективного, справедливого та безпечного використання орбіти і частотного спектра. Актуальність дослідження

обумовлена тим, що перші міжнародно-правові стандарти супутникового зв'язку, сформовані в 1960–1980-х рр., залишаються основою сучасного регулювання космічних телекомунікацій. Розуміння історичного контексту їх формування дозволяє краще аналізувати сучасні виклики, такі як регулювання мегаконстеляцій супутників (Starlink, OneWeb) та конкуренція за обмежені орбітальні позиції.

Метою статті є комплексний аналіз становлення міжнародно-правових стандартів супутникового зв'язку в 1960–1980-х роках, а також визначення їхнього впливу на сучасну систему глобального управління космічним сегментом радіочастотного спектра, простеживши етапи формування договірно-правової бази супутникового зв'язку, включно з резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, міжурядовими угодами INTELSAT (1964 р.) [11], INMARSAT (1976 р.) [25], роллю Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ), взаємодією між космічним і телекомунікаційним правом у процесі формування універсальних принципів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження перших міжнародно-правових стандартів супутникового зв'язку були розглянуті у таких наукових працях як: **Книга Макдугала, Ласвелла і Власіча 1963 року «Закон і громадський порядок у космосі»** (хоча і була досить загальною, вона охоплювала питання зв'язку і обґрунтовувала підхід «відкритого неба» в рамках міжнародного права, що вплинуло на політику США); **стаття Джеймса Т. Лайона 1964 року «Космічні апарати, супутники та право»** (McGill Law Journal), в якій розглядалися нові правові питання, такі як юрисдикція над супутниковими передачами; **Роботи Дойла, Демблінга та Арона (1960-ті роки)** про інституційну структуру глобальної системи супутникового зв'язку – зокрема, Демблінг (колишній радник НАСА) писав про правову еволюцію INTELSAT; **Хаїм Далфен (Канада)** наприкінці 1960-х років написав фундаментальний аналіз міжнародного права у сфері супутникових телекомунікацій, в якому розглянув угоду INTELSAT та роль МСЕ; **професор Андре Мейєр (Франція) та професор Карл-Хайнц Бекштігель (ФРН)** обговорювали участь Європи та регулювання супутників МСЕ в 1970-х роках і деякі з їхніх ідей були враховані при розробці конвенції Eutelsat; **статті Стівена Горова про INTELSAT** (початок 1970-х років) в *Journal of Space Law* аналізували, як структура INTELSAT може слугувати прецедентом; **статті Мартіна А. Ротблата «Супутниковий зв'язок і розподіл спектру» (1982, AJIL)** було проаналізовано дихотомію «максимальне використання проти справедливого використання» у розподілі спектру; у **статті Стівена А. Леві «Інституцій-**

ні перспективи розподілу орбітальних ресурсів» (1984) було розглянуто МСЕ та системи «спільного користування», такі як INTELSAT, і запропоновано інституційні реформи; у **статті Майкла Фінча 1986 року «Обмежений простір: розподіл ГСО»** було обговорено правові теорії щодо трактування ГСО як обмеженого природного ресурсу; в журналі «Annals of Air and Space Law» було опубліковано **статтю Рама Джаку 1982 року про правовий статус ГСО** (у світлі Боготи), яка часто цитується в дискусіях про суверенітет орбіти; **дисертація Девіда Марріотта**, захищена в 1984 році в Університеті Макгілла, була присвячена «*Міжнародному регулюванню супутникового телекомунікаційного зв'язку після Всесвітньої конференції з радіозв'язку*» і містила огляд результатів конференцій МСЕ 1977–1985 років; в Україні дослідження космічних комунікацій були обмеженими оданк такі вчені, як **О. О. Задорожній, О. М. Григоров, А. В. Пазюк, І.М. Забара** торкалися питань супутникових комунікацій в контексті міжнародного космічного, повітряного або інформаційного права.

Виклад основного матеріалу. Запуск першого штучного супутника Землі "Супутник-1" 4 жовтня 1957 року ознаменував початок космічної ери та поставив перед міжнародним співтовариством нові правові виклики. Як зазначають дослідники космічного права, "освоєння космосу почалося не з практичної потреби, а з геополітичного страху та конкуренції під час Холодної війни, що парадоксально призвело до значного технологічного прогресу й розвитку мирних застосувань космічних технологій" [20, с. 548].

Перший супутниковий радіозв'язок розпочався на початку 1960-х років із запуском таких супутників, як Telstar (1962) та Syncom (1963). Ці технологічні досягнення швидко актуалізували потребу в міжнародно-правовій базі для координації використання космічного простору та радіочастотного спектру. Річард Гілл наголошує, що "телекомунікації з моменту свого виникнення в середині XIX століття підлягали політичній увазі та регулюванню на національному й міжнародному рівнях" [21, с. 1]. Супутниковий зв'язок успадкував цю традицію, але з новими викликами, пов'язаними з використанням космічного простору як спільного ресурсу всього людства. Як зазначає Стівен Дойл, поява супутникових систем зв'язку вимагала інтеграції норм космічного й телекомунікаційного права, адже жодна держава не могла ефективно забезпечити використання орбіти та частот без міжнародної координації [14].

1959 – Створення КОПУОС (ООН). У розпал космічної гонки Генеральна Асамблея ООН у 1959 році заснувала **Комітет з мирного використання космічного простору (КОПУОС)**. Цей

комітет відповідав за сприяння міжнародному співробітництву, рекомендації мирних космічних програм та вивчення **правових проблем**, що виникають у зв'язку з дослідженням космосу. Він став колискою космічного права, розробивши п'ять договорів та кілька важливих принципів.

Резолюції Організації Об'єднаних Націй. *Перші* міжнародні правові принципи щодо космічного зв'язку з'явилися в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН. Зокрема, резолюція ГА 1721 (XVI) від 1961 року проголошувала, що «зв'язок за допомогою супутників повинен бути доступний для країн світу якомога швидше на глобальній та недискримінаційній основі» [1]. Цей принцип задав тон для забезпечення відкритого доступу до супутникового зв'язку для всіх країн. Незабаром він був підкріплений **Декларацією правових принципів 1963 року** (резолюція ГА 1962 (XVIII) [25] і, зрештою, закріплений у **Договорі про космос (1967)** [2]. Стаття I Договору про космос передбачає, що космічний простір повинен використовуватися «на благо та в інтересах усіх країн» і бути вільним для дослідження та використання всіма державами на засадах рівності [2]. Ці основоположні норми – свобода використання та користь для всього людства – стали наріжними каменями правового режиму супутникового зв'язку. У **1966 році Генеральна Асамблея ООН** чітко доручила своєму Комітету з мирного використання космічного простору (COPUOS) вивчити питання космічного зв'язку [2], підкресливши раннє визнання ООН того, що супутникове мовлення та зв'язок потребують міжнародної правової координації.

МСЕ та розподіл частот. Ще до укладення спеціальних договорів про супутники **Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ)** – спеціалізована установа ООН – почав розробляти технічні правила космічного зв'язку. У 1961 році ГА ООН закликала МСЕ подати звіт про потреби космічного зв'язку [3]. МСЕ скликав **Надзвичайну адміністративну радіоконференцію (Женева, 1963 р.)** – першу глобальну конференцію з космічного радіозв'язку. Ця «Космічна WARC» 1963 року розподілила конкретні діапазони частот (зокрема діапазони 6/4 ГГц) для супутників зв'язку та переглянула Регламент радіозв'язку з метою охоплення космічних послуг [4]. Важливо, що конференція прийняла принципи справедливого доступу: вона **рекомендувала**, щоб усі країни мали інтерес і право на «справедливе і раціональне використання» виділених супутникових діапазонів, і закликала, щоб використання цих діапазонів регулювалося міжнародними угодами, заснованими на справедливості та рівності [4]. Ці ранні резолюції МСЕ передбачили пізніші дебати про розподіл орбітальних ресурсів. Наприкінці 1970-х років занепокоєння

щодо справедливості спонукало МСЕ включити до своєї Конституції [24] два принципи: ефективне використання ресурсів спектру/орбіти та рівний доступ для всіх країн [5] (пізніше це було відображено в статті 33/44 Конституції МСЕ.) Однак на практиці процедура МСЕ щодо розподілу орбіт/частот супутників залишалася в основному «*хто перший прийшов, той і обслуговується*», що викликало критику з боку країн, що розвиваються, які вважали, що це надає перевагу космічним державам [5]. Напруга між ефективністю та справедливістю стала центральною правовою проблемою в цей період [5].

Вплив Договору про космос. Хоча Договір про космос не регулює конкретно супутники зв'язку, його принцип невтручання (стаття II) мав прямі наслідки. У 1976 році вісім екваторіальних держав опублікували **Боготську декларацію, в якій вони** всупереч Договору про космос заявили про суверенітет над частинами геостационарної орбіти (GSO) над своїми територіями (аргументуючи це тим, що GSO є «природним ресурсом», створеним обертанням Землі) [6]. Це було протестом проти захоплення орбіти розвиненими країнами. Однак міжнародне співтовариство відхилило ці претензії – консенсус полягав у тому, що ГОО є частиною космічного простору, що регулюється принципами *res communis*; виключні претензії порушували заборону Договору про космічний простір на національне привласнення [6]. Натомість справедливість мала бути досягнута через глобальні механізми, а не односторонні претензії. Наприклад, МСЕ відповіла, підкресливши, що країни, що розвиваються, мають **рівні можливості** для запиту та використання орбітальних слотів відповідно до процедур МСЕ (навіть якщо на практиці подання заявок за принципом «хто перший, той і отримує» призводило до фактичного дисбалансу) [6]. Цей епізод підкреслив ранню еволюцію понять «*спільного надбання*» для орбіт та необхідність формальних механізмів координації.

У 1960–1980-х роках Юридичний підкомітет КОПУОС став форумом для обговорення питань супутникового зв'язку (наприклад, питань щодо відповідальності, реєстрації, координації частот) паралельно з технічною роботою МСЕ. ООН регулярно залучала спеціалізовані агентства: наприклад, МСЕ було запрошено подавати щорічні звіти до ООН про прогрес у галузі телекомунікацій у космічному просторі, починаючи з 1962 року [3].

ІМО (Міжнародна морська організація) та **ІКАО (Міжнародна організація цивільної авіації)** також були залучені, коли було визнано застосування супутників для забезпечення безпеки на морі і в повітрі. У 1970-х роках ІМО стала основною організацією з поліпшення супутникового зв'язку в разі надзвичайних ситуацій

на морі під впливом кількох гучних морських катастроф, як наслідок була створена INMARSAT (зі штаб-квартирою у Великій Британії (Лондон), яка була провідним учасником разом із США, СРСР (який приєднався до INMARSAT попри холодну війну) у 1976 році на основі багатосторонньої *Конвенції про міжнародну морську супутникову організацію* [33], прийнятої під егідою ІМО. Аналогічно, ІКАО вивчала використання супутників для аеронавігації та сигналізації про надзвичайні ситуації, що в кінцевому підсумку дозволило їй скористатися послугами INMARSAT для авіації в 1980-х роках. Розширивши супутникове сполучення навіть на невеликі торгові судна, INMARSAT доповнила загальну систему INTELSAT і стала частиною Глобальної морської системи лиха та безпеки [17]. Тут з'явилися важливі ранні стандарти: INMARSAT отримала мандат обслуговувати *всі* регіони (включно з віддаленими океанами), на **недискримінаційній основі** та на користь суден усіх країн [17]. У її статуті чітко зазначено про використання «космічного зв'язку в інтересах усіх країн» та в мирних цілях [17].

Варто зазначити, що супутникова система пошуку і рятування COSPAS-SARSAT була багатоагентною ініціативою: розпочата в 1979 році як проект Канади, СРСР, Франції та США, вона почала функціонувати в 1982 році і була офіційно заснована міжурядовою угодою в 1988 році, перетворивши проект на постійну міжнародну організацію. Угода гарантувала, що система надаватиме безкоштовні глобальні послуги SAR (англ. Search and Rescue, SAR) і буде відкритою для участі всіх держав. Вона також офіційно пов'язала COSPAS-SARSAT з ІМО та ІКАО, які визнали COSPAS-SARSAT елементом глобальної інфраструктури реагування на надзвичайні ситуації. Таким чином, навіть ця дуже специфічна галузь (аварійний зв'язок) мала міжнародну правову базу, засновану на співпраці та гуманітарних цілях.

Наприкінці 1970-х років почали утворюватися регіональні міжурядові супутникові організації: Eutelsat в Європі (заснована конвенцією 1977 року), Arabsat (утворена в 1976 році Арабською лігою) та **власні відгалуження Intelsat**, такі як INSAT (національна система Індії, запущена в 1980-х роках) і Palapa (внутрішня система Індонезії). Кожна з них мала власні угоди або національні нормативні акти, але загалом дотримувалася тих самих міжнародних норм – координація через МСЕ, дотримання Договору про космос тощо. Наприклад, Конвенція Eutelsat прямо посиляється на принципи недискримінаційного доступу та мирного використання, що відображає формулювання документів INTELSAT [11] (спочатку Eutelsat навіть керувалася аналогічно до INTELSAT з підписантами). Ці регіональні зусилля часто були відповіддю як на техноло-

гічні потреби, так і на бажання незалежності від INTELSAT. Після Symphonie західноєвропейські країни колективно об'єдналися в рамках СЕРТ, щоб створити Eutelsat, яка до 1985 року перебрала на себе певні регіональні послуги від INTELSAT. Юридичне значення полягає в тому, що до кінця 1980-х років модель «*єдиної глобальної системи*» еволюціонувала в **множинність систем**, всі з яких були пов'язані між собою міжнародним правом (через структуру МСЕ) і керувалися широкими загальними принципами (справедливий доступ, співпраця, відсутність привласнення космосу).

У 1982 році ГА ООН прийняла «**Принципи, що регулюють використання державами штучних супутників Землі для міжнародного прямого телевізійного мовлення**» (Резолюція 37/92) [23] – перші м'які правові стандарти для супутникового мовлення. Ці принципи вимагали, серед іншого, поваги до суверенітету держав-реципієнтів та міжнародної відповідальності за супутникове мовлення [8]. Вони забезпечували баланс між вільним потоком інформації та культурною та інформаційною автономією держав і були результатом багаторічних дебатів (1969–1982) у КОПУОС та ЮНЕСКО щодо правових наслідків трансляції телевізійних сигналів через кордони.

Оскільки всі супутники використовують радіочастоти і (для багатьох) обмежену **геостационарну орбіту**, МСЕ залишалася центральною організацією у встановленні жорстких правових норм і технічних стандартів для супутникового зв'язку. Після піонерської Космічної конференції 1963 року МСЕ постійно оновлювала свої **Радіорегламенти**, щоб відповідати новим послугам (наприклад, фіксовані супутникові послуги, супутники мовлення, морські та авіаційні мобільні супутникові канали зв'язку). У переглянутих версіях **Міжнародної конвенції з телекомунікацій** (наприклад, Монтре 1965, Малага-Торремолінос 1973, Найробі 1982) розподіл орбітальних слотів все більше визнавався міжнародною проблемою. Наприклад, до 1973 року МСЕ почала офіційно визнавати принцип «*справедливого доступу*» для країн до ГСО [4]. З адміністративної точки зору, будь-яка супутникова мережа мала бути зареєстрована в МСЕ для попередньої публікації, координації та реєстрації в Головному міжнародному реєстрі частот – практика, встановлена в 1960-х роках, яка діє і до сьогодні. За цією системою країна, яка пропонує новий супутник («адміністрація»), повинна координувати частоти/слоти з країнами, які можуть бути зачеплені, через процедури МСЕ, забезпечуючи відсутність шкідливих перешкод. Наприкінці 1970-х років **країни, що розвиваються**, стали висловлювати занепокоєння, що система реєстра-

ції «хто прийшов першим, той і отримав» дозволить космічним державам зайняти всі найкращі позиції ГСО, перш ніж інші країни зможуть запустити супутники [5]. Ці побоювання призвели до дипломатичного тиску з метою гарантування доступу. МСЕ відреагував на це під час двох знакових конференцій: **Всесвітньої адміністративної радіоконференції 1977 року (WARC-77)**, на якій були розроблені *регіональні плани*, що резервували орбітальні слоти/частоти для кожної країни для майбутніх послуг супутникового мовлення, та **WARC-ORB 1985 року** (Конференція з орбітальних слотів), на якій було додатково розглянуто питання розподілу частот для фіксованих супутників. Це були перші спроби *«планів розподілу орбіти»*, щоб доповнити систему «хто прийшов першим, той і отримав» гарантованими можливостями для всіх країн [5].

Значна частина раннього права супутникового зв'язку виникла в результаті створення **INTELSAT (Міжнародної організації супутникового зв'язку)** – першого в світі міжурядового супутникового консорціуму. Стимульований успіхом перших телекомунікаційних супутників (наприклад, *Telstar* у 1962 році, *Syncom* у 1963 році), президент США Джон Ф. Кеннеді виступив за створення глобальної супутникової системи, відкритої для всіх країн [1]. США прийняли **Закон про супутниковий зв'язок 1962 року**, яким було створено приватну компанію **Communications Satellite Corporation (Comsat)** і зобов'язано США розвивати «глобальну систему зв'язку» у співпраці з іншими країнами [9]. У серпні 1964 року, після дипломатичних зусиль США, 11 країн (а незабаром їх стало набагато більше), включаючи Велику Британію, Францію, Японію, Канаду тощо підписали **Угоду про встановлення тимчасових домовленостей щодо глобальної комерційної системи супутникового зв'язку та допоміжну «Спеціальну угоду»**. Ця **Тимчасова угода INTELSAT** [11] створила тимчасову структуру, в якій Comsat (США) мала найбільшу частку власності. До 1969 року в мережі INTELSAT брали участь понад 80 країн [10]. Потім були укладені *остаточні* угоди INTELSAT, які набули чинності в лютому 1973 року, перетворивши INTELSAT на постійну організацію на основі договору з більш справедливим управлінням (частка США була обмежена 40%).

У засновницьких документах INTELSAT прямо згадуються принципи ООН. **Остаточна угода INTELSAT 1971 року** (преамбула) нагадує про мету резолюції ГА 1721, згідно з якою супутниковий зв'язок має бути глобальним і недискримінаційним, і цитує статтю I Договору про космос (користь для всіх країн) як основні принципи [11]. Угода INTELSAT передбачала, що організація «на глобальній та недискримінаційній основі надаватиме космічний сегмент, необ-

хідний для міжнародних публічних телекомунікацій» – по суті, єдину світову супутникову систему, доступну для всіх країн [11]. Це було втіленням концепції *«спільна вигода через спільну систему»*. Щоб запобігти національній монополізації, угоди INTELSAT містили відому статтю (XIV(d)), яка вимагала схвалення INTELSAT, якщо будь-яка країна-член або її організація прагнула запустити окрему міжнародну супутникову систему, яка могла б істотно вплинути на послуги INTELSAT [12]. Ця стаття мала на меті зберегти INTELSAT як *єдину* глобальну мережу.

Наприкінці 1970-х років INTELSAT мала справді глобальне охоплення – запустила перший у світі комерційний геостаціонарний супутник (*Early Bird* у 1965 році) і до 1969 року досягла майже глобального покриття (якраз вчасно, щоб транслювати по всьому світу висадку на Місяць корабля «Аполлон-11») [10]. Членство розширилося до понад 100 держав. Кожен член мав призначену телекомунікаційну організацію («підписант»), яка інвестувала в систему та використовувала її, отримуючи натомість пропускну здатність. Спочатку США (через Comsat) мали велику частку інвестицій і, отже, вплив – що відображало їхнє раннє лідерство – але остаточні угоди надали іншим державам більше права голосу (важливі рішення вимагали голосування кваліфікованою більшістю, що обмежувало простий контроль США) [10].

INTELSAT часто наводять як приклад співпраці під час холодної війни: він був створений частково для того, щоб завоювати серця і уми в деколонізованому світі шляхом поширення комунікаційних технологій [10]. Дійсно, США просували INTELSAT як відкритий консорціум, а не американську монополію, і той факт, що *навіть дуже малі або країни, що розвиваються, могли отримати доступ до супутникових каналів через INTELSAT*, був дипломатичним аргументом на користь цього проекту. Це був яскравий приклад технодипломатії, який реалізовував принцип «користі для всіх народів». Однак радянський блок не приєднався до INTELSAT (переважно з політичних міркувань), що призвело до появи паралельних стандартів.

Але вже в середині 1970-х років підхід INTELSAT як єдиної системи зіткнувся з проблемами. З технологічної точки зору деякі країни хотіли мати власні регіональні або внутрішні супутники. Наприклад, **Франція і Західна Німеччина** співпрацювали над проектом супутника **Symphonie** (запущений у 1974–75 роках) як першим європейським телекомунікаційним супутником поза INTELSAT. Однак через тиск США та правила INTELSAT Symphonie спочатку було **заборонено використовувати для комерційного трафіку** – він не міг здійснювати регу-

лярні міжнародні комунікації, оскільки угода INTELSAT 1964 року зобов'язувала членів (таких як Франція/ФРН) направляти міжнародний трафік через INTELSAT [12]. Це обмеження (Франція мала пообіцяти, що *Symphonie* буде «експериментальним») викликало обурення та спонукало європейців до пошуку більшої автономії. Одним із прямих наслідків цього стало рішення Європи в 1973 році про розробку власної ракети-носія (*Ariane*), а пізніше – регіональних супутникових організацій (таких як *Eutelsat* у 1977 році) [12]. Так само Канада (член INTELSAT) запустила *Anik* у 1972 році як перший вітчизняний супутник зв'язку, а самі США запустили *Westar* у 1974 році для внутрішнього використання – це ознаменувало кінець виключної сфери впливу INTELSAT і показало, що кілька систем можуть співіснувати [12]. На початку 1980-х років INTELSAT конкурувала з регіональними системами (наприклад, європейською *Eutelsat*, *Arabsat* Арабської ліги) та спеціалізованими супутниками. Цей плюралізм був зрештою врахований шляхом внесення поправок до протоколів INTELSAT, щоб дозволити такі системи, якщо вони не «*шкідливо перешкоджають*» глобальному зв'язку.

Тим не менш, у 1960-80-х роках INTELSAT залишався основою міжнародного телекомунікаційного зв'язку, передаючи все, від трансокеанських телефонних дзвінків до великих прямих трансляцій (Олімпійські ігри, королівські весілля тощо). Його правовий режим – поєднання договору та операційної угоди – став зразком для розподілу витрат і вигод глобальної космічної системи. Модель INTELSAT також продемонструвала, як міжнародна організація може володіти супутниками та здавати в оренду їхню пропускну здатність країнам на кооперативній, а не суто комерційній основі [10].

INTELSAT фактично став одним із перших міжнародних стандартів: він втілює у життя принципи відкритого доступу (будь-яка країна могла приєднатися та орендувати канали) та недискримінації в ціноутворенні та наданні послуг [11]. Угоди INTELSAT та пов'язані з ними документи (які часто цитуються в науковій літературі) є, таким чином, основними джерелами раннього космічного права, що охоплюють все, від технічної координації з МСЄ до домовленостей про відповідальність за запуски. Створення INTELSAT та INMARSAT стало не лише технічним досягненням, а й ключовим етапом формування договірної практики держав у сфері космічних телекомунікацій [14].

Паралельно з INTELSAT, Радянський Союз очолював створення власної багатосторонньої системи. У 1971 році СРСР та вісім інших соціалістичних країн (країни Східної Європи, Куба,

Монголія) заснували INTERSPUTNIK (Міжнародну організацію космічного зв'язку) як *відповідь Східного блоку* на INTELSAT [13]. *Угода про Інтерспутник* була підписана в Москві 15 листопада 1971 року і набула чинності в 1972 році. «Інтерспутник» був не стільки технічним, а політичним проектом – доказом того, що соціалістичні держави спроможні співпрацювати та створити подібну розвинену технологію поза західними структурами [15].

Структура організації була суто міжурядовою (на відміну від INTELSAT, вона не мала управління приватними компаніями). До середини 1980-х років «Інтерспутник» розширився до близько 14 членів, включаючи такі країни, як В'єтнам, Лаос, Афганістан та інші країни комуністичної сфери [16]. Хоча вона її надавала міжнародні телекомунікаційні послуги (наприклад, забезпечував зв'язок між столицями Східної Європи та країнами, що розвиваються, дружніми до СРСР), його масштаби були **набагато меншими**, ніж у INTELSAT. Навіть західне дослідження 1980-х років зазначало, що «Інтерспутник» «залишався невеликим» у порівнянні [10]. Однією з причин було те, що багато країн, що не входили до жодного блоку (і навіть країни, що розвивалися і схилилися до СРСР), вирішили використовувати INTELSAT для ширшого зв'язку, оскільки INTELSAT мав набагато більше супутників і глобальне покриття.

У певному сенсі INTELSAT та «Інтерспутник» встановили **паралельні стандарти** у двох геополітичних таборах, аж до періоду після 1990-х років, коли розпад СРСР та економічна ситуація змусила Москву переорієнтуватися, щоб повністю не втратити цей інструмент впливу. Однак з початку повномасштабної агресії Російської Федерації проти України Чехія [26] та Польща [27] оголосили про вихід з цієї організації (*примітка: наразі немає публічних рішень щодо виходу України з «Інтерспутник»*).

По суті, США та їх союзники (Велика Британія тощо) виступали за інтегровану глобальну мережу (INTELSAT) та вільний доступ, СРСР та його блок прагнули створити незалежну систему (Інтерспутник) та запровадити суворий контроль, тоді як **середні держави, такі як Франція/ФРН**, наполягали на регіональній автономії та технологічній незалежності в рамках співпраці. Всі п'ять згаданих держав відіграли вирішальну роль у формуванні перших правових стандартів – чи то через угоди (всі вони підписали Договір про космічний простір та угоди INTELSAT), чи то через практику (координація подань через МСЄ, переговори щодо нових принципів на форумах ООН). У цей період їхні спочатку розбіжні підходи повільно зближувалися: наприкінці 1980-х років

було досягнуто широкої згоди щодо того, що ресурси супутникового зв'язку є спільною сферою, яка потребує координації, і що кожна країна повинна мати справедливу можливість скористатися ними, навіть якщо механізми, що гарантують це, ще розвивалися [6].

Висновки. У 1960–1980-х роках відбулося формування цілісної системи міжнародно-правових стандартів супутникового зв'язку, яка заклала основу сучасного режиму глобального управління орбітально-частотними ресурсами. Центральну роль у цьому процесі відіграв Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ), який забезпечив технічну та правову координацію розподілу частот, а також ООН через КОПУОС, що визначила принципи мирного використання космосу та колективної відповідальності держав.

У цей період сформувалися ключові міжнародні акти – Договір про космос (1967 р.), Угода INTELSAT (1971 р.), Конвенція INMARSAT (1976 р.) і оновлені редакції Радіорегламенту МСЕ, які закріпили принципи справедливого доступу, ефективного використання спектра, технологічної сумісності та недискримінаційного надання послуг. Паралельно відбувалася інституційна диференціація – виникли регіональні системи (EUTELSAT, ARABSAT, INTERSPUTNIK), що розвивалися у межах спільних правових принципів, закладених у документах ООН та МСЕ.

Таким чином, саме у 1960–1980-х роках склалася архітектура міжнародного космічного комунікаційного права. Її характерною рисою стала еволюція від технічної координації до концепції «спільної спадщини людства», яка поєднує ефективність використання орбіти й частот із забезпеченням рівноправного доступу держав до глобального супутникового зв'язку.

Література

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 1721 (XVI) «Міжнародне співробітництво в галузі мирного використання космічного простору» (1961). Історичні документи – Офіс історика. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v06/d41>
2. Договір про принципи, що регулюють діяльність держав у дослідженні та використанні космічного простору (Договір про космос, 1967). Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/outerspacetreaty.html>
3. Звіти про телекомунікації та мирне використання космічного простору. Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ). URL: <https://www.itu.int/en/history/pages/PeacefulUsesOfOuterSpace.aspx>
4. Надзвичайна адміністративна радіоконференція МСЕ (Женева, 1963 р.): Заключні акти. Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ). URL: <https://www.itu.int/en/history/Pages/RadioConferences.aspx?conf=4.89>
5. Галерію, Юлія-Діана. Паперові супутники та вільне використання космічного простору [Електронний ресурс] // Globalex / Нью-Йоркський університет, Школа права. URL: https://www.nyulawglobal.org/globalex/paper_satellites_free_use_outer_space.html
6. Сент-Джон, Д. (Dan St. John). Боготська декларація та цікавий випадок геостационарної орбіти [Електронний ресурс] // The Denver Journal of International Law & Policy. URL: <https://djilp.org/the-bogota-declaration-and-the-curious-case-of-geostationary-orbit/>
7. Європейське космічне агентство (ESA). П'ятдесят років UNISPACE [Електронний ресурс] // ESA – About Us. URL: https://www.esa.int/About_Us/50_years_of_ESA/Fifty_years_of_UNISPACE
8. Договори та принципи Організації Об'єднаних Націй щодо космічного простору. Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://digitalcommons.unl.edu/spacelawdocs/18/>
9. Сайт NASA. П'ятдесят років супутникового зв'язку: Підписано Закон про супутники зв'язку (серпень 1962). NASA. URL: <https://www.nasa.gov/image-article/august-1962-communications-satellite-act-signed/>
10. МакАскілл, В., Гадшар, Р. Інтелсат як модель міжнародного управління AGI [Електронний ресурс]. – 2025. – URL: <https://www.forethought.org/research/intelsat-as-a-model-for-international-agi-governance>
11. Угоди INTELSAT (Тимчасова угода 1964 р.; Остаточна угода 1971 р.) з додатками. Agreement relating to the International Telecommunications Satellite Organization “INTELSAT”. Done at Washington on 20 August 1971. UN Treaty Series. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201220/volume-1220-I-19677-English.pdf>
12. Вейлен, Д. Дж. (Whalen, D. J.) Злет і падіння COMSAT: технології, бізнес і держава у сфері супутникового зв'язку = The Rise and Fall of COMSAT: Technology, Business, and Government in Satellite Communications. Лондон: Palgrave Macmillan, 2014. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137396938>
13. Інтерсупутник [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Intersputnik>
14. Дойл, С. Е. (Doyle, S. E.) Міжнародні супутникові комунікації та право [Електронний ресурс] // McGill Law Journal. – URL: <https://lawjournal.mcgill.ca/article/international-satellite-communications-and-the-law/>
15. Еделсон, Б. І. (Edelson, B. I.), Пелтон, Дж. Н. (Pelton, J. N.) Чи можуть Інтелсат та Інтерсупутник співпрацювати? [Електронний ресурс] // Space Policy. – 1989. – Т. 5, № 1. – С. 7–11. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0265964689900246>
16. Даунінг, Дж. Д. Г. (Downing, J. D. H.) Конкуренція та співробітництво в галузі супутникового зв'язку: Радянський Союз [Електронний ресурс]. – Колумбійський інститут телекомунікаційної інформації, 1984. URL: <https://business.columbia.edu/sites/default/files-efs/imce-uploads/CITI/Working%20Papers/Competition%20and%20Cooperation%20in%20Satellite%20Communication%20The%20Soviet%20Union.pdf>
17. Шкретієнко А. Г. Історичні передумови створення INMARSAT // Часопис Київського університету права. 2021. № 1. С. 341–344.
18. Сміт, М. Л. III (Smith, M. L. III). Міжнародне регулювання супутникових телекомунікацій після Всесвітньої адміністративної радіоконференції (Space WARC) [Електронний ресурс]. – Монреаль: Інститут повітряного та космічного права, Університет Макгілла, 1989. URL: <https://escholarship.mcgill.ca/downloads/rr171x844.pdf>

19. Центральне розвідувальне управління США (CIA). Розвідувальний меморандум INTERSPUTNIK [Електронний ресурс]. 1970-ті рр. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001700030076-4.pdf>

20. Ціглер, П. (Ziegler, P.), Вормбс, Н. (Wormbs, N.) «Інші простори»: формування правової архітектури спільного надбання часів холодної війни та науково-технічного уявлення про космічний простір [Електронний ресурс] // *European Journal of International Law*. 2019. – Т. 30, № 2. – С. 547–568. URL: <https://academic.oup.com/ejil/article-pdf/30/2/547/28970106/chz024.pdf>

21. Гілл, Р. (Hill, R.) Нові міжнародні правила телекомунікацій та Інтернет: коментар і законодавча історія = *The New International Telecommunication Regulations and the Internet: A Commentary and Legislative History*. – Берлін-Цюрих: Springer-Verlag & Schulthess Juristische Medien AG, 2014. – 350 с.

22. Ротблатт, М. А. (Rothblatt, M. A.) Супутниковий зв'язок і розподіл спектру // *American Journal of International Law*. – 1982. – Т. 76. – С. 56.

23. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 37/92 (1982) «Принципи використання державами штучних супутників Землі для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення» // Сайт Верховної

Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_595#Text

24. Конституція МСЄ та Регламент радіозв'язку [Електронний ресурс] // Міжнародний союз електрозв'язку (МСЄ). – Женева, 2024. URL: <https://www.itu.int/hub/publication/r-reg-rr-2024/>

25. Convention on the International Maritime Satellite Organization (INMARSAT) [Електронний ресурс] // International Maritime Organization (IMO). URL: <https://www.imo.org/en/about/conventions/pages/convention-on-the-international-maritime-satellite-organization.aspx>

26. Česká noviny. (2025, 12 лютого). The Czech Republic will leave the Intersputnik organization based in Moscow. URL: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/2633449>

27. Rzeczpospolita Polska. (2025, 17 січня). Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 marca 2025 r. o utracie mocy obowiązującej w stosunku do Rzeczypospolitej Polskiej Porozumienia o zdolności prawnej, przywilejach i immunitetach Międzynarodowej Organizacji Łączności Kosmicznej „Intersputnik” sporządzonego w Berlinie dnia 20 września 1976 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20250000478/O/D20250478.pdf>

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ*Я. В. Попенко, І. В. Беседіна*КОНЦЕПЦІЯ ВЛАДИ ТА НАРОДНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ
В РАННІХ МАНІФЕСТАХ ТУДОРА ВЛАДИМИРЕСКУ 3*А. В. Шевцова*ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ ТА МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ..... 9ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО*І. А. Гамбург*МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 13*О. І. Князь*НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
КОМЕРЦІЙНОЇ НЕРУХОМОСТІ В УКРАЇНІ 18

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

*Т. В. Проскурня*МОНІТОРИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ 25ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО*Т. Є. Харитоновна*ПЛАНУВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ КРІЗЬ ПРИЗМУ
МІСТОБУДІВНОГО, ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО ДЕРЖАВНУ РЕГІОНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ 31АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*Т. І. Білоус-Осін*МІЖНАРОДНІ СИСТЕМИ ВИЗНАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ НАУКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ..... 38*О. В. Галуцько*ВИКОРИСТАННЯ РЕБ ЦИВІЛЬНИМИ ОСОБАМИ ПРИ ЗАКОННОМУ ЗНАХОДЖЕННІ
В ЗОНІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ ЯК НЕВІД'ЄМНЕ ПРИРОДНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ
І ГРОМАДЯНИНА 44*Д. І. Двейрін*СУБ'ЄКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ
В УКРАЇНІ 49*Л. М. Касьяненко, Б. А. Кримчанін*

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 56

О. М. Ковальчук

НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТА 61

Р. Д. Ляшенко, О. В. Капинос КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ ТА ІНСТИТУТ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	65
С. І. Маркін ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ВОЄННОГО СТАНУ.....	70
М. М. Руденко ПОЛІЦЕЙСЬКІ ЗАХОДИ ПРИМУСУ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	75
М. А. Слободянюк, Д. В. Губачова ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ	80
Л. В. Товкун, Д. Ю. Гоженко ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМАХ: ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	86

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Р. В. Бараннік ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОВИХ КОЛІЗІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ПІДХОДИ.....	93
Г. С. Коваль ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ БЕЗВІСНИМ ЗНИКНЕННЯМ ГРОМАДЯН ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН.....	98
О. В. Мудрак ГАРАНТІЇ ПРАВОМІРНОСТІ ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ОСОБИ НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮЮЩОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	102

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

I. V. Bratko, O. S. Kaspruk Ekmen THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE SETTLEMENT OF INTERNATIONAL CONFLICTS: INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS	106
О. Т. Волощук ДОКТРИНА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ СПЕЦІАЛЬНОГО ТРИБУНАЛУ ДЛЯ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ВИЩОГО ПОЛІТИЧНОГО ТА ВІЙСЬКОВОГО КЕРІВНИЦТВА РФ.....	111
В. Г. Поп-Стасів ПЕРШІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СУПУТНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ (1960-ТІ – 1980-ТІ РОКИ)	118

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY AND POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

- Popenko Ya. V., Besedina I. V.*
THE CONCEPT OF POWER AND POPULAR SOVEREIGNTY
IN THE EARLY MANIFESTOS OF TUDOR VLADIMIRESCU 3
- Shevtsova A. V.*
HISTORICAL EXPERIENCE OF LEGAL FRAMEWORK FOR REHABILITATION
OF MILITARY PERSONNEL, THEIR FAMILIES, AND THE CIVILIAN POPULATION 9

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- Hamburh I. A.*
INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF NOTARIAL
ACTIVITIES DURING ARMED CONFLICT: A LEGAL ASPECT 13
- Kniaz O. I.*
REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF OBJECTS OF LEGAL REGULATION
OF COMMERCIAL REAL ESTATE IN UKRAINE 18

ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

- Proskurnya T. V.*
MONITORING AS A TOOL FOR ENSURING THE UNITY OF JUDICIAL PRACTICE
IN THE ECONOMIC PROCESS 25

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

- Kharytonova T. E.*
PLANNING FOR TERRITORY REGENERATION THROUGH THE PRISM OF URBAN
PLANNING, LAND LEGISLATION AND LEGISLATION ON STATE REGIONAL POLICY 31

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

- Bilous-Osin T. I.*
INTERNATIONAL SYSTEMS OF RECOGNITION OF THE RESULTS OF SCIENTIFIC ACTIVITY
AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION OF SCIENTIFIC ACTIVITY 38
- Halunko O. V.*
USE OF LABOR BY CIVILIANS WHILE LEGALLY PRESENT IN THE ZONE OF COMBAT,
AS AN INALIGNABLE NATURAL RIGHT OF HUMANS AND CITIZENS..... 44
- Dveirin D. I.*
ENTITIES OF LEGAL REGULATION OF ELECTRICITY SECURITY IN UKRAINE 49
- Kasianenko L. M., Krymchanin B. A.*
FINANCIAL SECURITY IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF THE STATE..... 56
- Kovalchuk O. M.*
NORMATIVE ESTABLISHMENT OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS OF A LAWYER..... 61
- Liashenko R. D., Kapynos O. V.*
THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION AND THE INSTITUTION
OF JUDICIAL CONTROL: ISSUES OF IMPLEMENTATION IN ADMINISTRATIVE JUSTICE..... 65

Markin S. I.	
HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE ADMINISTRATIVE JUSTICE SYSTEM IN UKRAINE: MODERN CHALLENGES OF MARTIAL LAW	70
Rudenko M. M.	
POLICE COERCIVE MEASURES IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE	75
Slobodianuk M. A., Gubachova D. V.	
LEGAL FEATURES OF ENSURING THE SECURITY OF CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES.....	80
Tovkun L. V., Hozhenko D. Yu.	
FINANCIAL TECHNOLOGIES IN PAYMENT SYSTEMS: PROBLEMS AND DIRECTIONS OF LEGAL REGULATION	86

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

Barannik R. V.	
EVALUATIVE CONCEPTS AS A SOURCE OF LEGAL CONFLICTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: UKRAINIAN PRACTICE AND INTERNATIONAL APPROACHES.....	93
Koval H. S.	
LEGAL PRINCIPLES OF INVESTIGATING KILLINGS RELATED TO THE UNKNOWN DISAPPEARANCE OF CITIZENS IN SPECIAL CIRCUMSTANCES.....	98
Mudrak O. V.	
GUARANTEES OF THE LEGITIMACY OF TEMPORARY RESTRICTIONS ON A PERSON'S RIGHT TO THE INVIOABILITY OF THE HOME DURING COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITIES.....	102

INTERNATIONAL LAW

I. V. Bratko, O. S. Kaspruk Ekmen	
THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE SETTLEMENT OF INTERNATIONAL CONFLICTS: INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS	106
Voloshchuk O. T.	
THE DOCTRINE OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR THE CRIME OF AGGRESSION AND THE PROBLEMS OF LEGITIMIZING A SPECIAL TRIBUNAL FOR THE PROSECUTION OF THE HIGHEST POLITICAL AND MILITARY LEADERSHIP OF THE RUSSIAN FEDERATION.....	111
Pop-Stasiv V. H.	
FIRST INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF SATELLITE COMMUNICATIONS (1960s–1980s)	118

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 5/2025

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 30.12.2025 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 15,11. Ум. друк. арк. 15,11.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1225/1017.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1.
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua